

94(574)13:929

К 593

К

Манаш КОЗЫБАЕВ: КОЛЬЦА ЖИЗНИ

94(574)18:923

К 593

К

АРХИВТІК
ҚОР

МАНАШ КОЗЫБАЕВ: КОЛЬЦА ЖИЗНИ

Сборник воспоминаний

Алматы
«Раритет»
2011

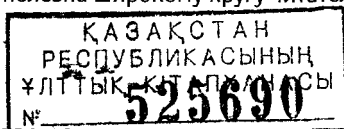
УДК 001+94(574)
ББК 66.3(5 Каз)
М 23

М 23 Манаш Козыбаев: кольца жизни: Сборник воспоминаний.–Алматы: Раритет, 2011. – 240 с.

ISBN 978-601-250-137-7

Сборник статей, воспоминаний и материалов, посвященный 80-летию со дня рождения академика Национальной академии наук Республики Казахстан Манаша Кабашевича Козыбаева (1931-2002), содержит анализ его научного наследия, а также освещает различные стороны деятельности известного ученого и общественного деятеля

Книга будет полезна широкому кругу читателей.

УДК 001+94(574)
ББК 66 3(5 Каз)

ISBN 978-601-250-137-7

© Козыбаев И., составление, 2011
© Издательская компания «Раритет», 2011

Вместо предисловия

Весна в этом году выдалась непривычно холодная: беспрестанно шли дожди. За окном дома, построенного Манашем Кабашевичем, шумит молодой листвою фруктовый сад. Эти яблони, сливы и груши он успел посадить сам. С каждым годом деревца становятся выше и крепче, и, будто подростки по осени, меряются ростом: кто больше вытянулся за лето? Только недавний ураган, так внезапно налетевший на город, сломал в саду сливовое дерево. А когда оно засохло, его распилили на полешки. Вот они, годовые кольца на спиле. Их еще совсем немного – темные полоски чередуются со светлыми, узкие – с широкими. Вся недолгая жизнь этого деревца читается на его срезе: тут было засушливое лето, а здесь отметилась суровая зима, а вот тут зазубрина – ранка на коре. Такая вот «деревянная» летопись.

Вот и человеческая жизнь устроена также. Каждый прожитый год уложен в нее своеобразными годовыми кольцами – кольцами судьбы. От самой сердцевины – нашего рождения, разбегаются, как круги по воде, последующие годы, вмещающая в себя все наши помыслы и поступки, радости и горести, мечты и дела, победы и разочарования, все отметины на сердце.

Академик Манаш Козыбаев отметил только свое 70-летие. Вот уже 10 лет этот день – 16 ноября – мы встречаем без него...

В этом сборнике, подготовленном к 80-летию Манаша Козыбаева, собраны воспоминания друзей и близких, коллег и единомышленников о человеке, ученом, гражданине и патриоте, отдавшем всю свою жизнь без остатка служению Отчизне.

Спасибо всем за память сердца.

Салык ЗИМАНОВ

ФЕНОМЕН АКАДЕМИКА М.К.КОЗЫБАЕВА

Эта статья была написана к 70-летию академика Манаша Кабашевича Козыбаева в 2001 году. Через год его не стало.

Теперь, перечитывая ее спустя пять лет, когда его нет, нахожу, что в ней я смог сказать то, что я думал о нем в те годы и думаю о нем сегодня как о выдающемся ученом и необыкновенном человеке, представлявшем по своей разносторонней учености и культуре феномен XX века на казахской земле. Поэтому статья эта печатается здесь без изменений.

Мало говорить о нем, как об ушедшем, что память о его заслугах перед Родиной еще жива. Эта память стала частью духовности близко его знавших, друзей – ученых и ценителей его таланта и человечности. Как не хватает его сегодня, его ума и смелых, открытых суждений, когда Республика стала богаче, цельнее по своей экономике и по иронии решается судьба казахстанской науки без былой и славной Национальной академии наук, ставшей синонимом возвышения Отечества и национальной гордости. Как я и мы любили его, что наш нижайший поклон перед его памятью стал и нашим страданием.

* * *

Немало лет тружусь в среде творческой интеллигенции, особенно в среде той ее части, именуемой научной. Наука – та область интеллектуального бытия, в которой в наибольшей степе-

ни удовлетворяются жажда познания мира и самого себя, не столько как образов, сколько в их естественных проявлениях и тайнах. Носителем и творцом в этой сложной и таинственной сфере интеллектуальной деятельности выступают ученые. Редко кому из них удастся запечатлеть свое имя в историю познания. Это возможно только за исключительные личные заслуги в этой сфере.

Академику М.К.Козыбаеву это удалось, и в этом проявился его феномен. Его феномен редок и оригинален — он интеллектуал в гуманитарной сфере, наиболее изменчивой и неустойчивой области духовной жизни общества и народа. Быть общественно признанным также трудно, как трудно добыть золото в небогатом песке. Слова тесны, чтобы хотя бы вкратце вместить в описание ту роль академика М.К.Козыбаева, которую он занимает в научно-интеллектуальной жизни Казахского государства. Его фигура в последней четверти XX — начале XXI веков стоит особо, и он один сам «в одиночестве» составляет целый холмик «бір төбе» и объемный его портрет, адекватно отражающий его место и заслуги перед наукой.

История — это его профессия и она обширна по пластам веков и по уплотненности событиями. История — одна из сложных, в то же время увлекательных отраслей познания. В ней спрессованы века и тысячелетия с важнейшими, нередко оригинальными событиями, оказавшимися судьбоносными для народа не только в этногеографических рамках. Его заслуги в исторической науке в качественном и количественном измерении внушительны. В этом состоит феномен академика М.К.Козыбаева. Список только опубликованной им научной и научно-популярной литературы к середине 2001 года составил 773 названия. В их числе крупные монографические исследования, обобщающие курсы и очерки по истории Казахстана — более 30 отдельных изданий. Последние пять лет под руководством академика М.К.Козыбаева большая группа авторов работает над новым изданием «Истории Казахстана» в пяти томах. Три тома уже изданы, а 4 и 5 тома близки к за-

вершению. Только в 2000 году увидело свет его исследование «Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски» в 2-х томах, в котором собраны наиболее ценные в научном, научно-практическом плане его статьи и доклады. Он автор и соавтор ряда учебников по истории Казахстана для средней школы. Одна из последних таких работ - «История Казахстана. Учебник для 9 класса», изданная в 2000 году на двух языках — казахском и русском.

История – это его профессия и стихия, на неровных волнах которой, порою и ураганных, академик М.К.Козыбаев чувствует себя, как во второй родной среде обитания. Он вжился в историю и в ее познание настолько, что его труды о сложных и противоречивых событиях пройденных эпох воспринимаются и оцениваются специалистами и массовой аудиторией как потребность духовного очищения и самонасыщения.

Думаю, я могу, не претендуя на монополию мнения, сказать веское слово о месте академика М.К.Козыбаева в исторической науке Казахстана. Я работаю в системе Академии наук Республики довольно давно, занимал должности директора Института философии и права, Главного ученого секретаря Президиума Академии, непременно входил в состав бюро Отделения общественных наук и ныне вхожу в состав Президиума Академии, то есть мое общение в среде ученых-историков было широким. К тому же мои профессиональные интересы во многом связаны с исследованиями в области государственно-правовой истории Казахстана и других стран Центральной Азии. Я был особенно близок к академическим историкам. Казахстанскую науку украшают имена таких выдающихся и крупных ученых-историков, как А.Х. Маргулан, М.П. Вяткин, Е. Бекмаханов, А.Н. Нусупбеков, Б. Сулейменов, В.Ф. Шахматов и другие. Академика М.К. Козыбаева следует и нужно считать достойным продолжателем их наследия, и в то же время он сумел поднять историческую науку на новый виток развития.

История — свидетель времен и духовно-социального опыта народа, его «я» в эпохальном измерении. Человек не может по-

нять самого себя, своего предназначения и цели своей жизни, если не вникнет в свой собственный процесс становления. Задача исторической науки состоит не только в познании и воссоздании картины прошлого, но и в не меньшей степени — облегчить задачу самопознания народа, его ответственности перед Родиной предков и Отечеством. Отсюда и громадное духовно-воспитательное значение истории и исторической науки. Помня это и преследуя цель патриотического воспитания казахов на опыте их собственной многовековой истории, академик М. К. Козыбаев часто излагает свое видение исторических процессов в «массовом», «народном» стиле, доступном и понятном массам. Пишет и рассказывает о них так просто и народно, увлекательно и заинтересованно, что сложные и запутанные, полные внутренними противоречиями события и явления истории предстают перед читателями в занимательном стиле, как будто и нередко сами участвуют в делах предков. Такого творческого эффекта достигает он в силу того, что он является полиглотом в области гуманитарного познания. Прекрасно и тонко разбирается и в вопросах языка и литературы, искусства и культуры казахов и тюркоязычных народов. Не только студенческая и младонаучная молодежь, но и представители бывалого поколения с увлечением и умилением слушают его речи и выступления. Его популярность стала всеобщей. Бывая в городах и аулах, я часто слышал и стал свидетелем такого факта, когда вовсе не историки аккуратно собирают и подшивают его газетные статьи. В этом заключается еще одна грань феномена академика М.К.Козыбаева.

Смелое воображение не вмещает ту громадную творческую нагрузку, которую несет и выполняет академик М.К.Козыбаев. К нему обращаются из разных официальных и научных инстанций с предложениями выступить с докладами на форумах, посвященных важным, а также юбилейным датам видных деятелей науки и культуры. Он почти безотказен и относится к своим выступлениям весьма серьезно и ответственно. Просматривая его творческий послужной список только за 2000 год и

за первую половину 2001 года, находим, что за этот короткий период он пять раз сделал доклады на международных и национальных научных, научно-практических конференциях и съездах, успевал откликнуться статьями об академиках Сатпаеве, Баишеве и других, а также государственных и общественных деятелях — об Абылай-хане, Жалантос Бахадуре, М.Р.Сагдиеве и др. Сколько раз пришлось быть свидетелем того, что по заданию за две-три ночи, работая по существу «ночи напролет», он успевал подготовить весьма содержательный научный доклад или текст важного исторического, историко-политического материала. Он ученый и человек, не боюсь употребить эти слова, — невероятной трудоспособности и организованности.

То, что мы здесь описали, представляет видимые айсберги научно-творческой деятельности академика М.К.Козыбаева, их истинные секреты заключены в интеллектуальном потенциале самой личности: сила внутренней логики, способная использовать в нужных случаях это знание, прекрасное владение богатством казахского языка и умение говорить на нем в манере традиционных, национальных златоустов-биев, неустанная работоспособность.

Я хочу особо выделить его прекрасный талант говорить и писать на казахском языке так добротнo и изящно, что случается в наше время редко. Один этот дар возвышает его личность. На усилиях и приверженности таких ученых, как академик М.К.Козыбаев, держится и крепнет национальная наука в Казахской Республике.

Есть еще одна важная черта, пусть бытовая, которая заметно выделяет его среди многих близких и друзей. Это — его «публичность», не наигранная, а скорее естественная, придающая ему особый ореол. Я имею в виду его психологическую настроенность на человека и потребность к тесному общению с ним, которые в реальной жизни проявляются почти в безотказном принятии приглашений посетить, участвовать и быть гостем на многочисленных торжествах. Ему представляется нормальным — в один день побывать на двух, а иногда на трех подобных ме-

роприятнях, в том числе в гостях. Причем на них он ведет себя не как перегруженный, усталый, а как освобожденный от повседневных, будничных тягот. Мы бы просто психологически не выдержали такую нагрузку, даже в намного облегченном виде. Такая настроенность его удивительна. Она, правда, всемерно поддерживается его преданной и умной супругой Сарой, которая также душевно настроена.

Государственная независимость, полученная Республикой в результате распада Советской империи, была историческим «подарком» казахскому народу и вряд ли он когда-нибудь еще получит ее снова, если он — народ и его руководители не сумеют распорядиться ею и растеряют ее. В этой судьбоносной борьбе дела и поступки академика М.К.Козыбаева вносят свой вклад и укрепляют надежду на будущее.

В современном мире и условиях, когда многие нравственные ценности, унаследованные от недавних предков, уходят в тень и теряются, а понятия «человечность», «благородство», «помоги ближнему» прикрываются, заменяются понятиями «выгода», «индивидуализм», «рынок», личное мироощущение и «массовое» поведение Манаша Кабашевича не меняются, остаются по-человечески достойными.

Приходится удивляться, сколько энергии, ученого таланта и человечности в этом простом, с виду обыденном, человеке.

*Манаш Козыбаев – человек
в истории. Алматы, 2006. С. 7–13*

Канапия АХМЕТОВ

ИСТОРИК И ЕГО ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ НА ОБЩЕСТВО

(Заметки неисторика)

Мне кажется, можно говорить о двух типах историков. Один тип — глубокий знаток определенной, но чаще всего довольно узкой проблемы, в которой он специализируется, его докторская диссертация продолжает линию кандидатской, он безусловный авторитет для коллег, работающих в той же или близкой областях, и справедливо пользуется их уважением. Его интеллектуальное влияние на общество несомненно: результаты его исследований учитываются в соответствующих разделах изданий по истории и становятся достоянием коллег.

И есть другой тип историка. У него также есть проблема, по которой он является признанным специалистом; никто не может исследовать эту проблему далее вширь и вглубь без учета его работ. Но отличие этого типа заключается в том, что ученый не ограничивается своей узкой проблемой, а интересуется широким кругом вопросов, исследует многие из них и выходит на большие и глубокие обобщения, которые оказываются интересными и актуальными не только для специалистов, но и для множества людей, так как они связаны с реальной жизнью, отвечают на назревшие в обществе вопросы, предлагают новое осмысление известных фактов и событий прошлого. Это тот случай, когда новые знания приходят к нам не только в форме новых фактов и данных, но и нового взгляда, новой трактовки уже известного исторического опыта. Интеллектуальное влияние этого типа историков на общество гораздо сильнее и объем-

нее. Уже не только специалисты-историки, а множество людей, можно сказать, все общество ждут его очередных публикаций или просто высказываний; о них говорят, их обсуждают, они вызывают широкий резонанс.

К такому типу историков, на мой взгляд, относится Манаш Козыбаев. Общеизвестна та «узкая» проблема, по которой он стал крупным исследователем — это история Великой Отечественной войны 1941-45 гг., точнее, вопрос о вкладе Казахстана и казахстанцев в победу над фашизмом. Никто не может далее развивать эту тему без учета выводов и оценок М. Козыбаева, сделанных в известной его монографии и многочисленных статьях.

Но сегодняшний Козыбаев на рубеже своего семидесятилетия — это историк широкого профиля, чьи научные исследования и соответствующие публикации охватывают огромный и разносторонний круг проблем. Обрисовать и охарактеризовать этот круг могут, видимо, лишь историки-профессионалы. В этих заметках неисторика хотелось бы лишь указать на некоторые вопросы, публикации по которым Манаша Кабашевича вызывают интерес не только в научных кругах, но во всем обществе. Прежде всего, разумеется, это вопрос об осмыслении нашего древнего прошлого; кто мы — казахи, «откуда пошли», каково наше место в общем процессе развития человеческой цивилизации? (Согласитесь: не надо обязательно быть историком, чтобы интересоваться этой проблемой, для этого достаточно быть казахом, она затрагивает мысли, чувства и душевные струны каждого из нас). Поскольку мы относимся к тюркскому народу, возникает вопрос о тюркской цивилизации и ее месте в истории, а далее еще шире — вопрос о кочевой цивилизации вообще; это вопрос об осмыслении нашего сравнительно недавнего прошлого — пребывания и развития в составе Российской империи и буквально вчерашнего прошлого — пребывания и развития в составе тоталитарного советского режима; это, наконец, актуальнейшие вопросы нашего развития в настоящий период, когда Казахстан вступил на путь подлинно независимого развития.

В процессе обсуждения этих вопросов М. Козыбаев высказывает свежие идеи, новые подходы, имеющие принципиальное значение. Так, он отмечает небоснованность концепций, в кото-

рых народам, ведущим в прошлом кочевой образ жизни, не оказалось достойного места в истории цивилизации, как это случилось в теориях восьми цивилизаций О. Шпенглера и тридцати семи цивилизаций А. Тойнби, из которых он описал двадцать одну. Как известно, последний прямо писал о том, что «у кочевников нет истории», что они ничего не привнесли в позитивную историю человечества, оставаясь рабами степи, пользуясь лишь готовым продуктом природы. Кочевники — не создатели, они могут только разрушать — такая характеристика постепенно превратилась почти в своеобразное клише в трудах многих ученых односторонней европоцентристской ориентации в исторической науке.

Надо сказать, что такие трактовки не являются полностью достоянием прошлого. К примеру, в 1995-97 гг. в Москве двумя изданиями вышла книга «История цивилизаций». Автор выделяет семь мировых и семь локальных цивилизаций, которым свойственны свои исторические циклы развития. Локальные цивилизации, в свою очередь, подразделяются на западные и восточные; к последним относятся и кочевые народы от гуннов до монголов (про тюрков и тюркскую цивилизацию речи нет). В их характеристике акцентируются два момента — мобильность и агрессивность: на своем пути они грабили и разрушали города и села, убивали их жителей, уничтожали памятники культуры, брали огромную дань с оставшихся в живых и в конечном счете оседали на завоеванных землях, основывали там королевства и со временем растворялись в коренном населении (Ю. Яковец. История цивилизаций. М., 1992, стр. 148). Хотя, конечно, были и есть историки и мыслители, которые более реально и достойно оценивали историческую деятельность азиатских народов (о них ведь, прежде всего, идет речь, когда говорят о кочевниках): Л. Н. Гумилев писал о самостоятельной истории степняков-кочевников, Дж. Неру писал даже о цивилизирующей роли древних народов Азии по отношению к Европе. М. Козыбаев, развивая такие идеи, обобщая новейшие данные исторической науки, сформулировал общие характерные черты специфической цивилизации, возникшей на евроазиатских просторах, которую он предлагает называть степной цивилизацией: эта цивилизация была конно-

кочевой, но не чисто кочевой, а у нее была довольно тесная связь с городской культурой, также существовавшей в степи, так что по мнению историка, можно говорить о своеобразном синтезе городской и кочевой цивилизаций, который дал миру величайшие достижения: в хозяйственной сфере — приручение коня, в духовной сфере — тенгрианскую религию, позднее органически слившуюся с исламом, а также богатейшее искусство т. н. звериного стиля, в политической сфере — специфическую систему государственного правления грандиозными империями, элементы которого (госуправления) позднее вошли в систему государственности других народов, в частности, Московской Руси. В итоге история кочевников, исторический образ наших древних предков предстает в новом свете. Это, конечно, мило нашему сердцу — потомков степной цивилизации, но самое главное — это имеет большое познавательное значение, восстанавливая историческую справедливость.

Широко известны выводы и обобщения академика М. Козыбаева по вопросам истории тюркской цивилизации. Возражая С. Г. Кляшторному, относящему начало формирования древнетюркской цивилизации к VI веку нашей эры (Тюркский каганат), он пишет о том, что исходный рубеж этого процесса следует отодвинуть на тысячу лет раньше, в V век до нашей эры, когда возникло усуньское государство, где были все признаки цивилизационного развития.

Особый интерес у самых широких масс, разумеется, вызывают взгляды историка о месте казахов в истории, о том, что казахский этнос, относящийся к так называемым «позднимномадам», является ядром степной конно-кочевой цивилизации, преемником историко-культурного населения всех евроазиатских просторов. Большое значение имеют обобщенные черты казахского народа, которые, по мнению М. Козыбаева, сформировались и сложились в процессе его исторического развития, такие как: особая система создания генофонда нации (запрет брачных связей внутри рода до седьмого колена и особая система воспитания молодого поколения), толерантное отношение, уважение к культурам и обычаям других народов, отсутствие у казахского менталитета чувства расизма и национального пре-

восходства, религиозная терпимость. Представляется важным вывод ученого о том, что в Казахстане в силу специфической историко-политической среды обитания сформировалась уникальная по своей сути, содержанию и форме культура, которая в дальнейшем может занять достойное место в общемировой культуре, поскольку именно у нас, тесно переплетаясь, существуют элементы европейской и азиатской культур.

Особая роль выпала на долю М. Козыбаева на современном этапе развития исторической науки в Казахстане. Самые широкие круги масс знают о той большой работе, которую ведет Институт истории и этнологии Национальной Академии наук республики по ликвидации «белых пятен» в истории страны — в области истории национально-освободительного движения, истории коллективизации и аграрных преобразований большевизма, истории этноцида, истории Алаш и других. В этом процессе роль руководителя института, видимо, очевидна, о чем могут сказать коллеги Козыбаева. Но я, как простой читатель, хотел бы подчеркнуть значение его новейших исследований и публикаций. Думается, некоторые из них имеют важное методологическое значение для всей исторической науки. Я имею в виду серию статей под названием «Отечественная история XX века: мифы и реальность», опубликованных в последнее время. В них ставится вопрос о переоценке многих позиций, имевших и имеющих место в исторической науке, начиная от вопросов вхождения Казахстана в состав России, об оценке национально-освободительного движения 1916 года и других, до оценки характера второй мировой войны и вопроса о характере государственности Казахстана в советский период. Здесь не обязательно обсуждать все идеи, высказанные ученым. Но вот пример, когда тезисы ученого несомненно имеют принципиальное значение для оценки такого политического феномена как национализм. Известно, что сталинизм под прикрытием мифа о том, что деятели, заботящиеся об интересах и нуждах развития своих народов и наций, акцентирующие эти интересы, непременно являются врагами революции, расправился с самыми лучшими представителями национальной интеллигенции союзных республик; в частности, известно, что Ф. Голощекин

видел чуть ли не во всех казахских деятелях сплошь национал-уклонистов. Козыбаев пишет, что надо различать термин «национализм», т. е. любовь к своей нации и заботу об интересах ее развития без покушения на интересы других наций и термин «национал-эгоизм», когда призыв к защите интересов своей нации сочетается с неприязненным отношением к другим нациям. Кстати, такое понимание национализма утвердилось среди идеологов национально-освободительного движения Азии и Африки еще в 1950-60-х годах: Г. А. Насер, Кваме Нкрума, Сукарно и другие называли себя националистами, вкладывая в этот термин только позитивное содержание — заботу о национальных интересах. И только у нас, в тогдашнем СССР, понятие «национализм» оставалось в качестве ругательного.

Призывая к переоценке мифов и многих ценностей прошлого, М. Козыбаев вместе с тем, в отличие от отдельных историков, писателей и журналистов, занимает четкую позицию: он против огульного очернения всего того, что имело место в прошлую, советскую эпоху. Он неоднократно отмечал такие достижения советского строя, как ликвидация безработицы, бесплатное высшее образование, бесплатное здравоохранение, социальное обеспечение и т.п. «Если мы заявим — пишет академик, — о своем проклятии дня прошедшего, очерним все, что было в прошлую эпоху, это будет выглядеть камнем, брошенным против наших собственных предков. Опираясь лишь на справедливость, мы можем постичь уроки отечественной истории, развенчать имеющиеся мифы, достичь истины». На мой взгляд, это исчерпывающий подход, выраженный в безупречной формулировке. Можно лишь добавить, что огульное очернение прошлого уже успело оказать негативное влияние на массовое сознание, особенно на молодежь. Об этом свидетельствуют факты, которые нередко сообщает печать: иные «молодые умы» кощунственно рассуждают о том, что зря мы победили в Отечественной войне, лучше потерпели бы поражение, — глядишь, пришли бы немцы и устроили нам другую жизнь, и зажили бы мы так, как они живут сейчас в ФРГ. Мне лично об этом приходилось не только читать. Вот что рассказал ныне покойный Ахметказы Булатов — человек, известный всей республике. Он воевал вместе с Маншук

Маметовой в 100-й особой бригаде. Это ему выпало исполнять страшное задание начальника политотдела бригады — собрать останки героической пулеметчицы и доставить их в г. Невель для захоронения на городской площади, где сейчас стоит ее памятник. Так вот что рассказал Ахметказы: один знакомый посоветовал ему пойти в редакцию одной уважаемой республиканской газеты к зав. отделом (с которым он, мол, в принципе договорился о публикации воспоминаний Ахметказы), а тот послал его к литсотруднику. Но последний — молодой журналист, послушав его лишь несколько минут, оборвал: «Ай, бросьте, агашка! Это вы, и такие как вы коммунисты и комсомольцы натворили все; если бы не вы — победили бы немцы, пришли бы к нам и научили бы как жить безбедно!..». Ахметказы рассказывал мне, как, не помня себя, он выскочил из кабинета журналиста, не знал куда идти и просто зарыдал посередине улицы. Ахметказы Булатова уже нет в живых, но я до сих пор не могу забыть, как, рассказывая об этом случае, он вопрошал: «Что же это творится, Канеке? Как мы дошли до жизни такой?». Сам пораженный услышанным, я видимо не смог тогда дать удовлетворительного ответа. Что можно сказать сейчас? Пагубное влияние огульного очернительства прошлого некоторыми историками, политиками, журналистами, видимо, несомненно. Но, вместе с тем, думается, дело не только в этом. В конце концов, каждый человек, как мыслящее существо, должен сам быть в состоянии уметь различать истинные причинно-следственные связи тех или иных событий. С этой точки зрения тот молодой журналист, хотя он и имеет достаточное образование (видимо, оканчивал журфак) путает причины и следствия: немцы после войны живут лучше не потому, что по-терпели поражение, а потому что у них нашлись такие руководители, которые предложили умные реформы и умно их провели; а у нас, хотя мы и победили, не нашлось таких руководителей, а когда кое-кто из них додумался до необходимости реформ, то так их провели, что привели не к безбедной жизни, а к развалу страны, за победу которой в войне миллионы людей отдали самое дорогое, что есть у человека — жизнь. Причем здесь победа и победители — ветераны Великой Отечественной войны? Видимо, есть просто изъяны в мышлении, если молодой

журналист не может разобраться в том, что причина и что следствие. Скорее всего, это изъяны в интеллекте, которого просто недостаточно! Я уже не говорю о нравственном убожестве.

Среди вопросов, касающихся современного этапа развития республики в условиях ее независимости, М. Козыбаев считает важным акцентировать на необходимости выработки новой идеологии, как системы идей и духовных ценностей. В этой связи он подчеркивает значение идеи общенационального, общеказахстанского патриотизма, призванного цементировать единство государства; вместе с тем он пишет и о задаче исследования истоков казахского национального патриотизма, но непременно ставит вопрос о недопустимости национальной (этнической) ограниченности, в частности, жузовщины и клановости. На наш взгляд, это очень важно с точки зрения воспитания молодежи.

Труд историка ныне уважаем как никогда. Именно они находятся на передней линии, когда речь идет о восстановлении исторической правды и исторической памяти народа. Но, к сожалению, встречаются случаи, когда кое-кто выступает с такой позиции: как же так, товарищи историки, вчера вы говорили одно, сегодня другое? Где ваша принципиальность? Не избежал такого вопроса и академик Козыбаев. Но вот как он ответил на такие обвинения: «Да, кое-что писалось раньше по-другому. В-первых, таково наше было миропонимание, мы были воспитаны по-другому, мы все вышли из «советской шинели» и многое понимали не так, как должно, и потому ошибались; во-вторых, многого мы не знали, на многие темы при тоталитарном режиме был самый элементарный запрет; в-третьих, нашу историю писали за нас другие; сегодня мы свободны и независимы, и ничто не должно мешать нам самостоятельно осмысливать свою историю». Думаю, что это не только правильный, но и честный и мужественный ответ. Как же иначе: из-за того, что мы раньше ошибались или что-то не знали и не могли, мы должны теперь добровольно терять право на новое осмысление? По логике тех, кто упрекает нынешних историков в пересмотре устаревших позиций и оценок, на мой взгляд, получается так: такой пересмотр и такую переоценку должны осуществлять другие, новые историки, а нынешнее поколение должно молчать, как виноватое. Но

это же абсурд, причем очень наивный, жалкий абсурд: каждый из нас, когда мы, наконец, получили настоящую свободу мысли, должен иметь право думать и свободно осмысливать и собственную судьбу и судьбу народа, не дожидаясь того времени, когда это сделают другие. И хорошо, что современное поколение историков начало эту работу.

На мой взгляд, счастлив историк, если его мышлению, кроме строгой научности, присуща и образность, а также живость изложения. Интеллектуальное влияние такого ученого на общество сильнее и глубже, аудитория его читателей гораздо шире. Люди тянутся к нему не только потому, что его полезно читать в познавательном смысле, но и потому, что его интересно читать; то, что он написал, всегда впечатляет. Таким даром наделен Манаш Козыбаев. Он может писать строго как ученый, актуально — как политик и политолог, и образно — как публицист самой высокой пробы. Здесь, наверное, не нужно пытаться приводить примеры. Ну, а если все-таки примеры нужны, я мог бы отослать читателя к двум публикациям. Например, почитайте, как он говорил о поколениях казахской национальной интеллигенции XX века. Многие писали и пишут о них, и много мы знаем. Но козыбаевские оценки этих поколений отличает особая объемность, содержательность характеристик в сочетании с ярко выраженным эмоциональным отношением автора, и это при предельной лаконичности: первое поколение — это поколение Алихана, Миржакыпа, Ахмета — поколение борцов и создателей «Алаша», указавших народу путь к возрождению государственности и демократическому будущему Казахстана; к следующему, тоже могучему поколению, он относит Сакена, Мухтара, Каныша, одни из которых по убеждению, другие — вынужденно перешли к сотрудничеству с новой Советской властью — и отдали для дела народа все свои силы и знания; и наконец, третье поколение — это поколение Олжаса и Нурсултана, которое сегодня строит новое общество. Согласитесь, впечатляющая характеристика! А в качестве второго примера пусть читатель ознакомится с одной из последних его статей «Путь к независимости» (Ақиқат, 2001, № 4). О ней вообще нельзя рассказывать, ее надо только читать — это блестящий сплав научности и публицистичности, который

читателя одновременно и убеждает, и восторгает. Жаль только, что ее не могут прочитать русскоязычные казахстанцы.

М. Козыбаев — академик, но не академический ученый в том смысле, что сидит в башне из слоновой кости и размышляет над рукописями. Он активный участник живой жизни страны, в том числе и политической. Все мы помним его выступление в бывшем Верховном Совете КазССР в 1990 году, которое стало толчком к созданию специальной комиссии под руководством С. Зиманова (куда вошел и сам Козыбаев), которой была поручена подготовка проекта Декларации о государственном суверенитете республики. Это была первая ступенька к независимости, вспоминает сам академик в одной из своих статей.

Когда речь идет об интеллектуальном влиянии историков на общество, возникает вопрос: можно ли его (это явление) изменить количественно? Если можно, то применительно к М. Козыбаеву мы можем сказать: по его учебникам изучают историю Казахстана сотни тысяч учащихся в наших школах; по учебникам, которые выполнены под его редакцией, ее изучают десятки тысяч студентов в вузах республики. Его публикации в периодической печати, посвященные животрепещущим вопросам развития современной истории, читают широкие массы. Это, видимо, новые десятки тысяч наших сограждан. Но, думается, все-таки, что количественный критерий, когда речь идет об интеллектуальном влиянии ученого на общество, это — не окончательный критерий, хотя и очень важный. Видимо, более важно говорить о качественных критериях, в том смысле — какое влияние оказывают идеи, суждения, выводы и обобщения ученого на мысли и чувства людей, на их идейно-нравственную и политическую социализацию. Думаю, что такое влияние трудов Манаша Козыбаева измерить просто невозможно. Оно просто огромно.

*Академик Манаш
Козыбаев. Алматы, 2001. С. 174–181*

Бахыт СУЖИКОВ

АКАДЕМИК МАНАШ КОЗЫБАЕВ И КУЛЬТУРНО-НРАВСТВЕННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ИСТОРИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ

Фрагментация истории как науки, последовавшая по цепной реакции постимперского распада, выявила устойчивую тенденцию к «узкой специализации» этой гуманитарной отрасли по этническому признаку. В выстроенном векторе приоритетов осью координат стала выступать собственно этноистория, а линейно зависимыми – глобальное летоисчисление и мировая историографическая традиция. Сродные паранаучные явления обычно сопровождают формационные сдвиги, обусловленные ростом гражданского и национального самосознания, которое нередко смещается в сторону массивированного галлюциноза самоисключительности. Зачарованное восприятие не в состоянии охватить целостность и взаимозависимость глобальных явлений, оно выделяет какую-то близкую ему малую часть, защищает ее, не считаясь ни с чем другим.

В результате произошедшего надлома имела место «приватизация» исторической памяти по суверенным квартирам, приведшая к растиражированию объемистых фолиантов и санкционированных учебных пособий, в которых представители различных национальных академических школ в соревновательной манере стали отстаивать первородство своих «языцев» и географического местоположения с точки зрения центрального средоточия ойкуменистической культуры. Подобный прессинг можно поименовать не иначе, как языческое воздействие пасса-ми на историю, будь то бездумное переименование улиц, борьба

за родовую принадлежность легендарных личностей или искусственную блокировку инонациональных включений в список отечественных хроник.

Другой момент, отягощающий реальное восприятие мира во временном и пространственном измерении – эсхатологические настроения, навевающие подозрения о конце истории в понятиях бытийных контрастов, групповых и личностных амбиций, борьбы противоположений и перманентном возгорании и преодолении конфликтов. С поражением идеалов марксизма-ленинизма человечеству якобы осталась безальтернативная «окончательная рациональная форма общества», где будут «решены все прежние противоречия и удовлетворены человеческие потребности» (Ф. Фукуяма). Как противоположность пестрым сюжетным линиям этноистории, заполненной бурями и страстями шекспировского накала, в хронометрическом анализе неолиберальной модели человеческого развития звучат мотивы скуки и духовного вакуума, обусловленные единственным стремлением к сытости и комфорту качества жизни.

Таким образом, история в эпоху перемен самым непосредственным образом испытывает на себе все эти дестабилизирующие подвижки очередного срыва эпистемологии и вместо наставницы жизни становится разве что оружием ближнего и дальнего боя на политических ристалищах. Избрание М.К.Козыбаева на должность директора Института истории и этнологии казахстанской Академии наук (по неформальному статусу главного летописца страны) совпало с началом этого глубокого кризиса, когда общественность уже не могла мириться с семулякрами своего прошлого и настоящего. Новые сферы приложения творческих изысканий Козыбаева значительно расширяются: от организации комплексных археологических экспедиций до выработки концептуальных основ развития науки, тем более в академическую среду пришел руководить уже испытанный боец.

Начав трудовую деятельность в годы второй мировой войны одиннадцатилетним мальчиком в далекой глубинке костанайской лесостепи, он всегда стремился к получению классического образования. Жажде знаний во многом способствовало

домашнее воспитание в духе почитания народных традиций и обычаев. Поэтому неслучайно выбор пал на изучение наук в исторической школе Казахского государственного университета, который он успешно закончил в 1953 году.

Время выбора своего жизненного кредо совпало у Козыбаева с завершением правления одной из самых жестоких диктатур - сталинщины. Это наложило свой отпечаток на мировоззрение молодого ученого. Начав свой профессиональный рост с проблем изучения вклада Казахстана в победу во второй мировой войне, он постепенно расширяет круг своих научных интересов, стремясь создать целостную картину истоков казахского народа, его этнической неповторимости и трагической судьбы в двадцатом столетии. Одновременно велась напряженная работа по отстаиванию интересов казахского языка и культуры, поднятию престижа исконно казахской истории и распространению исторических знаний в условиях тотальной унификации советского общества. К началу семидесятых годов доктор исторических наук, профессор Козыбаев начинает занимать одно из ведущих мест в ряду гуманитариев, формирующих общественное мнение в Казахстане. Его компетенция была подтверждена рядом фундаментальных академических и научно-популяризаторских работ по проблемам войны и мира, социалистическим формам модернизации края, а также структуре организации власти на регионально-республиканском уровне.

Продвижение по иерархической лестнице советской научно-образовательной системы позволило Козыбаеву реализовать не только свои организаторские способности, но и расширить формат изысканий как в чисто академическом, так и в публицистическом жанре. Последнее двадцатилетие существования СССР характеризовалось духом этнического возрождения в союзных республиках. Неортодоксально мыслящая национальная интеллигенция стала декларировать идеи не аморфного советского патриотизма, а умеренного и просвещенного национализма. Публикации Козыбаева того периода нацелены на популяризацию реальных исторических знаний о казахском народе в противовес русоцентристской доминанте официальной науки.

Здесь интересы интеллектуалов совпали с устремлениями нового поколения политической и деловой элиты Казахстана.

Временем были востребованы личности, которые, обладая обширными и универсальными знаниями, способствовали бы поднятию духа нации и направлению его в русло конструктивного партикуляризма. В этот период выходит ряд книг Козыбаева, содержащих в себе идеи о потенциальных возможностях Казахстана к самостоятельному и суверенному развитию. Так, монография «Золотой фонд партии» (1973) впервые затронула проблему о так называемых казахских национал-коммунистах, репрессированных в сталинский период за провозглашение права Казахстана на отделение от Советской империи. Серия научно-популярных статей (1970-1985) сделала доступными читателям ранее преданные забвению имена и судьбы героев национально-освободительного движения казахов. К 1985 г. под научным руководством Козыбаева выходит 40-серийный документальный фильм «Казахстан в Великой Отечественной войне: 1941-1945 гг.», где раскрывается реальная роль и значение Республики на одном из самых переломных моментов мировой истории.

Целый пласт жизни Козыбаева посвящен распространению энциклопедических знаний. Подготовленные им материалы легли в основу справочно-информационных публикаций о Казахстане как отечественных, так и мировых издательств. Он являлся Главным редактором многотомного издания «Казахской энциклопедии», был одним из авторов фундированной пятитомной «Истории Казахстана», его работа «Казахстан - арсенал фронта» заняла лидирующие позиции по Советскому Союзу, как одно из ярких произведений научно-публицистического жанра.

Открытым демаршем стала фундированная статья, написанная в соавторстве с демографом М.Татимовым и историком-аграрием Ж.Абылхожиным, «Казахстанская трагедия», увидевшая свет в московском издании, где впервые сталинский эвфемизм «временная критическая продовольственная ситуация» в откровенной форме озвучивался как геноцид казахского народа в период коллективизации. Общественный резонанс данной публикации трудно переоценить с точки зрения реабилитации

литации ущербного национального самосознания. Затем последовали исторические эссе по развенчанию мифов о мирном характере российской колонизации края, о формах и методах установления советского режима в Казахстане, об однозначной благостности преобразований в аграрной, индустриальной и культурной сферах, о цене победы над фашизмом и, наконец, о сакральности правителей, как истине в последней инстанции. Несмотря на некоторые эмоциональные перехлесты в публикациях Козыбаева начала 90-х годов, именно сбереженная юношеская задиристость на устоявшиеся каноны отечественной истории привлекли внимание читательской публики по всей стране. Следует напомнить, что в те калейдоскопически пестрые времена общественное сознание, столь долго пребывавшее в информационной изоляции, не поспевало за ходом мысли горстки интеллектуально продвинутых деятелей, выступавших за объективную пролонгацию процесса постгорбачевского распада. Мир менялся быстрее, чем люди. Даже в научной среде, которая, казалось бы, натренирована самой профессией на провидческое мышление, осторожные целеполагания власти в сторону суверенизации воспринимались в тот период как ересь, граничащая с предательством национальных интересов.

Необходимо было преодолеть заскорузлые стереотипы о провиденциальном до скончания веков пребывании казахского народа в статически-патерналистском, приютском обиталище империи, выскочить из коротких штанишек «младшего брата» и доказать, прежде всего, самим себе легитимность первородного права на государственное самоопределение. Историческое знание должно было сыграть здесь мобилизационную функцию собирания нации, ее консолидации вокруг политического центра и в конечном итоге предложить оздоровительный курс преодоления долговременного кризиса идентификации.

В этом отношении важную роль сыграли методологические изыскания академика Козыбаева. Серия статей под общим названием «Новые грани некоторых проблем исторической науки» представляет собой пионерные поиски по наиболее актуальным вопросам казахстанской историографии. Им была решена основная задача накануне качественно нового развития

человечества в третьем тысячелетии: показать контрпродуктивность противопоставления не только в экономике и политике, но и в культуре и самой теории познания. Сложность заключается в том, что историки оперируют хронометрическими фактами не как с объективной данностью, а скорее как с исходным материалом для заранее сконструированных концепций и умозаключений. Уязвимость истории по отношению к фальсификации зачастую является решающим доводом в политических спорах, а последние ведут к яростной идеологической борьбе. Хотя автором и признавалось иллюзорность возможности избежать данные тенденции, однако его предупреждение о том, что накал политических страстей не должен быть доведен до абсурда и социального антагонизма, остается актуальным и сейчас.

И тут мы опять сталкиваемся с ролью предмета истории на уровне оценки политической культуры общества. Им не раз отмечалось, что человеческая личность сама по себе потеряла самоценность, вне историографического поля и аналитического осмысления осталась народная история с ее наработанными навыками общегития, взаимопомощи, терпимости, трудовой этики и нормами поведения. Отсюда и возникло пренебрежительное отношение к обыденному человеку, а целый конгломерат евразийских народов стал испытывать чувство исторического одиночества. Мы изменили только внешнее свое обличие, оставив внутреннюю «советскость» в девственной чистоте. Наиболее ярко макияж вестернизации наложился на элитные слои, скрыв косметическим лоском ее неподготовленность принять вызовы времени. Произошло перераспределение материальных ценностей, однако аудит ценностей духовных и гражданских так и не был инициирован в массовое сознание.

С другой стороны, даже поверхностная ревизия историографических залежей обнаружила, что летописание Казахстана в двадцатом веке, то есть времени активного государствообразования современного типа в «третьем мире», а также предваряющие ему страницы «темны и непонятны» как у «истории мидян» в известном афоризме. За частоколом верноподданнических идеологов и директивных партийных клише окаменела в молчании собственно казахская история, поношение которой и неве-

рие в нее в конечном итоге, как и у Ф.М. Достоевского, считалось «за высшее просвещение и чуть не за доблесть». Клиника этой запущенности, по Козыбаеву, лежала у истоков «рабской духовности» («рухани құлдык») и «кабальной психологии» («құлдық психология»).

Однако столь жесткий приговор, вынесенный замороженному академическому гуманитарному знанию, не следует воспринимать как дозволенную сверху дерзость. Это, скорее всего, рефлексия интеллигента в казахском чекане, который мог бы преуспевать и при сохранившихся нравах мироощущения. Унаследованная от советизма червоточина различать только черное или белое, приносит хорошие дивиденды и в наши дни, достаточно лишь сформулировать тему для политических спекуляций. Удел же творческой, неангажированной личности, предопределенной на сопереживание всего в себе, обрекает ее на состояние постоянного внутреннего конфликта, из которого и произрастает чувство реального. В дополнении к этому профессиональный долг зрителя времени и служителя народной памяти выжигает тавро высокой гражданской ответственности, когда ложь, допущенная в книге родословий, способна обернуться «разрухой в головах» для последующих поколений. Одна из выдающихся заслуг Козыбаева состоит в том, что он, в силу своего народного авторитета, сумел выстроить заградительную линию на пути бесовщины в толковании истории, которая хотя и продолжает благоденствовать, но уже не в такой восторженной степени позиционирует себя в экстазе утрирования и мифотворчества.

Вот почему вышедший в свет под его авторством двухтомник «Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски» вобрал в себя труды нескольких лет, посвященных отечественной истории с далеких времен становления государственности до актуальных вопросов современного развития (от источниковедческого анализа памятника «Тарих-и Рашиди» до характеристики трехвидовой структуры Вооруженных Сил РК). Столь широкий охват с точки зрения периодизации вовсе не умаляет целостности издания, связанного единством замысла и преемственностью сюжета. Наоборот, многовекторность диалогии, ее поли-

факторность давали возможность выявить корневую систему историософских проблем, исходя из происходящей сегодня острейшей полемики по поводу истоков, генезиса и футурологических прогнозов казахстанского прошлого и настоящего в контексте правосубъектности самих казахов на свою государственность при полиэтническом развитии.

Это издание интересно, прежде всего, стремлением автора к новой постановке и исследованию целого ряда традиционных и, казалось бы, раз и навсегда решенных вопросов. В нем удачно сочетается обсуждение чисто абстрактно-философских проблем общественного развития с фактологическим анализом наиболее жгучих вопросов современности. Хотя исследование по существу погружено в историю, однако, не в голую хронологию фактов и событий, а в историю осмысленную на уровне типологических обобщений. С другой стороны, идет ли речь об уникальности степной цивилизации, о многосложности российско-казахских отношений, о национально-освободительной борьбе со времен Кенесары, Исатая и до декабря 1986 года, о силовой коллективизации и общенародном достоянии победы во второй мировой войне, о явлении Абая, М.Вяткина, К. Сатпаева, о научных достижениях отечественной историографии и т.д., в любом случае, сохраняется сюжетная линия различия, неординарности, вариативности. Подобный подход имеет специфически философский характер, поскольку посредством анализа уникальности отечественной истории подвергается оценочным суждениям и решается проблема синтеза, приведения всего многообразия исторических феноменов к наукоемкому единству, не исключаяющему различия, но предполагающему концептуально выверенную целостность. Мозаичность исторических повествований по-разному демонстрирует явленную в казахстанском общественном сознании потребность обосновать целостное единство истории в общемировом контексте. Именно такой подход, раскрывающий способность истории, как научной дисциплины, к обобщающему синтезу позволяет говорить о выходе ее на уровень системной методологии, оперирующей философско-антропологическим инструментарием культурных форм бытия как отдельного человека, так и человечества в целом. Новизна

многих идей, проблемность и актуальность поставленных вопросов не только делает научное наследие Козыбаева информативно актуальным, но и вызывают вдумчивого читателя на спор, приглашают к активному творческому диалогу.

Одновременно общественное сознание его времени, пораженное недугом голого схематизма и готовых вердиктов, начало испытывать и внутреннее противоречие в своих исходных позициях. Историческая наука, кинувшаяся во все тяжкие политики, в тот же период стала ощущать болезненные симптомы схизмы, раскола между вестернизированной частью профессиональных историков, с одной стороны, и научно-преподавательским корпусом, ориентированным на возрождение монофонического звучания отечественной истории – с другой. Многовековая евразийская традиция противостояния «западников» и «почвенников» успешно перекочевала и на страницы современной казахстанской историографии, со временем приняв исконно национальный колер выяснения личных взаимоотношений. Однако основная опасность заключалась в том, что данная академическая дисциплина, не успев отойти от структурно-тематических скреп истории СССР, рисковала впасть во все тот же провинциализм, будь-то желание быть «назначенным в немцы» или же экстремаль национализма, склонная к бесконечному делению. В противопоставление этим тенденциям необходимо было организовать кропотливую и рутинную работу механизма регенерации исторического знания на основе власти универсальных исторических законов, признания исторического процесса в его внутреннем единстве и динамике. Заслуга академика Козыбаева на этом переломном моменте состоит в том, что он осуществил сближение национальной истории, как хронологии фактов и событий, с философией и социологией, и подвел ее к порогу самооценки с точки зрения морального порядка. «Наша история, - не раз подчеркивал он, - одна из составных частей истории мировой цивилизации».

Хотя проведенная Козыбаевым и его единомышленниками практическая проверка родной истории в синтезе с «науками наук» обнаруживает порой недоговоренности и нелицеприятные для национальной гордости характеристики, но именно она на

сегодня составляет нижние венцы отечественного исторического знания, формируя целостную картину этногенеза казахского народа, прослеживая его восхождение к национальной государственности и историко-эмпирическим методом подтверждая правосубъектность Казахстана в мировом сообществе. Об этом красноречивее всего свидетельствуют критические замечания в адрес его школы. Из одного лагеря раздаются голоса о чрезмерной увлеченности этничностью, традициями шежире («концентрированным выражении исторического самосознания казахского общества»), акцентуации на негативных сторонах освещения советского периода. С противоположного – филиппики по поводу восхваления российской традиции востоковедения, сохранения пресловутого духа интернационализма, а также легитимации, с точки зрения истории, выстраданного права Казахстана на многонациональность. Со стороны же тех, кто хотел бы «пореволюционерить» в науке, звучат обвинения в интеллектуальном зажиме родообщинного краеведения в угоду общегосударственному началу в историческом образовании...

Взаимоисключающая направленность суждений со стороны коллег по писательскому цеху в отношении научно-организационной деятельности М. Козыбаева позволяет говорить не столько об обоснованности критики, сколько о возбуждении этим ученым устойчивого интереса со стороны ответственности к отечественному летописанию в целом, которое открывает новые возможности познания жизни. Постепенно, шаг за шагом история Казахстана теряет флер экзотичности и навязанного качества отсева цивилизации и на основе системного подхода становится насущной потребностью, отбрасывает сенсационно-однодневки, льстящие коллективному бессознательному. То же самое происходило и с творчеством этого выдающегося исследователя. Прозвучавшее горным очистительным потоком в первые годы независимости Казахстана оно к рубежному моменту его новаторской деятельности вошло в устойчивое русло классического мастерства, питаемого источниками народной мудрости. В данном отношении к трудам Манаша Козыбаева вполне применима филосогема академика А.М. Пан-

ченко: «То, что некогда было культурным событием, переходит в разряд культурного обихода».

В этом и состояла научная и общественная деятельность Манаша Козыбаева, ставшая, к сожалению, уже творческим наследием многосложного периода становления государственной независимости. С его уходом из жизни, по-видимому, ушло и восприятие отечественной истории в той свежести обновления, которое привнес автор в поколенную традицию отечественной историографии. Именно в лице данной незаурядной личности мы находим пример счастливого сочетания высоких человеческих качеств, активной жизненной позиции и пытливого ума, собственным опытом доказавшей, что свобода и авторитет никогда не даруются, а всегда завоевываются высокочрезвычайными усилиями самоорганизации. Сформировавшееся в эти годы национальное самосознание народа нашей страны во многом черпало жизненные силы из книг и публичных выступлений академика Козыбаева, постулировавшего казахстанский патриотизм, казахское тождество не на узконациональной риторике, а на многовековых исконных традициях общежительствования в Великой Степи.

Манаш Козыбаев, как ученый и общественный деятель, относится к когорте граждан Республики Казахстан, которые сыграли выдающуюся роль в возрождении и формировании национального самосознания казахов во второй половине двадцатого столетия. Избрав в качестве профессионального занятия предмет истории, Козыбаев посвятил всю свою жизнь изучению и осмыслению прошлого и настоящего своего народа, его места в мировом историческом процессе. Веское слово этого ученого имеет большой морально-нравственный авторитет, как в кругах национальной элиты, так и в среде людей с простыми житейскими интересами.

*Манаш Козыбаев – человек
в истории. Алматы, 2006. С. 72–86*

Саттар МАЖИТОВ

**АКАДЕМИК М.К.КОЗЫБАЕВ – ОСНОВАТЕЛЬ
ИСТОРИОСОФИИ НЕЗАВИСИМОГО
КАЗАХСТАНА, УЧЕНЫЙ-ГУМАНИСТ**

С момента обретения Казахстаном суверенитета процесс развития казахстанской исторической науки и историографии тесно связан с именем известного общественного деятеля, ученого-историка, педагога и признанного лидера сообщества казахстанских историков, академика Манаша Кабашевича Козыбаева. Его имя вошло в повседневную практику исторических исследований, учебно-методический процесс, в информационное поле компьютерных сетей. С конца 80-х годов практически ни одно диссертационное исследование, не говоря уже о солидных исторических трудах, не обходится без ссылки на труды М.К.Козыбаева. Высокий индекс цитирования произведений, вышедших из-под пера известного ученого, является не только свидетельством общественного признания и актуальности осуществленных им научных поисков, но и актом ежедневного увековечения его памяти в повседневной действительности современного Казахстана.

В то же время, постоянное обращение к научно-историческому наследию М.К.Козыбаева обнаруживает новые грани его творчества. Об одной из них, доселе не обсуждавшейся на широком общественном уровне из составных творческого потенциала ученого, считаю долгом повести речь в данной работе.

В последние годы жизни в творчестве М.К.Козыбаева обнаруживается четко выраженный историко-философский подход к осмыслению исторического пути пройденного казахским

народом, а также трудов, посвященных истории казахов. Как известно, основной миссией научной истории и объективно-го историка во все времена было служение благородной цели объединения народов и наций, собиранию и анализу анналов их прошлого, содействие преобразующей функции истории как таковой. Не менее важной и актуальной была задача формирования исторического сознания народа, что основывалось на скрупулезном выявлении источников и документов, спектральном анализе артефактов, доказывающих право народов на сохранение целостности территории, уникальности языка, самобытности культуры, единства Родины. Размышления и поиски историка в очерченных выше плоскостях неминуемо ведут к извечной проблеме прошлого и будущности нации и народов, где любовь к нации выступает в качестве их идеологического катализатора и гаранта поиска национальной тождественности как таковой.

Рано или поздно любой ученый, несмотря на ярко выраженный научный характер своих исследований и публикаций, строгий академизм и неизменный индивидуальный научный почерк, сталкивается с необходимостью публичной презентации своих гражданских позиций. Безусловно, это феномен, который требует специального изучения. Поэтому ограничимся рассмотрением преломления особенностей и отдельных аспектов этого феномена в творчестве академика Козыбаева.

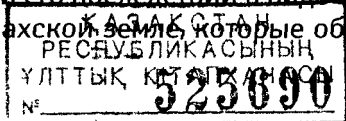
Труды М.К.Козыбаева «Жұлдызым менің» («Моя звезда») и «Өркениет және ұлт» («Цивилизация и нация»), а также воспоминания современников, написанные накануне его 70-летия, раскрывают перед нами совершенно новую грань ученого-историка [1]. В них Манаш Кабашевич предстает как ученый-гуманист, размышляющий, с одной стороны, о феномене нации, его содержании и факторах, определяющих его прошлое, настоящее и будущее. С другой стороны, мы сталкиваемся с огромным пластом мыслей ученого, который осмысливает процесс становления и эволюции национального в рамках своей биографии и собственной судьбы.

Ныне исследователи отечественной истории и историографии единодушно сходятся во мнении, что академик

М.К.Козыбаев был признанным лидером исторической науки независимого Казахстана. Его вклад в науку и государственное строительство высоко оценили Президент, Правительство, широкая общественность Казахстана. Как известно, М.К. Козыбаев был лауреатом Президентской премии мира и духовного согласия (1997 г.).

Обретение Казахстаном независимости объективно создали условия для раскрытия новой грани в творческом арсенале ученого, потому что главной наставницей независимости стала, в первую очередь, история. Именно ей предстояло внести свою лепту в дело будущности независимости, обеспечения целостности территории государства, единства народа и стабильности общества, в целом национальной безопасности. На передний план выступили задачи обоснования исторической преемственности международных связей и определения места Казахстана в мировой истории. В этих условиях необходимо было мобилизовать и воспитать мощный корпус историков новой генерации, выработать принципиально иную концепцию формирования исторического сознания в независимой республике, определиться с координатами исторических исследований, их тематикой. На долю М.К.Козыбаева выпала миссия глашатая принципов и приоритетов суверенной истории и историографии перед казахстанским народом, мировым сообществом. Обладая незаурядным организаторским талантом, будучи творцом, историком от Бога, близким и понятным своему народу он по праву стал тарланом – лидером историков Казахстана.

Исходя из важности момента наполнения казахстанского суверенитета реальным содержанием, М.К.Козыбаев говорил: «Маңдайымызға сондай заман бұйырып тұрса, ұлтымыздың ұпайын түгендеп алайық» - «Коль пробил для нас звездный час эпохи, то давайте подсчитаем составные нашего национального потенциала» [2]. Начало собирания камней исторического прошлого было положено введением в научный оборот дефиниции «белые пятна» истории. Реакция Козыбаева на «горькие уроки» истории нашла отражение в анализе им проблемы культа личности и его последствий в виде волюнтаризма и субъективизма на казахской земле, которые обернулись человеческими жерт-

вами, этнической дисперсностью, упадком духовной жизни. Ученый представил на суд общественности проблемы будущности казахов как нации; поднял вопросы сохранения культурного наследия, преемственности поколений, теории тоталитарного администрирования и выживания нации. За серию работ по актуальным проблемам исторической науки Казахстана, большинство из которых было посвящено выявлению «белых пятен» истории, М.К. Козыбаев был удостоен Государственной премии Республики Казахстан (1995 г.).

Отечественные ученые, находясь в авангарде борьбы за государственный суверенитет, начинают всемерно содействовать адекватному восприятию общественным сознанием идей независимости. Чтобы стать близким и понятным своему народу недостаточно разовых инъекций в виде научных монографий, сериалов научно-популярных статей и потока пробуждающих патриотические чувства идей. Необходимы были реалии жизни, собственный пример, тождественность с членами человеческого сообщества. Все это обусловило появление совершенно новых по жанру, авторскому замыслу и стилю изложения сочинений М.К. Козыбаева.

К примеру, «Жұлдызым менің» - это оптимистичная история человека-созидателя своей судьбы. Начавшись с детской веры в существование собственной звезды, эта история завершается осмыслением земного пути на протяжении человеческой жизни. В этой истории были тернии и победы, находки и разочарования, поиски и размышления; словом все было, как в жизни. Путь к собственной звезде вовсе не усеян цветами и лаврами, и звезда-то оказывается вовсе не звезда, а жизнь, наполненная напряженным трудом. Жизнь - трудный путь к радости, которую дано ощутить человеку лишь в моменты наступления важных вех его жизни. История же - посредник в осмыслении человеком пройденного жизненного пути и определении ориентиров на будущее. Определение истории в подобном ключе все же ближе и понятно каждому человеку, потому что именно в такой интерпретации она может выполнить свое высшее назначение как наставница жизни и как гуманный инструмент формирования сознания - общественного и индивидуального.

Размышления и концептуальные умозаключения М.К. Козыбаева относительно нации и цивилизации наиболее полно характеризуют его как ученого-гуманиста. На заре независимости он вплотную занялся осмыслением проблем этничности, внутренней взаимосвязи и исторической обусловленности понятий «народ», «нация». При этом он рассматривал эти дефиниции с позиции прерогативы общечеловеческих ценностей, не ограничивался казахстанской спецификой, не самоизолировался национальной исключительностью.

В то же время исследователь указывал, что любая нация должна подняться до уровня осознания и защиты национальной чести, иначе – это толпа. Народ, поднявшийся до уровня осмысления своей национальной чести, может считаться нацией. Без ощущения этого чувства народ обречен быть в подданстве, к нему будут приставать все недуги и несчастья. Народ, обладающий чувством чести, выступает, как правило, храбрым, могущественным, способен отстоять потерянное, обретает забытое, прокладывает себе путь к вершинам цивилизации.

По мнению М.К.Козыбаева, будущность казахстанской нации зависит от степени его развития в унисон запросам XXI века, то есть победа нации заключена в мировой состязательности – велении эпохи. Опорами человеческих ценностей при этом должны выступать ЧИСТОТА, СОВЕСТЬ и ЧЕСТЬ. Честь проявляет себя в жизни каждого человека соответственно его этапам развития и роста по-разному. Оно выступает как «Я-Я» проявления чести младенца в детстве, как самоощущение и чувство собственного достоинства молодого человека в отрочестве и юности, как честь девушки, достигшей совершеннолетия, как процветание родственников, как роскошь соплеменников, между тем честь гражданская и есть честь нации.

Выступая против тезиса о постоянном принижении казахов как народа темного, непросвещенного и нации с низкой культурой, академик М.К. Козыбаев писал: «На развитие и достоинство культурной истории казахов свое негативное воздействие оказали стереотипы, догматические концепции. До сих пор они старались показать наш народ темным, бескультурным, несчастным и это переходило из книги в книгу» [3]. Между тем, народ,

сохранивший свою письменность, имеющий свою историю, перенесший через века артефакты своего исторического прошлого и реального существования, имеет право быть признанным как цивилизованный.

К числу сложных в исследовании теории нации относится проблема развития нации и преемственности поколений. Для этого, считает ученый, необходимо раскрыть диалектику развития различных поколений этноса и их взаимодействие с прошедшими через века культурными процессами. Именно поэтому необходимо изучение генезиса и потенциала культурного достояния Казахстана как самодостаточного государства. Также важно объективно оценить вклад отдельно взятых деятелей науки и культуры в тесной взаимосвязи с современной им эпохой, соотнести все это с достижениями предыдущих поколений, раскрыть процесс всесторонне.

Перечисленное выше требует максимальной осторожности и усилий преодолеть соблазн возвысить одних, лишив росчерком пера лавров славы других. Не обделяя заслуг времен прошедших и людей, творивших в эти эпохи, надо подойти к анализу их деяний взвешенно и справедливо. Голое очернение и мнимая борьба с усопшими – удел слабых, а если это еще прикрывается наукообразием, то им никогда не выйти из лона не делающей для них чести некрософии. По меткому замечанию Козыбаева, «нельзя забывать, что кладезь народной мудрости и его культурного наследия складывается из вклада отдельно взятых деятелей культуры. Такое достояние не может быть частной собственностью одного человека, это культурное достояние всей цивилизации» [4].

Размышляя о сути и содержании Степной цивилизации кочевников, М.К.Козыбаев столкнулся с необходимостью обосновать концепцию формирования уникальной цивилизации кочевников на обширных пространствах Евразии. По существу, концептуальные размышления ученого подняли и сориентировали историческую науку на новый уровень исследований. Культура, раскинувшаяся на обширных пространствах Евразии, национальная по своему содержанию, не была изолирована от внешнего мира, взаимодействовала с европейскими и азиат-

скими культурами, сохраняя при этом свою самобытность. Заявляя о своей неповторимости, она приумножала, обогащала себя, расцветала, не теряя собственного колорита; в противном случае она лишилась бы своего национального характера, сведя на нет существование нации как таковой. Таким образом, именно поэтому культура казахского народа в XXI веке зиждется на многогранном духовном наследии, великий дух которого привел к независимости [5].

Козыбаева как ученого-гуманиста характеризуют и его взгляды на понятие «цивилизация». Цивилизация по себе самостийна, уникальна и неповторима. Но вместе с тем, если процесс мирового развития представить себе как океан, то цивилизация – река, впадающая в него. В свою очередь, из океана мировой цивилизации берут свое начало каждая отдельно взятая история различных народов и наций. Только так целое и частное, индивидуальное и личное могут заявить о своем праве на существование. В этом состоит и суть диалектики жизни.

Категориальный инструментарий современной историографии и историософии Казахстана существенно обогатился благодаря интерпретациям М.К. Козыбаевым понятия «Степная цивилизация». Прежде всего, исследователь акцентировал внимание на сущностных основах Степной цивилизации как общей наследницы тюркских народов. Она заявила миру о себе через этнические сообщества саков, гуннов, собственно тюрков, кыпчаков, казахов, созаков (каракалпаков), кыргызов, татар, башкуртов, ногайцев. В контакты со Степной цивилизацией вступали на востоке – Китай, на западе – Российская империя. Исследователь одним из первых выступил за признание Степной цивилизации как цивилизации кочевников-созидателей, противопоставляя свою концепцию европоцентристской теории о разрушительном характере евразийского номадизма.

Ученого волновали проблемы будущности казахской земли и нации. В этой связи он отмечал, что «промышленный прогресс, национальное достояние должны постоянно преумножаться. Насущной задачей дня является поднятие нашего образованного народа до уровня развитых стран мира. Для казахов настала пора задуматься над тем, как приостановить всевозмож-

ные пиршества, соревнования в празднествах и развлечениях, приверженность к излишнему любопытству и хвалебностям. Пора зарабатывать на жизнь и улучшать свое благосостояние через честный труд. Пробил час прекращения унижения и грабежа безропотного народа... Не случайно французы говорили, что «блошинная торговля – это еще не рынок». Настоящий рынок – это производство, новые технологии. Необходимо сформировать культуру рынка по европейскому типу. Наступил день, лозунгами которого должны стать – «Возьму», «Научусь», «Достигну» [6]. Приведенные выше мысли М.К.Козыбаева звучат с особой актуальностью в наши дни, когда поставлена цель войти в число 50-ти наиболее конкурентоспособных государств мира. По сути, Козыбаев предвосхитил грядущие перемены в казахстанском обществе, заявив о необходимости мобилизации потенциала нации.

В обобщенном виде в историософии Козыбаева нация – это сообщество индивидов, которым присущи высокие идеалы, кровное родство, братство; будучи родственными, они осознанно относятся к бытовым трудностям, отождествляют свое будущее с семьей и путем, который выбрала их Родина, у них единый язык и единые помыслы. Их объединяет язык, их судьбы переплетаются в общей истории, литература делает их соперничающими, взаимоуважающими, стойкими в условиях невзгод и побед. Государство же выступает гарантом целостности их территории, настоящего и будущего, оно также мобилизует их на защиту Родины. Следовательно ЯЗЫК, ИСТОРИЯ, ЛИТЕРАТУРА – дух и плоть нации, маркеры ее духовной состоятельности. Только язык, история и литература, взятые воедино, способны образовать единый материк духовности и в этом качестве они могут обеспечить будущность нации [7].

В целом, в историософском рассуждении М.К. Козыбаева цивилизация выступает как:

1.Результат долговременного исторического развития материальной и духовной сфер культуры;

2.Цивилизация, основанная на этнодемократическом, социально-культурном единстве одного или нескольких этносов (народов), которая в одни эпохи имеет широкий ареал и об-

ширное пространство своего распространения. Со временем ее рамки могут сужаться, она даже может исчезнуть как таковая, но, несмотря на это, остается ее ядро, ее основа. Таким ядром Степной цивилизации на евразийском пространстве вначале были тюркские племена, впоследствии это ядро заменили кыпчаки, а затем собственно казахи. Очевидно поэтому, великий Магжан Жумабаев задавался вопросом: «Не казахи ли являются хозяевами великого дома рода тюрков?».

3. Цивилизация – культурное явление, она результат многовекового эволюционного развития; в тихом, лишенном протоков месте эволюция невозможна, здесь царит затхлость, застой, здесь останавливается время. В интерпретации историка цивилизация, в известном смысле, – это не только результат взаимодействия и контактов народов и государств, очевидно она есть автономное развитие истории и культуры, основу которых составляет единство бытия. Она способна органично влиться в общемировой поток развития только при условии, если привносит в него свои неповторимые и святые качества, историческое своеобразие, величие и свежее дыхание, только тогда она способна внести свою лепту в прогресс человечества [8].

Жизнь и творчество академика М.К.Козыбаева были посвящены отстаиванию научной истины и определению социально ориентированных перспектив научного поиска. Общественно-политические и социальные условия, в которых творил историк, не всегда благоприятствовали этому. Он творил в эпоху расцвета административно-командной системы управления и тоталитарной идеологии. Но при этом ученый продемонстрировал редкий талант научной дипломатии, позволившей пройти по идеологическому лезвию. Как отмечал Козыбаев, у исторической науки никогда не было «золотого века». Во все времена ей приходилось быть в состоянии выбора между истиной и давлением политики эпохи, ее властными структурами. И все же, если обратиться к эпохе суверенной современности, то она во многом создала условия для свободного творчества. Неотъемлемым элементом повседневности стали суждения о национальной государственности, роли рядовой личности в истории, народ ныне воспринимается не как некая абстрактная данность, а совокупность

неповторимых человеческих индивидов, отражающих гамму и широкий спектр социальной стратификации. Наконец, историкам дозволили не только говорить о феноменах истории своего народа, но и подвергать их историософскому анализу. И во всем этом есть несомненная заслуга академика М.К. Козыбаева.

Осмысление пройденного научного пути и историко-философские поиски М.К.Козыбаева еще раз доказывают достоверность главного принципа служителей музы истории Клио: «В истории - недосказанность и сокрытие истины – подобно преступлению перед человечеством». Безусловно и то, что детальное осмысление и анализ темы «Историософия и гуманизм М.К.Козыбаева» является предметом специальных исследований историографов, философов, культурологов, обществоведов в целом.

* * *

1. *Қозыбаев М.Қ. Жұлдызым менің.* Алматы, 2001; *Өркениет және ұлт.* Алматы, 2001, Академик Манаш Қозыбаев. Алматы, 2001; *Отан тарихы. Специальный выпуск.* Алматы, 2001.

2. *Қозыбаев М.Қ. Біздің жолымыз айқын жол //Заман Қазақстан.* 1992. 10 шілде.

3. Академик Манаш Қозыбаев. С. 68.

4. *Қозыбаев М.Қ. Өркениет және ұлт.* С. 369.

5. Там же. С. 32-33.

6. Там же. С. 216-217.

7 Там же. С. 220-221.

8. Там же. С. 274-275.

*Манаш Козыбаев – человек
в истории. Алматы, 2006. С. 87–100*

Дилором АЛИМОВА

ОБРАЗ ИСТОРИКА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Есть в центральноазиатской историографии ученые, которых нельзя считать представителями научного сообщества одной отдельно взятой страны. Занимаясь историей региона с огромной территорией, некогда входившей в состав многих государств и империй, называвшихся каганатами, ханствами, эмиратами, Тураном, Туркестаном и др., они понимали, что в ней был один историко-культурный стержень – единство и историко-культурная общность тюркских и других народов, проживавших на этой территории. Они воспитали не одно поколение учеников, в том числе представителей Средней Азии и Казахстана, и заслужили право называться «устоз» - учитель. Среди них А.Ю.Якубовский, И.П.Петрушевский, В.Л.Вяткин, В.А.Шишкин, А.Х. Маргулан, Я.Г.Гулямов, С.П.Толстов и другие. К ним я с полным правом отношу и Манаша Кабашевича Козыбаева, которого считаю родоначальником новых концептуальных разработок истории государственности и новейшей истории Казахстана, генератором новых методологических подходов, отвечающих международным стандартам, видного общественного деятеля.

Судьба свела меня с ним в 1989 году. В составе узбекской делегации от Института истории АН РУз я участвовала в международной конференции, организованной Институтом истории и этнологии Казахской Академии наук. Это была одна из первых конференций, где открыто и совершенно по-новому говорилось о трагических последствиях сталинской политики коллективизации и раскулачивания. Я читала его работы по истории и историографии Казахстана периода Великой Отечественной войны, большой ажиотаж в

то время в Советском Союзе вызвала его первая статья о трагедии коллективизации в Казахстане, где были преданы гласности факты геноцида в 1930-е гг. по отношению к казахскому народу. Конечно, много раз видела я М. К. Козыбаева и в Ташкенте, слушала его выступления на совместных симпозиумах, проводимых здесь. Мы, молодые кандидаты наук, смотрели на таких ученых снизу вверх, бурно обсуждали их новые подходы и идеи, которые могли быть озвучены благодаря перестроечным реформам 1980-х гг., когда появилась возможность приоткрыть завесу над «запретной» историей центральноазиатских народов.

Выступление молодого докторанта в моем лице на конференции в Алматы, скажу без ложной скромности, очень понравилось Манашу Кабашевичу. После чего состоялась беседа, в которой он подробно расспрашивал меня о моих научных интересах, нас объединяло и то, что мы оба были историографами (помимо того, что М.К. Козыбаев был директором института, он возглавлял отдел историографии и источниковедения). Наша беседа продолжилась у него дома, где любезная и милая Сара-апай, его супруга и соратница, угощала нас казахскими национальными блюдами. Среди приглашенных были известный специалист по аграрной проблеме Данилов с учениками и другие представители Института истории РАН. С этого времени я всегда чувствовала отеческую заботу М.К.Козыбаева о себе. Это особенно сказалось в период защиты докторской диссертации, которая была обсуждена в Институте истории и этнологии АН Казахстана, назначенном внешней оппонирующей организацией (1991). Благодаря Манашу Кабашевичу я приобрела здесь много друзей, которые сейчас заменили своих учителей: М. Абусейтова, Г. Мендикулова, А. Кадырбаев, Ж. Абылхожин и другие.

Все это можно, конечно, воспринять как одно из маленьких проявлений дружеской помощи и участия в судьбе молодого историка. Но думаю, что это лишний раз подчеркивает то, как в М.К.Козыбаеве сочетались качества настоящего ученого и настоящего человека.

Проследивая научную и активную деятельность М.К. Козыбаева, я убеждалась, что своими идеями, оценками исторических событий он не только закладывает основы духовной и исторической памяти казахского народа, но и питает молодую поросль. Как не

понять его высказывание о том, что нельзя считать, что казахи получили независимость мирным путем, якобы благодаря стечению обстоятельств и без жертв. «Разве они не поднимали 300 национально-освободительных восстаний против царизма? Разве не было только в период силовой коллективизации около 400 выступлений народа, крестьян, представляющих, по существу, всенародное движение сопротивления сталинскому насилию? Разве 125 тысяч безвинных не пали жертвой тотального террора в 1937-1939 гг.? За независимость заплачено дорогой ценой. По существу с 1731 по 1991 гг. жил безмятежный дух народа» /1/. Это в полной мере адекватно и по отношению к Узбекистану, историей которого я занимаюсь.

М.К. Козыбаев упомянул лишь 200 лет борьбы, а вся предыдущая история, в которой на протяжении многих веков казахи, узбеки, туркмены, киргизы и таджики были одним народом, одной страной, сражавшейся против войск ахеменидов, Александра Македонского, арабского халифата, многочисленных орд Чингизхана, подтверждает, что стремление к независимости было всегда, на протяжении существования человечества в Центральной Азии.

Еще раз академик М.К.Козыбаев подчеркнул свои позиции в интервью корреспонденту «Казахстанской правды» в декабре 2001 г.: «Независимость народа – это дар божий, ее надо заслужить, ее надо укрепить, ее надо беречь как зеницу ока». Эту идею он защищал и на Конгрессе историков тюркского мира в г.Анкаре, в которой приняла участие и узбекская делегация, в составе которой я была. На нем турецкой стороной была поставлена проблема выработки единой концепции истории тюркских народов. Суть предложенной идеи состояла в том, что якобы формировалась единая тюркская общность, которая является наследницей великого в прошлом Туркестана, и нет никаких национальных образований в виде казахской, узбекской, киргизской и др., и якобы главенствующая роль самой судьбой predetermined Турецкой Республике. К этому симпозиуму было приурочено и серийное издание монографий «Турк казактары», «Турк узбеклары» и др. Выступления М.К.Козыбаева и других представителей Средней Азии были научно обоснованными и сводились к следующему: история

тюркских народов, населяющих этот регион, - не «чистая доска», ее государственность исчисляется несколькими тысячелетиями.

Это было еще одним уроком для меня и моих молодых казахских друзей-участников Конгресса, как надо применять знания, чтобы фокусировать историю на объективную защиту современных интересов своего народа.

М.К.Козыбаев много занимался и проблемами методологии исторической науки. Его труды на эту тему являются и для нас, узбекских историков, настольными книгами. Я думаю, что познания и взгляды Козыбаева на то, как должна развиваться историческая наука в независимом Казахстане, выраженные в «Концепции становления исторического сознания в Республике Казахстан», отвечают мировым стандартам. Это то, чего требует наука от историков, независимо от расовой, политической, религиозной принадлежности: «не подгонять историю под старые или новые, любые идеологические догмы, придерживаться культурно-исторической плюральности, нелинейности истории и ее цикличности» /2/.

Первоначально я узнала Манаша Кабашевича Козыбаева как историка нового и новейшего времени. Но вскоре поняла, что он был историком всех времен, т.е. историком, изучающим закономерности и особенности развития Казахстана с древности до настоящего времени. Без этого не сложилось бы феноменальное образование Манаша Кабашевича, без его интереса к этому не сложился бы образ историка Центральной Азии, знающего все сложные процессы этнообразования, консолидации братских тюркских народов. У него была еще одна функция - развивать национальное самосознание казахов, которое невозможно без возрождения исторической памяти. Он считал, что «наука и культура призваны стать опорой духовной независимости», и всем своим творчеством доказал это.

* * *

1. Казахстанская правда, 2001, 11 декабря

2. См.: Манаш Козыбаев – человек в истории. Алматы: Ғылым, 2006.

*Анатолий ДЕРЕВЯНКО,
Владимир ЛАМИН*

**Рецензия на книгу М.К.Козыбаева
«ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ,
ИСТОРИОГРАФИИ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ
ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА (Избранные труды)»**

После развала СССР историки бывших союзных республик переосмысливают прошлое своих государств. Во всех жанрах современных публикаций, касающихся данной темы, присутствует (а то и превалирует) эмоциональная рефлексия по поводу дальнего и недалекого прошлого бывших союзных республик в составе Союза. Стремление к рельефно выраженной национальной самоидентификации, в ходе которой вольно или невольно допускаются отступления от научной объективности, явление далеко не новое, но, в конечном счете, временное.

Мировая история убедительно свидетельствует, что по мере национально-государственного самоутверждения обиды на собственное небезоблачное прошлое забываются и историческая наука возвращается к объективной методологии анализа и обобщения прошлого.

В отличие от естественно-научных дисциплин перед исторической наукой со времени ее возникновения маячит соблазн интеграции с политикой. Последняя нередко стремится подчинить историографию своим насущным интересам и целям. И это стремление вполне понятно – оно свидетельствует, что политические деятели по достоинству оценивают деструктивный и созидательный потенциал истории.

Сочинение историографии, направленной против России, явление далеко не новое. Для историков в странах дальнего зарубежья это давнее и излюбленное занятие. И приобщение к нему историков ближнего зарубежья не удивительно. Многие из них в меру способностей, главным образом за счет гальванизации негативов прошлого, стараются доказать историческую самодостаточность своих народов, якобы ущемленную присутствием в составе российской государственности.

Нет сомнений, что будущие историки, которые придут на смену сегодняшним политически ангажированным «народным витиям», восстановят историческую справедливость. И политики усвоят очевидную истину, что соседство с Россией – объективная реальность, а добрые отношения с соседом могут выручить в беде, а враждебные – обернуться несчастьем.

Свидетельством неизбежности возврата к объективной научной методологии и историографии является исследовательская деятельность выдающегося казахского историка-академика М.К.Козыбаева.

«Избранные труды» М.К.Козыбаева – это глубокие размышления человека, гражданина, историка о прошлом и будущем своего Отечества. Книги и статьи академика М.К.Козыбаева всегда отличались публицистичностью, пионерным освещением проблем истории и современности в их естественной, объективной и неразрывной связи. Власти предрержащие и официальная историография, как известно, одинаково негативно реагируют на такого рода прорывы за пределы директивно разрешенных в изучении проблем и осмыслении превентивно установленных результатов исследования. Но Манаш Кабашевич во всем был пионером и всегда оставался гражданином. Это редкое для сегодняшних историков сочетание оптимизма, гражданственности, высочайшей исследовательской культуры скреплялось сыновней любовью к истории своего народа, прошлое которого он знал от самых первых корней происхождения. В трудах М.К.Козыбаева реальная история – это всегда конструктивная равнодействующая противоречивых, подчас, диаметрально противоположных векторов возможного развития и, в конечном счете, неизменно прогрессивный процесс, постоянное движение вперед. Широкая эрудиция и универсальные

знания, начиная от реконструкции прошлого на основе археологических изысканий до исследования современных социально-экономических проблем, позволили М.К.Козыбаеву максимально приблизиться к постижению объективной исторической истины. В исследованиях ученого история его Отечества предстает во всем многообразии сложных цивилизационных процессов. В них нет обиды и покаяний, проклятий и выжимающих горячие слезы повествований о «возможном», но не состоявшемся счастливым прошлом. В них нет сусальных, баснословных построений, составленных приемами и средствами искусственного, избирательного, изобретательного и нередко изощренного соединения частных фактов и обобщающих осмыслений.

Присущий научным работам М.К.Козыбаева широкий междисциплинарный – от археологии и этнографии до лингвистики и политологии – спектр исследований позволил ему воссоздать исторические процессы во всем многообразии фактов, событий и реально действовавших персоналий. В воссозданной им исторической панораме жизнедеятельности казахского народа прошлое не подразделяется на «плохое» и «хорошее», а исторические персоналии не противопоставляются на «героев» и «антигероев». Объективно говоря, национально-государственным лидерам казахского народа, подчас противостоявшим друг другу, нередко и на протяжении длительного времени приходилось решать одну и ту же проблему выбора из многих зол меньшего. В многовековую эпоху, когда в отношениях между нациями и государствами господствовало право силы, а не сила права, возможности такого выбора были крайне ограничены.

М.К.Козыбаев был крупным ученым и мудрым человеком, историком, глубоко проникавшим в прошлое, далеко видевшим впередсмотрящим. Он категорически считал, что очернение и бичевание собственной истории не добавляет веса и чести национальному достоинству. Национализм и национальное достоинство – категории противоположащие и взаимоисключающие. Особенно в современных условиях, характерных конструктивным взаимодействием и взаимопроникновением национальных культур, синтезом их непреходящих ценностей в достояние мировой цивилизации.

Вошедшие в «Избранные труды» разножанровые публикации последних лет жизни ученого примечательны тем, что в них звучит тревога за будущее исторической науки, развитие которой всегда возможно по трем разнонаправленным векторам. По первому – услужливо подчиненному националистическим и личным амбициям политиков. По второму – ориентированному на выявление негативов, издержек истории, материальных и человеческих жертв, высокой ценой которых всегда оплачивается прорыв из глубокой отсталости на передовые линии технико-экономического, социокультурного и в целом цивилизационного прогресса. Исследования академика М.К.Козыбаева неизменно направлялись по третьему вектору – на всестороннее, объективное освещение исторических процессов. В его трудах события, факты, действующие лица истории – от выдающихся, нередко противоборствующих, представителей нации до выдвигенцев из стихии народных масс – являются органическими составляющими сложного, но единого и неотвратимого движения из прошлого в будущее.

В научных реконструкциях прошлого, созданных М.К. Козыбаевым, свет и тени исторического процесса распределяются без какого-либо подчинения и услужливости политическим заказчикам. Даже в сложные периоды личной судьбы, когда на вопрос: сколько будет дважды два, требовалось отвечать: столько, сколько вам будет угодно, М.К.Козыбаев стоял на позиции, что история – это наука, а не дама для случайного клиента.

В кочевом мире извечно высоко ценились добрососедские отношения. Выработанная и проверенная многими веками кочевой жизни на бескрайних пространствах казахская народная мудрость гласит: «не вороши огонь часто, а то погаснет, не беспокой соседа напрасно, а то уйдет». России и сопредельному с Сибирью Казахстану некуда и незачем уходить друг от друга. К добрососедству обязывает не только география и общее нелегкое прошлое, но и будущее.

Публикации М.К.Козыбаева, вошедшие в «Избранные труды», дышат протестом против одурманивания исторической памяти угаром национализма, взваливания на плечи будущих поколений тягот и лишений, пережитых предшествующими. История объективно свидетельствует, что у каждого поколения свои идеалы, ценности,

цели и проблемы, требующие разрешения. Будущим поколениям, как и предыдущим, вполне достанется собственных. Возрождение казахской государственности – не столько заслуга сегодняшних национальных политических деятелей, сколько великий итог самоотверженной жизнедеятельности прошлых поколений, которые упорным трудом, неотвратимым движением по пути социокультурного, общественного и технико-экономического прогресса приближали это возрождение. Поэтому забрасывать, избивать прошлое камнями ненависти, отрекаться от него, культивировать сорняки враждебности, чем с исключительной ретивостью занимается немалое число историографов в бывших союзных республиках, значит нагромождать преграды на пути прогресса.

С высоты многогранных знаний прошлого академик М.К. Козыбаев пристально всматривался в «будущую историю» своей страны. Его взору открывалась перспектива, не омраченная тенями и привидениями прошлого, которых отдельные историки «творчески» гальванизируют и реанимируют, подчас лишь для того, чтобы отличиться на поприще сенсационных разоблачений тайн истории. М.К.Козыбаев постоянно ратовал за всестороннее освещение небезупречных страниц прошлого в неразрывном контексте с внутренними общественными, социально-экономическими и внешними политическими факторами и процессами. Он был принципиальным противником войны с собственным прошлым и справедливо полагал, что здоровое, объективное научное разрешение проблем истории невозможно, если подходить к нему с эмоционально сжатыми политическими и националистическими кулаками.

М.К.Козыбаев именовал историю «наставницей новой жизни». Однако в десятилетие, хронологию которого охватывают «Избранные труды», история имела мало общего с образом наставницы будущего. Историческая наука в эти годы больше походила на поле горячей политической и межнациональной брани. Для вспухавшей на дележе государственной собственности финансово-политической элиты как воздух были жизненно необходимы любые факты и свидетельства, порочащие прежнюю государственно-политическую и социально-экономическую систему. История оказалась беззащитной перед агрессивной ратью наемных и добровольных разоблачителей отечественного прошлого. Так называемые белые

пятна истории вместо научного освещения стараниями ученых историков превращались в густо черные. В этих экстремальных национально-политических условиях М.К.Козыбаев неизменно стоял на позиции научной объективности.

В свое время В.О.Ключевский, оценивая итоги Петровских реформ, писал: «Чужой западно-европейский ум призван был нами, чтобы научить нас жить своим умом, но мы попытались заменить им свой ум». «Избранные труды» М.К.Козыбаева – это своеобразная хроника размышлений ученого, гражданина и патриота о прошлом, настоящем и будущем своей страны. Опираясь на фундаментальную источниковую базу и доскональные знания историографии, автор приходит к выводу, что более чем двухвековое колониальное прошлое не дает оснований для культивирования враждебности к бывшей метрополии – России. В XX в. – столетии революций и войн, жертвенности и вынужденных жертв, древний казахский народ стремительно продвинулся на пути социокультурного и технико-экономического прогресса и обрел государственность в составе СССР. В преддверии XXI в. совершилось великое событие – Казахстан обрел полнокровную государственно-политическую и экономическую самостоятельность. Перед Казахстаном открылись перспектива и одновременно право и обязанность «жить своим умом». «В этих условиях, - заключает М.К.Козыбаев, - мы, казахи, пытаемся разобраться, кто мы, откуда пришли и куда мы идем. Мы осмысливаем свое героическое, временами трагическое прошлое, пытаемся найти в нем опору самоутверждения в будущем». Думается, что М.К.Козыбаев – ученый, гражданин и патриот – абсолютно прав, поскольку историческая память цементирует скрепы и устои прошлого, настоящего и будущего.

Гуманитарные науки в Сибири.

Сер. отечественная история. Новосибирск, 2007. №2. С. 139–140

Владимир ПЛОСКИХ

М.К. КОЗЫБАЕВ: МОНОЛОГ ОБ ОТЧИЗНЕ

Именно так я назвал бы итоговый труд всей жизни известного общественного деятеля, видного ученого-историка Центральной Азии /1/. Книга увидела свет уже после кончины автора и вобрала в себя все лучшее из научного наследия последнего десятилетия жизни Манаша Кабашевича Козыбаева (1931-2002).

Избранные труды историка, собранные и опубликованные его сыном-наследником Ильясом Манашевичем, завершаются последним историко-культурным эссе, опубликованным в журнале «AMANAT», под названием «Монолог об Отчизне».

... В научной среде существует добрая традиция издавать творческое наследие крупных ученых, внесших существенный вклад в развитие своей отрасли науки. В этом аспекте значительный интерес представляет сборник избранных трудов действительного члена (академика) Национальной Академии наук Республики Казахстан, одного из ведущих историков Центральной Азии, талантливого организатора науки, блестящего оратора-публициста и признанного общественно-политического деятеля, лауреата Государственной премии Республики Казахстан и Президентской премии мира и духовного согласия Манаша Кабашевича Козыбаева.

Все научное творчество академика, доктора исторических наук, профессора М.К.Козыбаева, в последние годы возглавлявшего Институт истории Национальной Академии наук Республики Казахстан, является монологом о задачах отечественной истории, ее истоках и месте в мировой цивилизации, методологических аспектах и мифологизации, глобальных проблемах и болевых точках,

реабилитации безвинно репрессированных, демографической ситуации и перспективах развития суверенного Казахстана.

В этом году М.К.Козыбаеву исполнилось бы 75 лет. К сожалению, он не дожил до юбилейной даты: 31 января 2002 г. скоропостижно скончался в расцвете творческих сил и возможностей. За год до этого Министерство образования и науки Республики Казахстан, Национальная Академия наук и Центральная научная библиотека выпустили в серии биобиблиографии ученых Казахстана книгу о М.К.Козыбаеве. Биобиблиография включает материалы, характеризующие жизнь и деятельность ученого, полный перечень его публикаций к 70-летнему юбилею и литературу о нем. В 2003 г., уже после кончины ученого, в Алматы были изданы воспоминания современников и сборник стихотворений известного казахского поэта Какимбека Салыкова, в которых раскрыты человеческие качества и заслуги М.К.Козыбаева в развитии исторической науки Казахстана.

Манаша Кабашевича в Кыргызстане прекрасно знали, поддерживали с ним творческие, научные и дружеские контакты. Он вообще был дружен со многими киргизскими учеными-обществоведами, часто бывал в Институте истории Кыргызской Академии наук, выступал с содержательными докладами по ключевым актуальным проблемам и болевым точкам истории на различных научных форумах. Одинаково хорошо владея родным казахским, киргизским и русским языками, он был прекрасным собеседником, отлично знал историю России и центральноазиатских братских народов, твердо отстаивал свою научную позицию. Киргизские ученые и сегодня помнят и будут помнить академика М.К. Козыбаева как высокоинтеллектуального, эрудированного, талантливого и принципиального исследователя, обаятельного человека. Его последнее научное эссе «Монолог об Отчизне» - это гимн патриотизму, своего рода творческое духовное завещание молодому поколению своей страны - многотысячелетней Родины древней цивилизации...

Научное творчество М.К.Козыбаева развивалось на грани двух эпох. Если его первые работы по Великой Отечественной войне написаны в лучшем русле советской историографии, то после обретения независимости страны начался путь нового осмысления ключевых проблем казахстанской истории, по которым ведут ис-

следования современные обществоведы. В воспоминаниях соратников академик Козыбаев остался как лучший представитель когорты ученых, которых отличали масштабность мышления, нестандартность суждения и подход к новым проблемам со стройной логикой в поисках научной истины.

В избранные труды М.К.Козыбаева включены научные исследования, публицистические заметки, выступления, интервью и другие материалы, написанные в последнее десятилетие его жизни, т. е. в период независимости страны. Благодаря составителю, который относился к богатому наследию отца с огромной любовью и знанием дела, удалось подобрать оригинальные труды, посвященные актуальным проблемам истории Казахстана и сопредельных стран от древности до наших дней. Сборник знакомит нас с материалами, всесторонне и глубоко освещающими важнейшие проблемы отечественной истории, методологии, источниковедения, кочевой цивилизации, национально-освободительного движения и демографии Казахстана, публицистические статьи об исторических личностях, ученых и писателях. Несмотря на кажущуюся разноплановость работ, изданная книга отличается концептуальным единством идей и взглядов.

Вспоминаю, как мы совместно с Манашем Кабашевичем и его акмолинским коллегой, организатором демографической науки в Казахстане профессором Н.В.Алексеевко проехали по местам памяти репрессий 1937 г. в Казахстане - по Акмолинской и Карагандинской областям. Лично я родился в этом трагическом 1937 г., именно в Акмолинске - областном центре Казахской ССР, для многих тысяч памятном «Алжире» («Акмолинский лагерь жен изменников родины»), где отбывали наказание ни в чем неповинные жены безвинно репрессированных политических лидеров со всего Советского Союза. В этом городе я окончил школу, затем педучилище, собирал первый целинный урожай и... ничего не знал о кровавых страницах истории моего родного города. Лишь спустя многие годы, когда сам стал уже профессиональным историком, по ранее закрытым документам и следственным делам рассекреченных архивов КГБ я познакомился с ранее неизвестными нам событиями и лицами, эпизодами лагерной жизни заключенных. И вот спустя полвека уважаемый аксакал Манаш Кабашевич прово-

дит нам экскурсию по этим уже заброшенным лагерям, рассказывает и показывает, как будет увековечена память жертв репрессий тоталитарного режима.

Он был одним из инициаторов общественной реабилитации славной плеяды ранее опороченных имен казахского народа - Алихана Букейханова и Ахмета Байтурсынова, Турара Рыскулова и Сагена Сейфуллина, многих тысяч других сынов казахского народа. К таким же политическим лидерам и деятелям культуры Кыргызстана, разделившим с казахскими братьями трагическую судьбу в 1937 г., можно причислить Абдыкерима Сыдыкова и Юсуфа Абдрахманова, Касыма Тыныстанова и Евгения Поливанова, а также многих других. Именно о таких людях Манаш Кабашевич сказал, что правда о их деятельности «нужна для формирования национального самосознания народа, поддержания чистоты его духа и помыслов, для нравственной закалки подрастающего поколения, для переосмысления отечественной истории, ее уроков» (с. 201).

Этой своей заповеди профессиональный историк М.К. Козыбаев придерживался всю свою жизнь. Будучи много лет директором академического Института истории, он делал все для восстановления правды истории, возвращения своему народу славных, нравственно чистых имен героев страны, память о которых запечатлена в памятниках и названиях улиц в городах и селениях Казахстана.

В своих научных трудах академик М.К.Козыбаев проявил незаурядную научную смелость. Опираясь на новые источники, в том числе архивные документы, исследования предшественников и богатый жизненный опыт, он представил свой ретроспективный взгляд на всю историю Казахстана и Центральной Азии. Его отличает взвешенный, правдивый, без какой-либо идеологической зашоренности подход к историческим событиям и фактам. Через сопоставление и глубокий анализ различных научных концепций автор объективно раскрывает закономерности развития казахского общества на протяжении тысячелетий. По сути, он заново открыл многие страницы истории Казахстана путем построения удивительных по своей оригинальности научных конструкций, связывая воедино, казалось бы, навсегда утерянные нити прошлого, настоящего и будущего. Он одним из первых заговорил о

«степной цивилизации», судьбе кочевников в водовороте мировой истории, довольно удачно обосновал такие признаки кочевой цивилизации, как государственность, монументальная архитектура погребальных сооружений, города и поселения городского типа, письменность и искусство, развитые торговые связи, единая идеология, единый культ и религия, фундаментальный эпос. В публикациях красной нитью проходит мысль том, что и в Центральной Азии с VIII-VII вв. до н.э. уже были государства, соответствующие концепции кочевой цивилизации, присущей и казахам. Эти государственные образования в виде племенных союзов, каганатов, кыпчакских и казахских ханств способствовали формированию целостной этнической территории, этнического самосознания и национального характера казахского народа.

И, наконец, последнее. В историографических и источниковедческих исследованиях автором глубоко проанализированы достижения исторической науки Казахстана, определены малоизученные аспекты отечественной истории, требующие нового или более углубленного решения. Они органически связаны с успехами мировой науки XX в., ибо, как верно отмечает автор, «наша история – одна из составных частей истории мировой цивилизации»... «должна быть содержательной и основательной» (с.265-267). С чем, безусловно, нельзя не согласиться.

Мне доставляет искреннее удовольствие сказать доброе слово о старшем коллеге, собрате по историческим исследованиям региона. У всех нас – коллег и учеников М.К.Козыбаева – и в Казахстане, и в Кыргызстане сегодня одна цель: оставив свой след в истории, сохранить ее для потомков и молодого поколения светлой, лучезарной и ...правдивой.

* * *

1. Козыбаев М.К. Проблемы методологии, историографии и источниковедения истории Казахстана (Избранные труды). Алматы: Ғылым, 2006.

Алматы-Бишкек, октябрь 2006 г.

SHYGYS,
2006. №2(6). С. 15–18

Герольд БЕЛЬГЕР

ОН НАЗЫВАЛ МЕНЯ «БАУЫРЫМ» – «БРАТ МОЙ»

Я давно убедился: Всевышний издревле благоволит к казахам.

Щедро одаривал и одаривает их талантами. А как известно, талантливые люди талантливы во всем. Манаш Кабашевич Козыбаев не был исключением. Он был из тех, кого казахи называют «сегіз қырлы» – восьмигранным.

О нем можно сказать: историк божьей милостью. Горизонт его интересов и видения был необычайно широк. Он все взвешивал, осмысливал, анализировал сквозь призму национального самосознания. Однако об этой ипостаси его дара наверняка скажут историки. Компетенция литератора тут недостаточна.

А вот как о Человеке, о Гражданине я имел возможность о незабвенном Маке судить в течение многих лет.

Этот коренастый, большеголовый, импульсивный, доброжелательный азамат обладал магическим даром притягивать к себе людей. И я радостно тянулся к нему, хотя всегда помнил, что он академик, крупная личность, немного старше по возрасту, был с ним на «вы», называл его почтительно «Маке». Он же называл меня «бауырым» – «брат мой».

Когда познакомились – сейчас и не упомяну. Где-то в конце восьмидесятых теперь уже прошлого века. Встречались часто на бесчисленных общественных мероприятиях, митингах, собраниях, «круглых столах», конференциях, комитетах, комиссиях, советах, банкетах и фуршетах.

Общаться с ним было приятно, весело и поучительно. Говорили всегда по-казахски. Речь его была живая, образная. Нередко сочинял экспромтом стихи-посвящения, эпиграммы, дружеские шаржи. И мне он посвятил три стихотворения. Одно из них, написанное прямо на конференции его рукой и два набранных по его распоряжению на компьютере храню и поныне как добрый отзыв старшего друга.

Мне дороги его слова:

Неміс пенен қазақтың
Қос бірдей сен ұлысың.
Неміс пенен қазақтың
Достығының пірісің.-

Жаса, жаса, замандас,
Жүрген жоқсың күн үшін...

В моих дневниках имя Козыбаева встречается нередко. Приведу две записи.

«01.02.02

Утром узнал горестную весть. Скончался — неожиданно, на ходу — Манаш Козыбаев. 19 дней назад я беседовал с ним в Оперном театре на вечере памяти Кунаева. Маке попросил, чтобы я зашел к нему в понедельник. Якобы вышла его книга, а в книге - два стихотворения, посвященные мне. Я обещал зайти, но не смог. И теперь это уже никогда не случится...

Могучий был человек. Открытый, колоритный, душевный. Ко мне всегда был чуток, внимателен. Улыбчив. Обнимал меня при встрече, говорил ласковые, шуточные слова... Как выразился сегодня Абдижамил: «Смерть ходит рядом».

«Егемен Қазақстан» дала памяти Маке целую полосу. Слова скорби Кекилбаева, Зиманова, Кошанова, Кабдолова, Салыкова и др. Друзей у академика Манаша было много. И заслуги его перед историей страны велики».

«02.02.02.

Хоронили сегодня Манаша Козыбаева. Народу собралось столько, что, видно, и организаторы панихиды в АН смутились.

Столпотворение, давка у входа были жуткие. Милиция едва сдерживала напор пришедших прощаться. С первой попытки я не смог протиснуться. Меня едва не раздавили. Лишь со второй попытки, и то с помощью не знакомых мне казахов, еле пробрался через дверь. Кое-как отдышался, встал в почетный караул, подошел к Сагымбаю, к другим родственникам покойного, выразил соболезнование. Вся интеллигенция города пришла прощаться с Маке. Потом был траурный митинг. Выступили Кул-Мухаммед, Султангазин, Храпунов, Кошанов, Сагадиев, Шукеев. Под скорбный рев духового оркестра повезли Маке на Кенсай. Горько, грустно... Подавленный, опустошенный, притащился домой...».

В этих беглых дневниковых записях моя боль о невосполненной утрате.

Маке себя не щадил. И после трех инфарктов работал истово, ездил по стране и миру, выступал с докладами на конференциях, писал, составлял и редактировал книги, жил бурно, активно, был душой всех компаний – официальных и дружеских...

Таким он запомнился. Я и теперь вижу его улыбку, внимательный прищур глаз, чувствую его теплые, крепкие объятия, слышу его голос:

- Ой, бауырым, амансың ба?!

*Жұлдызы жанған ғұлама.
Алматы, 2003. С. 151–153*

Иосиф МАЛЯР

**ПОЛКОВОДЕЦ
ВОЕННОЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА**
Штрихи к портрету академика Козыбаева
к 80-летию со дня рождения

«Много книг написано о войне – суровых, страстных, волнующих. Мемуары, романы, исследования. Война врезалась в память, сердца и судьбы миллионов людей. Один из ее летописцев – Манаш Козыбаев».

Так начинался мой очерк «Верность судьбе», посвященный пятидесятилетию замечательного ученого-историка Манаша Козыбаева, опубликованный 14 ноября 1981 года в кустанайской газете «Ленинский путь».

И далее – подробный рассказ о его успехах в жизни, в науке, а завершался очерк такими строками: «Манаш Кабашевич Козыбаев в эти ноябрьские дни встречает свое пятидесятилетие, свой «золотой юбилей» с чувством честно выполненного долга. Старый Кабаш Козыбаев был бы доволен сегодня, увидев, как высоко взлетели птенцы из его родного гнезда...

Земля кустанайская подарила республике много известных людей. Их имена в летописи Казахстана, их делами гордится народ, гордятся родные аулы.

И один из них, один из многих – Манаш Козыбаев...».

Даже не верится, что с той поры, когда был опубликован этот очерк, прошло уже тридцать лет. Но и сегодня готов подписаться сердцем и рукой под этими словами...

... Возможно, в наши дни, в начале XXI века, осталось не так уж много людей, которые знали и помнят Манаша в его 20 лет, я – один из них...

Мы познакомились в ноябре 1951 года в одной из аудиторий исторического факультета Казахского университета, который размещался тогда в корпусе на улице Комсомольской. Здание еще было в строительных лесах, в левой половине шли лекции, семинарские занятия, а в правой, за фанерной стеночкой, были комнаты временного общежития, и в каждой огромной комнате (будущих аудиториях) жило до сорока и более студентов, в основном – младших курсов. Нам было удобно: отодвинул фанерный щит – перегородку, и вот ты уже на занятиях, еще не проснулся как следует, а уже хватаешься за карандаш, торопишься записать, не упустить «важную новость» из истории средних веков.

Собрались мы тогда на комсомольское собрание сразу же после занятий. Манаш Козыбаев открыл собрание «от имени и по поручению» комитета комсомола КазГУ. Он до этого уже успел поговорить с некоторыми из нас, я был в их числе, и сказал, что «есть мнение» поручить мне культмассовую работу. Было приятно, я сразу же согласился. Мы уже знали этого старшекурсника, его знал весь истфак: четкая, энергичная речь, ни одного «пустячного» слова, быстрая походка, все движения - сгусток энергии, военная форма на крепко сбитой фигуре. Нередко он резко закладывал пальцы за широкий «офицерский» ремень, украшенный «звездной» пряжкой, и энергично расправлял гимнастерку. Даже не замечая, он чуть-чуть подражал молодым, но бывалым фронтовикам, ныне студентам, которые только недавно сняли погоны, но еще ходили в военной форме, узнавали друг друга издали, старались держаться вместе. Они охотно приняли Манаша в свое сообщество, оценили его прямую натуру, «военную» точность, решительность, быть может почувствовали, что именно он в будущем станет военным историком номер один...

Еще через год меня тоже избрали в комитет комсомола университета, теперь мы встречались с Манашем довольно часто в комнатке комитета в двухэтажном здании за корпусом химфака на улице Советской, где в старые времена размещалась верненская гимназия.

Потом мы расстались с Манашем на несколько лет: он раньше меня окончил с блеском учебу, уехал преподавать в родные края, в Кустанай. В 1958 году его пригласили на работу в Алматы, в институт истории партии.

В это же время я стал сотрудником газеты «Ленинская смена». Это уже произошло после комсомольской работы, после преподавания сразу трех «историй» в техникуме физкультуры, включая «собственноручно» написанный «новейший» курс «История физкультуры и спорта в Казахстане».

И вот мы встретились на каком-то общественном мероприятии, встретились как хорошие друзья, обменялись телефонами, адресами, семейными новостями.

С той поры мы уже не теряли друг друга из вида...

В 1964 году вышла в свет солидная монография Манаша Козыбаева, посвященная роли Казахстана в победе над нацистской Германией, это была основа его докторской диссертации. Приятно вспомнить, что в январе 1965 года газета «Огни Алатау» опубликовала мою (одну из первых) рецензию на эту серьезную аналитическую работу. Монография Манаша, по существу, открыла целый ряд новых проблем, впоследствии исследованных его учениками и сподвижниками.

К слову сказать, в процессе подготовки этой рецензии, встреч с Манашем, родилась и тема моей будущей диссертации. Манаш был первым, кому рассказал я о планах, он лучше многих других понимал, принимал эту тему.

В те времена, в начале 60-х годов, меня, как и других, «расслабила» мнимая «оттепель», казалось, что наметились кое-какие либеральные перемены, «колебания в генеральной линии партии», а ведь следуя известному анекдоту в те времена многие «колебались» вместе с «генеральной линией»...

Я работал уже корреспондентом московского Агентства печати «Новости» по Казахстану, много колесил по республике, встречался с интересными, неоднозначными людьми, и в преддверии празднования 20-летия Победы готовил для зарубежной печати серию очерков о воинах-казахах, которые волею судьбы и суровых обстоятельств оказались в фашистском плену, некоторые впоследствии в «Туркестанском легионе», но потом, при

первой же возможности, бежали из плена, из рядов «легиона», размещенного, в основном, в 1943-44 годах на территории ряда европейских стран. И, не зная языка, местных обычаев и условий, искали и находили партизан, вступали в отряды борцов Сопrotивления, получили после войны высокие боевые награды Югославии, Бельгии, Франции, Польши, других стран.

Но после возвращения домой они оказались в сталинских лагерях, получили жестокие и суровые сроки каторжных работ, в основном, на шахтах в окрестностях Кемерово, на урановых рудниках Сибири. Лишь в середине 50-х годов, уже после решений XX партийного съезда, их отпустили домой.

Каким-то чудом эти люди, пройдя через страшные испытания, смогли сохранить, сберечь боевые награды и документы, фотографии, и теперь, со слезами на глазах, они доставали их из потайных мест, показывали, отдавали мне «насовсем», надеясь, что они попадут в архивы, останутся в памяти людской. И я старался оправдать их надежды.

В 1965 году, в майском, «юбилейном» номере журнала «Партийная жизнь Казахстана», после предварительного просмотра Манашем текста, с его подачи, я опубликовал статью «Казахстанцы – участники европейского Сопrotивления». В том же году в сборнике «По путям-дорогам фронтовым» вышел в свет очерк «В отряде имени Маттеотти» о воинах-казахах, сражавшихся против нацизма в итальянском Сопrotивлении. Когда Манаш прочитал в «Казахстанской правде» мою статью «Казахстанцы в горах Югославии», он позвонил и поздравил. Кстати, об одном из них впоследствии я опубликовал большой очерк «Бейсен Раисов - югославский партизан» в Белграде в журнале «Земля советов» в переводе на сербский язык. И еще два очерка были опубликованы в то время за рубежом, в Осло - «Он воевал в Норвегии», и в болгарском журнале «Днес и утро» - статья «Подвиги не забыты».

Я показал все эти публикации Манашу. Он сердечно порадовался за меня и сказал: «Пиши, завершай работу, интересная, важная тема, буду выступать на защите...». И слово свое сдержал!

Первым оппонентом на моей защите был академик Покровский, многоопытный, осторожный, миновавший многие подводные рифы на своем пути в тихую «историческую» гавань. Он высоко оценил все «составляющие» диссертации, хороший язык, но постарался всячески обойти необычность, новизну самой темы.

И как остро, свежо, наступательно прозвучало на этом фоне выступление моего «неофициального» оппонента Манаша Козыбаева! Он страстно говорил о стойкости и мужестве воинов-казахов, многие из которых были призваны в армию из далеких аулов, не знали русского языка, но сразу и навсегда запомнили эту команду - «Вперед, в атаку!». Они шли в бой, не ведая страха, и не их вина, а беда, что в самом начале войны было так много печальных провалов и отступлений, что не хватало даже устаревших винтовок, да и самих патронов, что «клинья» немецких танков так быстро отрезали бойцов от своих... Их загоняли в плен, но проходило время, и, рискуя жизнью, они бежали оттуда, чтобы снова сражаться против врага. Так разве не заслуживают эти люди того, чтобы остаться в истории своего народа, своей земли? Так говорил Манаш, и в небольшом зале на втором этаже университетского корпуса по улице Кирова стало очень тихо... Он говорил с такой болью и надеждой, затронул такие не заживающие раны...

Только потом, через много дней, я понял, что не всем это пришлось по душе, только потом вспомнил незнакомого мужчину, который во время защиты, во время речи Манаша, что-то торопливо черкал в блокноте. Именно он позвонил через полгода домой, «пригласил» к себе, встретил в бюро пропусков комитета госбезопасности на улице Виноградова и провел в свой кабинет. Прием был холодный, беседа непродолжительной: «Тщательно соберите и принесите к нам, в комитет, все собранные документы, фотографии, материалы, не вздумайте что-то оставить...».

...Уже в наши дни среди пожелтевших своих бумаг я отыскал автореферат диссертации, подписанный к печати 13 февраля (дата печальная...) 1968 года.

На страницах 29-30 написано: «Работу дополняют списки участников Сопротивления, составленные: 1) по алфавиту, 2) по

странам Европы, где они участвовали в борьбе, 3) по областям Казахстана, где они родились или были призваны в армию... К диссертационной работе прилагается специальный альбом фотокопий наградных документов, удостоверений, партизанских грамот, аттестаций и т. д.».

Так вот, не ищите этот уникальный альбом в научных библиотеках, тогда, в 1968 году, он навсегда остался в кабинете подполковника Николая Ивановича М., мне не дали даже расписки. Но так как в этом солидном учреждении, как я предполагаю, никогда ничего не пропадает, не исчезает, то очень надеюсь, что все наградные документы и фотографии воинов-казахов, участников европейского Сопrotивления, еще когда-нибудь выйдут на свет и станут достоянием новых исследователей...

Из «конторы» срочно была отправлена нагруженная «телега» в Москву, в ВАК, диссертация надолго легла на дно без движения. На все запросы – ни словечка в ответ, словно и не было в природе таких событий, такой защиты.

И так прошло почти три года! Не скрою, тягостный тот «Визит к Минотавру» надолго выбил желание бороться за «искомую степень».

И тогда за это трудное дело взялся незабвенный Манаш, который продумал и разработал операцию-рейд в малодоступные кабинеты, где в сложных сейфах застыли все документы. За эти три года он блестяще защитил докторскую диссертацию, успел опубликовать еще одну замечательную монографию «Казахстан – арсенал фронта», но при всех своих научных трудах и заботах не забывал о моей «одиссее»...

После «разведки на местности» было установлено, что уважаемый и почтенный Серикбай Бейсембаев, который, к слову, знал меня еще со студенческих лет, дружит, поддерживает неформальные связи с одним из руководителей Комитета. И Манаш направил меня к Сереке, предварительно обсудив план-проспект предстоящего разговора. Это был сильный ход, по существу, заключительная фаза всей «боевой» операции, кото-

рой осторожно, но уверенно и настойчиво, руководил мой старший друг и наставник Манаш.

В результате я оказался в кабинете первого заместителя председателя КГБ генерал-майора Абдыманапа Тлеулиева. Он хорошо меня принял, уже в самом начале беседы я понял, что генерала достаточно четко проинформировали о моих исследованиях, о значении этой темы. И негромко сказал: «Постараемся решить этот вопрос». Многих подробностей так и не знаю, но потом мне сообщили, что в Москву последовала другая «бумага». Через три месяца Манаш первым узнал о положительном решении ВАКа, и сразу же позвонил, поздравил. Такое никогда не забудешь...

Но к этой важной, увы, в те времена «взрывоопасной» теме я так уже никогда не вернулся: слишком тяжелыми были переживания, особенно, когда вспоминал, как уходил с чемоданчиком документов по вызову из «дома на улице Дзержинского» и только жене, на всякий случай, сказал, где могу оказаться и «задержаться»...

Открыл старые папки, писал об истории города, в котором вырос и полюбил всей душой. Одна за другой вышли в свет книги «Алма-Ата» (очерк-путеводитель), «Их именами назвали улицы», «Алма-Ата: город, районы, улицы».

К тому времени Манаш Козыбаев стал членом-корреспондентом Академии наук, возглавил Главную редакцию Казахской советской энциклопедии, в планах которой «на выходе» оказался энциклопедический справочник «Алма-Ата». В один из январских дней 1983 года Манаш позвонил, пригласил к себе, и предложил внимательно поработать над страницами этого солидного издания, статьи для которого написали многие известные люди. Я с радостью согласился, работать с Манашем и для Манаша - что может быть лучше? И теперь, спустя много лет, бережно храню энциклопедию «Алма-Ата» с благодарственным автографом Манаша, в конце книги отмечено: консультант - Иосиф Маляр.

...Год 1983-й запомнился не только новыми книгами, но и внезапными новыми жизненными потрясениями. Тот год выдался особенно трудным и сложным в судьбе Манаша. Он был

приглашен на Всесоюзную конференцию энциклопедистов в Киеве, но в гостинице его внезапно настиг сильнейший сердечный приступ. Спасали Манаша уже в клинике, из которой он вышел очень не скоро, потом долечивался в родных краях. А в это время «идеологи» из Большого дома, не без подачи «доброжелателей», усиленно готовили и раскручивали справку «о работе Казахской советской энциклопедии», где были собраны в единый черный мешок обвинения в адрес Главного редактора энциклопедии, который, якобы, «протаскивал» на страницы этого издания «сомнительных» национальных лидеров. Так пытались остановить Манаша, который настаивал, чтобы в Энциклопедии заняли свое место такие видные деятели, как Байтурсынов, Аймауытов, Жумабаев и некоторые другие сыны казахской земли, без которых трудно представить историю родного края. В тот раз пришлось отступить...

С горечью вспоминаю, что все эти события прились на изнуряюще жаркую осень 83-го года, на послеинфарктный период Манаша, на те дни, когда, один за другим, с небольшим интервалом, ушли из жизни 63-летний профессор Григорий Дахшлейгер, 73-летний академик Акай Нусупбеков, люди, с которыми Манаш Козыбаев много лет был тесно связан научными узами. Можно понять тревоги и опасения жены и детей за Манаша, за его пошатнувшееся здоровье...

Но даже в трудные и тревожные недели и месяцы своей напряженной, творческой жизни, полной делами, заботами самого разного свойства, он оставался Тарланом, «вырвавшимся вперед», «впередсмотрящим», который держал в поле орлиного зрения все события, бурлящие в мире вокруг него.

И когда где-то через полгода наши общие друзья сообщили ему, что Иосиф попал в больницу, что его тоже «догнал» инфаркт, в реанимацию к нему пока никого не пускают, Манаш сразу связался с Нелей, моей женой, и то, что он предложил, что он сделал, навсегда осталось в наших семейных преданиях. Он сообщил Неле, что появилось новое, сильное и успешное средство, восстанавливающее пораженные «камеры» сердца. Это лекарство готовили крайне малыми дозами, в экспериментальной лаборатории при ...мясокомбинате, потому что это было связано

с живыми клетками, живой структурой. И после этого разговора Манаш сразу же позвонил важным людям, от которых это зависело... Через несколько дней была готова порция «волшебного» лекарства, которую немедленно вручили моей жене. Сразу же круто сменился весь ход лечения, дела пошли на поправку. И это тоже Манаш! Человек, который ощущал боль другого, как свою собственную... Разве такое забудешь?

После реанимации, долгих месяцев долечивания, я вернулся к работе. К тому времени я уже был директором республиканского издательства «Наука» Казахской ССР, и вскоре с радостью узнал, что в систему Академии наук, в институт истории, археологии и этнографии пришел Манаш Козыбаев. В 1986 году ему присвоили высокое звание – заслуженный деятель науки Казахской ССР, с чем мы, вся наша семья, его горячо и поздравили, а еще через полтора года коллектив института единодушно выбрал его директором института.

Это уже было не назначение «сверху», из «Большого дома», а звучный голос соратников и сослуживцев, которые прекрасно знали научную мощь Манаша Козыбаева, высоко ценили его ясный и острый ум, умение видеть горизонты грядущего и принимать точно продуманные решения во славу родного края.

Надо особо отметить, что через всю научную и общественную жизнь Манаша Козыбаева золотой нитью протянулись исследования и книги по военной истории. Горькие дни детского военного лихолетья отозвались желанием понять механизм войны, проникнуть в суть могучих жизненных сил народа, который поднимается на бой и на труд, чтобы отстоять свободу и независимость. В этих сражениях казахский народ веками ковал свой стойкий характер.

От студенческих работ о народных восстаниях веков минувших Манаш поднялся к вершинным трудам по военной истории своей страны, осознанию роли казахов-воинов в рождении и становлении собственного суверенного государства.

Эту «военную косточку», тягу Манаша к военной истории, знали, ценили очень многие крупные специалисты - «военеды» из разных стран, которые встречались с ним на научных симпозиумах. Об этом с уважением и почтением писал в своем отзыве

на докторскую диссертацию Манаша генерал и профессор Евгений Болтин. И вскоре Манаш стал одним из самых активных авторов ряда больших и значительных монографий по военной тематике.

В 1975 году он участвовал в подготовке монографии «Во главе защиты Советской Родины», затем солидной работы «Советский тыл в первый период Великой Отечественной войны». Он был вдохновителем и главным консультантом 40-серийного документального фильма «Казахстан в Великой Отечественной войне», который вышел на экраны к 40-летию Победы в 1985 году, а в 1988 году представил доклад на XIX Международный конгресс военных историков.

Когда пришли новые времена, в конце XX века под руководством академика Козыбаева в удивительно короткие сроки было подготовлено учебное пособие «Исторический опыт защиты Отечества» для курсантов военных учебных заведений республики и для военных кафедр, открытых в вузах Казахстана.

В этой работе ярко и образно показаны подвиги воинов-казахов в боях за свободу и независимость родного края, начиная с незапамятных времен древних кочевников, первых казахских ханств, и до наших дней, до грозных военных событий XX века.

Академика Козыбаева пригласили в состав Ученого совета Военной академии вооруженных сил Казахстана, он возглавил Диссертационный совет по военной истории, и, наконец, вошел в редакционный совет нового военного журнала «Багдар» («Ориентир»), на страницах которого опубликовал несколько основополагающих статей по важнейшим аспектам военной доктрины Казахстана. Нет сомнения, и это подчеркивают все военные теоретики, что именно он создал стратегию военной науки Казахстана.

В своей широко известной работе «Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски» Манаш Козыбаев уделил особое внимание проблеме создания и формирования вооруженных сил независимого Казахстана. Отныне военное наследие казахского народа стало не только достоянием современной военной науки,

но и своеобразным «ракетным двигателем» всей системы воинского воспитания мужества и стойкости казахской молодежи.

Академик Манаш Козыбаев и его молодые ученики и сподвижники, офицеры с дипломами историков, на высоком профессиональном уровне занялись проблемами структуры и организации вооруженных сил Республики Казахстан. Они представили предложения, которые прочно вошли в строгие параграфы Военной концепции и были утверждены на Военном совете.

Когда Манаш в конце XX века стал читать курс лекций для будущих офицеров, то в аудитории зазвучали имена, которых до той поры не было в прежних учебниках, написанных в советские времена. Академик вернул их из плена лет...

Он вспоминал военную службу хана Букеевской орды Жангира Букейулы (Джангира Букеева), которому российский император Николай Первый еще в 1841 году, первому среди казахов, дал звание генерал-майора, говорил о том, что восемь сыновей Джангира окончили военные учебные заведения, получили офицерские звания. Манаш называл имена султана Баймагамбета из Младшего жуза и его храброго сына Мухамбетжана, оба тоже в середине XIX века получили генеральские звания, вспоминал имя Губайдоллы Жангирулы, который стал генерал-лейтенантом в конце XIX века.

В советские времена тоже было не просто стать генералом, тем не менее немало казахов заслужили генеральские звания. Среди них – Шакир Жексенбаев, Сабыр Рахимов, и, наконец, прославленный Сагадат Нурмагамбетов, генерал и герой, который уже в наши дни поистине стал другом и братом Манаша.

Да, надо было видеть в эти минуты лица военных курсантов, которых озаряли эти громкие имена!

Большое видится издалека, и теперь уже все, кто был рядом все эти годы с Манашем, в одном с ним строю, убедились, что Манаш по духу, по строю мыслей был подлинным полководцем военных историков Казахстана. И как истинный полководец, он всегда искал и, как правило, находил тактические и стратегические решения той или иной проблемы. Он умел наступать, целеустремленно, настойчиво добиваться успеха, но порой приходилось и уходить в оборону, защищаясь от агрессивных неучей,

неистовых карьеристов, в угоду «верхам» готовых перевернуть, поставить с ног на голову многие неоспоримые истины. Он побеждал во многих научных и житейских сражениях, но никогда не обольщался, не упивался победами, переосмысливал их, делал вывод на будущее. Возможно, его девизом были эти слова поэта: «Но пораженья от победы / Ты сам не должен отличать». Так он и поступал по всей жизни, и был, безусловно, прав...

Время, к счастью, оказалось на стороне Манаша. Он вновь и вновь переходил в наступление по всему фронту, добивался новых побед, но порой уж слишком высокой ценой. Манаш всегда обладал мощным незримым полем обаяния и притяжения, у него был магнетизм выдающейся личности, люди к нему тянулись, буквально питались его энергией. Но, увы, даже у него она была не беспредельной...

Как предки - батыры, Манаш обладал могучей волей, как и они, стойко переносил удары судьбы. Но после многих битв, порой невидимых миру, оставались шрамы не на руках, а на сердце. Трудно забыть и голос самого Манаша, голос удивительно богатства и тонких оттенков. С детьми он говорил ласково, нежно, голос переливался степным ручейком. На собраниях, на Ученых советах выступал образно, веско, каждая фраза, четкая и продуманная, буквально была готова к печати.

Многим запомнились его страстные речи и выступления на общественных форумах в дни больших перемен, это был звонкий голос трибуна, зовущий в будущее. И только самые близкие знали, каким теплым, сердечным может быть этот голос во время душевных застолий и праздников.

У Манаша и Сары было много друзей, они окружали семью кругами, как планеты окружают светило. Нам посчастливилось нередко бывать в их гостеприимном, открытом доме, когда голос Манаша звучал особенно проникновенно, он щедро смеялся, метко шутил, и в этих шутках, экспромтах, с ним могла «соперничать» только Сара, которая, как никто, понимала его...

Так сложилось, что на переломе эпохи, в тягостные времена распада советской империи, становления нового Казахстана, мне не довелось уже быть с Манашем Козыбаевым, с которым

много лет мы шли параллельным курсом, обмениваясь в пути добрыми и дружественными сигнальными посланиями...

Издавека, за тысячи километров от родного края, мы глубоко переживали все перемены, которые вихрем неслись над степными просторами Казахстана, радовались успехам, растущей силе и энергии республики, крутому росту международных связей, резкому усилению влияния Казахстана практически на все самые важные мировые процессы.

В этой гигантской созидательной работе одним из мощных «моторов» прогресса был наш замечательный наставник и друг Манаш Козыбаев. У него был огромный запас духовных сил, любви к родным и близким, но физических сил оказалось значительно меньше.

На крутом подъеме Истории не выдержал самый главный «мотор», сердце Манаша, которое неумолимое время атаковало не раз...

Это был тяжелый удар, огромная утрата для жены, для детей и внуков, для нас, его друзей, для родного безбрежного края. Так пусть хоть немного утешит их то, что остался он навсегда в памяти и сердцах очень многих, кто хоть когда-нибудь прикоснулся в своей судьбе к этому Великому Человеку...

Леонид ГУРЕВИЧ

ИСТОРИК ОТЕЧЕСТВА

В государственном классификаторе одна из научных специальностей раздела «Исторические науки» называется «Отечественная история». Вполне естественно, что это самая распространенная специальность. Сотни или, пожалуй, уже тысячи историков защитили по ней кандидатские и докторские диссертации.

Чьи-то работы забудутся сразу же после получения соискателем диплома, а чьи-то действительно заполняют какую-то страничку в истории страны.

Однако заметим: не принято у нас многочисленных специалистов по отечественной истории называть историками Отечества, хотя лексически такая перестановка слов допустима. Очевидно, присутствует в нас верное ощущение: писать ту историю Отечества, которую прочтут наши потомки, дано не многим. Один из них – Манаш Кабашевич Козыбаев. Сегодня он – признанный лидер казахстанских историков. К этому бесспорному и заслуженному общественному статусу, он шел долгим путем, с которого никогда не сворачивал.

ПРОФЕССИОНАЛ. По моему глубокому убеждению, истинный профессионализм начинается с правильного и осознанного выбора профессии. Шестнадцатилетним юношей выбрал Манаш Козыбаев специальность историка. И выбор его был окончательным. Изучением и написанием истории своего народа Манаш Козыбаев плодотворно занимается более полу-

века – с момента поступления в Казахский университет и до сегодняшнего дня. Не стал он делать номенклатурную карьеру, хотя при своем большом организаторском таланте вполне мог бы достичь высших партийных или государственных должностей. Не увлекли его и новомодные отрасли общественнознания, в которые под влиянием посттоталитарной эйфории ушли многие, в том числе весьма маститые историки.

Далеко не каждому дан талант видения во Времени. Цена этот божий дар, Манаш Кабашевич по сей день остается верен сделанному в юности выбору.

История – уникальная область знания. Во-первых, она предельно конкретна. Она не терпит бездоказательности. Когда общественным наукам противопоставляют так называемые точные науки, то к истории такое противопоставление никак относиться не может. История органически стремится к точности характеристик и выводов. Увидеть события и явления глазами людей изучаемого времени, а уже затем давать им собственную оценку – вот суть действительно научного исторического метода.

В технике установления исторического факта современная наука преуспела. Куда хуже обстоит дело с функцией, которую упорно приписывают истории – с предвидением будущего на основе выявления тенденций и закономерностей общественного развития. Обрядившись в одежды футуролога, историк нередко терпит фиаско еще при собственной жизни.

Не знаю, насколько согласится с выше приведенной сентенцией Манаш Кабашевич, но в его трудах мне всегда импонировало ощущение реальных возможностей современной исторической науки и стремление максимально эти возможности использовать.

Трудно найти казахстанского исследователя, более строгого в критике источников, чем Козыбаев. Он – мастер историографического анализа, и это значит, что он скрупулезно и всесторонне оценит имеющиеся заделы и никогда не станет «изобретать велосипеда». Как никто другой, умеет он «очеловечить» историю, подать ее «в лицах». Однако даже на высоте своего нынешнего положения академик Козыбаев не тщится попасть

в пророки. Ему глубоко чуждо умозрительное теоретизирование. Он старается сформулировать уроки истории, зная, что усвоение этих уроков народом и правителями от него мало зависит. А посему он учит, не пытаясь поучать.

В то же время пусть ни у кого не сложится мнение о некоем фактопоклонничестве в научной методологии Козыбаева. Повторюсь: не только установление, но и глубокое осмысление события – основа его подхода.

Вспоминаются слова В.Ключевского: «Надобно найти смысл в бессмыслице: в этом неприятная обязанность историка, в умном деле найти смысл сумеет всякий философ».

В условиях тоталитарного режима М.Козыбаев не мог не интерпретировать исторические факты вне установленных свыше идеологических канонов. Но обретение свободы научного творчества соединилось для него с объективностью и всесторонностью исторической интерпретации.

И еще одну грань профессионализма историка Козыбаева хотелось бы отметить особенно. В античном мире история воспринималась не только как наука, но и как искусство. Не зря она имела свою музу – Клио. Минули тысячелетия и, что греха таить, подавляющим большинством историков искусство увлекательного исторического повествования утрачено. Манаш Козыбаев – один из немногих представителей казахстанской исторической науки, у кого умение глубоко изучать историю сочетается со способностью лаконично и интересно излагать исторический материал. При этом Козыбаев – блестящий полемист, а если надо – и яркий публицист. Не зря он удостоен целого ряда престижных журналистских премий. Строгости научного мышления эти его качества нисколько не противоречат.

ИССЛЕДОВАТЕЛЬ. Великий древнеримский историк Тацит говорил: «Главной обязанностью истории считаю то, чтобы не замалчивались добродетели и чтобы дурные слова и дела боялись потомства и позора».

Эти слова смело можно сделать эпитафией к научной биографии академика Козыбаева. И самые светлые, и самые мрачные явления отечественной истории осветил в своих тру-

дах Манаш Кабашевич. На страницах его книг, монографий, статей, учебников найдем мы исторические портреты людей, чьими подвигами всегда будет гордиться народ, и людей, чьи преступления никогда не будут прощены.

Первая крупная проблема, которую начал разрабатывать тогда еще молодой ученый Манаш Козыбаев, - Казахстан в годы Великой Отечественной войны. В 1964 году из-под пера 33-летнего исследователя вышла солидная монография «Компартия Казахстана в годы Великой Отечественной войны». Историко-партийные рамки работы не помешали автору раскрыть самые различные аспекты экономики, социального и культурного развития республики в военные годы, показать разносторонний вклад казахстанцев в достижение Великой Победы.

В 1969 году в возрасте 37 лет М.Козыбаев становится доктором исторических наук, а в 1970 году выходит его монография «Казахстан – арсенал фронта», принесшая автору всесоюзную известность.

По сей день эта работа занимает почетное место на книжной полке любого серьезного казахстанского историка. Вызвала она и интерес массового читателя, поскольку написана доступно и увлекательно.

Своими трудами в области истории Казахстана периода Великой Отечественной войны М.Козыбаев положил начало важному направлению казахстанской историографии. С начала 70-х годов он по праву вошел в плеяду ведущих военных историков Советского Союза, принял участие в авторских коллективах, издававшихся в Москве монографий «Во главе защиты Советской Родины» (1975), «Советский тыл в первый период Великой Отечественной войны» (1988), был делегатом XIX Международного конгресса военных историков.

В 1979 году он избирается членом – корреспондентом, а в 1989 году – действительным членом Академии наук Казахской ССР.

Однако М.Козыбаев никогда не заикливался на военно-исторической проблематике. Диапазон его научных интересов всегда был чрезвычайно широк. В советские годы Манаш

Кабашевич, наряду с темой Великой Отечественной войны, разрабатывал проблемы национально-освободительного движения в Казахстане, экономической истории, идеологической и кадровой политики.

Не случайно именно ему в 1980 году было предложено возглавить Казахскую Советскую Энциклопедию. За время его работы Главным редактором КСЭ были изданы многие энциклопедические издания, словари и справочники.

В 1988 году М.Козыбаев стал директором Института истории и этнологии им. Ч.Валиханова АН Казахской ССР – главного научно-исторического учреждения республики. С этого времени начинается принципиально новый период его научной, организаторской и общественной деятельности.

Как исследователь, он направляет свои усилия на ликвидацию «белых пятен» казахской истории. В этот период, основываясь на недоступных ранее ученым архивных документах, М.Козыбаев исследует историю насильственной коллективизации и голода в Казахстане, политических репрессий, лагерного труда. Вместе со своими коллегами из Института истории и этнологии он в полной мере восстанавливает значение для историографии Казахстана выдающегося казахского историка Е.Бекмаханова, активно содействует тому, чтобы казахскому народу и мировой культуре было возвращено отнятое тоталитарным режимом научное и литературное наследие выдающихся представителей казахской интеллигенции.

Половина из более чем 800 научных и научно-публицистических работ М.Козыбаева приходится на годы независимости Казахстана. Однако главным в его деятельности все больше становится открытие новых горизонтов отечественной исторической науки.

СТРАТЕГ. Замечательный французский социолог и антрополог Клод Леви-Стросс заметил: «Ученый – это не тот, кто дает правильные ответы, а тот, кто ставит правильные вопросы».

В последние годы Советского Союза и особенно в первые годы независимости казахстанская историческая наука оказалась в беспрецедентно сложном положении. Открылись архивы и библиотечные спецфонды. Появилась масса новых

источников. Через рухнувший «железный занавес» хлынула лавина принципиально новой информации. Историки нашей страны открыли «параллельный мир» существовавших многие годы, но почти не знакомых им методологических подходов и исторических оценок. И все это надо было переварить под мощным политическим прессингом, который исходил уже не столько сверху, сколько снизу, не столько от власти, сколько от метущегося в состоянии социальной анемии массового сознания. Велик был соблазн уловить конъюнктуру. К тому же общественный интерес к истории достиг пика. Но немало в нем было скептицизма и настоящего сарказма – дескать, непредсказуемо наше прошлое и опять историю перепишут.

Именно в это переломное время академик Козыбаев встал у руля исторической науки Казахстана. Да простится отдающее идеологическим штампом определение, но оказавшейся в мире новых фактов и проблем казахстанской историографии действительно нужен был руль, а главное – опытный и умный рулевой.

Под руководством М.Козыбаева Институт истории и этнологии разработал стратегию научного поиска, сосредоточив внимание исследователей на ключевых проблемах, помогавших независимому Казахстану осознать свое место в истории мировой цивилизации.

Благодаря этому, история страны подверглась принципиальному переосмыслению, но не конъюнктурному переписыванию. Новые документальные материалы были систематизированы и изданы в сопровождающихся добротными научными комментариями сборниках. Состоялись научные конференции, семинары, дискуссии. М.Козыбаев разработал новые подходы в изучении казахской государственности, национально-освободительного движения казахского народа, вхождения Казахстана в состав России.

Особое внимание уделил М.Козыбаев международным связям казахстанских историков. Он сам, его коллеги и ученики установили плодотворные контакты с историками многих стран. Академик Козыбаев принял участие в международных конференциях и симпозиумах в Москве, Париже, Пекине,

Шанхае, Стамбуле, Тегеране и в других городах и странах. Его труды и – его стараниями – труды других казахстанских ученых были переведены на многие языки народов мира, стали достоянием мирового научного сообщества.

Под руководством М.Козыбаева на уровне международных стандартов стал издаваться журнал «Отечественная история».

Итогом большой и многоплановой работы М.Козыбаева и возглавляемых им научных коллективов стало издание пятитомной академической «Истории Казахстана», завершение которой планируется к 10-летию независимости.

ПАТРИОТ. В своем научном и общественном служении Манаш Козыбаев явил тот образец патриотизма, когда естественная любовь к своей нации органически и, главное, повседневно сочетается с уважением к другим народам. Он немало сделал для возрождения казахского языка и придания ему статуса государственного, для укрепления казахской школы, для развития казахоязычного высшего образования, для налаживания постоянных связей с казахской диаспорой. И в то же время именно Козыбаев сыграл решающую роль в том, что было начато и успешно продолжается масштабное и систематическое изучение истории корейцев, немцев, других казахстанских этносов. Сам М.Козыбаев создал основополагающие труды по истории депортации народов сталинским режимом.

Исключительно многообразна, исполнена глубокого патриотического и гуманистического сознания общественная деятельность М.Козыбаева. Манаш Кабашевич никогда не пытался уйти в политику. Свое избрание в Верховный Совет Казахской ССР в 1990 году он рассматривал как высокий гражданский долг. Работая в Комитете Верховного Совета по национальной политике, развитию культуры и языка, депутат Козыбаев явился инициатором и соавтором ряда важных законодательных актов, заложивших основы той межэтнической стабильности, которая по праву отличает Казахстан среди постсоветских государств.

Много сил отдал Манаш Козыбаев тому, чтобы в процессе рыночных реформ не произошло разрушения научного потенциала, не упал общественный престиж интеллектуальной деятельности. Он постоянно выступал в средствах массовой информации, апеллировал к общественности, добивался аудиенций у самых высокопоставленных руководителей, неоднократно был принят Президентом страны. Его активность не пропала даром. Несмотря на большие потери, понесенные на пути к рынку, наука и культура Казахстана сохранили свой организационный и кадровый потенциал.

Сегодня государство провозгласило, что использует экономический рост последних двух лет, в первую очередь, для поддержки социальной и интеллектуальной сферы. И академик Козыбаев уже вплотную занялся тем, чтобы эти декларации обрели реальное содержание.

Поистине общенациональное, да и немалое международное значение имеет деятельность М.Козыбаева в качестве президента историко-просветительского общества «Әділет». Реабилитация 125 тысяч политических репрессированных, издание многочисленных Книг скорби, открытие памятников жертвам репрессий и т.д. резко подняли престиж Республики Казахстан в глазах международной общественности как правового демократического государства.

УЧИТЕЛЬ. У выдающегося ученого и общественного деятеля Манаша Козыбаева сегодня немало почетных званий и заслуженных наград. Он – лауреат Государственной премии Республики Казахстан, Президентской премии мира и духовного согласия, премии имени Чокана Валиханова, заслуженный деятель науки Казахстана, награжден орденом и медалями. Однако самое главное звание, не фиксированное в официальных документах, но заслуженное многолетним трудом и признанное народом, – звание Учитель.

Это понятие применительно к жизни и деятельности академика Козыбаева – многогранно.

Во-первых, в самом прямом смысле М.Козыбаев – замечательный педагог, прекрасный лектор. Я отлично помню его лекции в Институте повышения квалификации преподавате-

лей общественных наук при КазГУ. Они были действительно авторскими и при этом сочетали в себе высокую концентрацию информации со свободной и увлекающей манерой изложения.

Во-вторых, академика Козыбаева можно без преувеличения назвать главным учителем истории в стране. По его учебникам изучают историю Казахстана наши школьники. По инициативе и под руководством М.Козыбаева разработана и утверждена на высшем уровне Концепция по формированию исторического сознания народа Казахстана.

Наконец, академик Козыбаев – основатель большой научной школы, в которой присутствуют уже несколько поколений историков. Под его научным руководством защищено 18 докторских и 68 кандидатских диссертаций.

Манаш Козыбаев обладает тем счастливым даром, который отличает истинного учителя. Он любит своих учеников, если они этого достойны и, что очень важно в наше сложное время, никогда их не предаёт. Большинство учеников и последователей отвечает ему тем же.

Я имею честь принадлежать школе Козыбаева, всегда буду ценить это и этим гордиться.

Манашу Кабашевичу Козыбаеву – 70 лет. Ему предстоит еще многое сделать, но уже сегодня ясно: это Историк, всей своей жизнью заслуживший право войти в Историю.

Мысль.

Алматы, 2001. № 11. С. 23 – 27

**Постановление Правительства
Республики Казахстан
№ 134 от 5 февраля 2003 года
«Об увековечении памяти академика
Манаша Козыбаева»**

В целях увековечения памяти выдающегося ученого-историка, видного общественного деятеля страны, академика Национальной академии наук Республики Казахстан, лауреата Государственной премии Республики Казахстан и Президентской премии мира и духовного согласия Козыбаева Манаша Кабашевича Правительство Республики Казахстан **ПОСТАНОВЛЯЕТ:**

1. Акиму города Алматы:

1) присвоить в установленном законодательством порядке имя академика Манаша Козыбаева одной из улиц города Алматы;

2) установить мемориальную доску на доме, где жил и работал академик Манаш Козыбаев по адресу: город Алматы, улица Кунаева, дом № 162.

2. Акиму Костанайской области в установленном законодательством порядке внести предложение в Государственную ономастическую комиссию при Правительстве Республики Казахстан о присвоении имени академика Манаша Козыбаева средней школе № 23 города Костаная.

3. Министерству образования и науки Республики Казахстан в установленном законодательством порядке внести предложение:

1) в Государственную ономастическую комиссию при Правительстве Республики Казахстан о присвоении имени академика Манаша Козыбаева Северо-Казахстанскому государственному университету;

2) об учреждении двух стипендий имени академика Манаша Козыбаева в Костанайском государственном университете имени А.Байтурсынова и одной стипендии в Казахском национальном университете имени аль-Фараби.

4. Министерству культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан осуществить издание в рамках серии «Жизнь замечательных людей Казахстана» книги, посвященной жизни и деятельности академика Манаша Козыбаева.

5. Настоящее постановление вступает в силу со дня подписания.

И.Тасмагамбетов
Премьер-Министр Республики Казахстан

Постановлением Правительства Республики Казахстан № 497 от 30 мая 2003 года Северо-Казахстанскому государственному университету (СКГУ) присвоено имя Манаша Козыбаева.

СКГУ является крупным региональным центром в области образования, науки и культуры Северного Казахстана.

В структуру университета входят 8 факультетов, 34 кафедры, Институт языка и литературы, Институт переподготовки и повышения квалификации, многопрофильный колледж. Университет располагает 10 учебными корпусами, обсерваторией и плавательным бассейном, имеет музей, интернет-кафе, учебно-производственный комплекс, агробиостанцию и 4 общежития.

В 2003 году СКГУ получил «Гран-при» международной выставки «Образование и наука XXI века» в городе Астане. Также вуз награжден Золотой медалью «За высокое качество в деловой практике», учрежденной правлением Международного фонда развития.

По оценке Института сравнительных социальных исследований «ЦЕССИ-Казахстан», в 2007 году СКГУ им. М. Козыбаева занял 10-е место среди многопрофильных вузов страны. В 2010 году вуз принял участие в международном рейтинге QS, успешно прошел институциональную аккредитацию и государственную аттестацию, а по рейтингам независимого казахстанского Агентства обеспечения качества в образовании СКГУ занял 7 место среди 19 многопрофильных высших учебных заведений РК.

Университет сотрудничает с вузами Финляндии по программе IMPIT. В 2007–2010 гг. велась совместная подготовка специалистов по экономическим программам Кавендиш Колледжа (Лондон, Великобритания). С сентября 2010 г. университет участвует в подготовке специалистов по дистанционной образовательной программе «Школа бизнеса MANCOSA» (Дурбан, ЮАР), ведется подготовка магистров в вузах России.

В марте 2011 года открыт музей истории университета, один из залов которого посвящен жизни и деятельности Манаша Козыбаева.

С 2004 года для всех студентов 1-го курса читается спецкурс «Манаштану».

В 2011 году учреждены гранты имени Манаша Козыбаева и ректора университета. Ежегодно в ноябре в университете проводится научно-практическая конференция «Козыбаевские чтения».

Вуз имеет один из крупнейших библиотечных комплексов в Казахстане, который насчитывает более 1 млн единиц наименований учебно-методических и научных изданий.

С 2009 года библиотека университета является членом ассоциации Информационного консорциума библиотек Казахстана и республиканской электронной библиотеки.

**Дополнения к указателю
«Манаш Кабашевич Козыбаев: Материалы
к биобиблиографии ученых Казахстана»**

2000

1. Абзал азамат (Исаев Сейілбек) // Тілім деп өмір сүріп ем... Естеліктер. Алматы, 2000. 29–31бб.
2. Ғасыр шайқасы - Аңырақай // Қазақстан сарбазы. 2000. 12 желтоқсан.
3. Жаны сұлу Мүсілім! // Мүсілім Базарбаев туралы естеліктер. Алматы, 2000. 60–62 бб.
4. Көненің көзі, асылдың сынығы // Өртеңнен қалған өр тұлға. Академик М.Қаратаев туралы естеліктер мен шығармалар. Алматы, 2000. 13–17 бб.
5. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевқа // Қазақ әдебиеті. 2000. 3 наурыз (Т.Бигелдинов, А.Тасболатов, А.Әлиевпен бірлесе).
6. Ұлағатты өмір жолы // Ә.Ш.Тәтіғұлов. Өзекті өмір. Алматы, 2000. 3–4 бб.
7. Үлкен көште үлкен үміт жетелейді // Егемен Қазақстан. 2000. 11 қаңтар.
8. Халқымыздың ұлттық тарихы мемлекет шекарасымен шектелмейді (Алғы сөз орнына) // Мұқаметханұлы Нәбіжан. Қытайдағы қазақтардың қоғамдық тарихы (1860–1920 жж.). Алматы: ҚАЗАқпарат, 2000. 4–5 бб.
9. Бауржан Момыш-ұлы: признание подвига // Простор. 2000. № 4. С. 57–61.

2001

10. Аңырақай туралы не білеміз? // Отан сақшысы. 2001. 13 қаңтар.

11. Біз-санғасырлықтарихыбарұлыөркениеттіңмұрагерлеріміз! Академикпен сұхбат /Әңг. С.Хасан // Жұлдыз. 2001. №12. 9–18 бб.

12. Ел еңсем болсын десек... Елбасыдағы кездесу // Егемен Қазақстан. 2001. 21 желтоқсан.

13. Жалаңтөс Баһадүр Тұран өркениетінің ұлы перзенті // Алтын орда. - 2001. - 15 маусым; Отан тарихы = Отечеств. история. 2001. №2. 8–14 бб.

14. Менің әлемдік дауысым, рухани табысым // Әуе толқынында – Қазақ радиосы (1921-2001 жылдар). Мерейтойлық жинақ. Алматы: Нұрлы Әлем, 2001. 46–47 бб.

15. Менің ұстазым // Алтын орда. 2001. 19 қазан.

16. Ойымызды ортаға салғымыз келеді // Егемен Қазақстан. 2001. 11 желтоқсан (Ө.Нұрпейісов, З.Қабдолов және басқалармен бірлесе).

17. Өнегелі өткенің - көусар бұлағың // Егемен Қазақстан. 2001. 11 желтоқсан.

18. Өркениет және ұлт /Құраст. З.М.Төленова. Алматы: Сөздік-Словарь, 2001. 369 б.

19. Тарих рулық деңгейден биік тұруға тиіс /Өңгімелескен Д.Белдеубайұлы // Ана тілі. 2001. 15 қараша.

20. Тәуелсіздігімізді қорғап, нығайтып, оны ұрпақтарға қалдыру – қасиетті парызымыз // Қазақстан сарбазы. 2001. 16 желтоқсан.

21. Тәуелсіздік толғауы. 1998 // Егемен Қазақстан. 2001. 31 қазан; Тәуелсіздік толғауы. Астана, 2002. 158–171 бб.

22. Тұлпардың тұяғы, көненің көзі // Баталов Ғ. Өзімді өзім тани білсем. Алматы, 2001. 4–5 бб.

23. Востребовано жизнью / записал В.Махин // Казахстанская правда. 2001. 11 декабря.

24. Евразийская интеграция // Российская Федерация. Международная газета. 2001. №9 (совместно с Б.Сужиковым).

25. Историческая наука Республики Казахстан // Доклады НАН РК. 2001. №5. С. 96–102.

26. История // Республика Казахстан. Энциклопедический справочник. Алматы: Қазақ Энциклопедиясы, 2001. С.39–110 (совместно с К.М. Байпаковым, К.Нурпеис, С.Ф.Мажитовым, К.Жукешевым).

27. История Казахстана. Учебник для 9-го класса общеобразовательной школы. Алматы: Мектеп, 2001. 248 с. (совместно с К.Н.Нурпеисовым, К.М.Жукешевым).

28. Кровное братство народов // Казахстанцы защищают Москву. М., 2001. С.84–85.

29. Личность в контексте времени // Гражданин и выдающийся ученый, академик Зиманов Салык Зиманович: юбилейный сборник. Алматы, 2001. С. 27–31 (совместно с Ж.Абдильдиным, К.Сагадиевым).

30. «Малый Октябрь» Голощекина // Доживем до понедельника. 2001. 14–20 декабря (совместно с М.Баймахановым, К.Алдажумановым).

31. Независимость Республики Казахстан – возрождение отечественной истории // 10 лет независимости Казахстана: итоги и перспективы развития: материалы междунар. научн. конф. (22–24 фев. 2001 г.). В 4-х ч. Алматы, 2001. Ч.1. С. 30–35.

32. Независимость – столбовая дорога к прогрессу // Отан тарихы=Отечеств. история. 2001. №3. С.15–20.

33. Правдивая история: важные моменты в жизни республики со дня обретения независимости // Экспресс-К. 2001. 14 ноября.

34. Предисловие // Книга Скорби - Азалы кітап: Расстрельные списки. Костанайская область. Алматы: Қазақстан, 2001. С. 4–6.

35. Проверка на прочность / беседовал А.Ладин // Юридическая газета. 2001. 20 июня.

36. Расстались без сожаления // Новое поколение. 2001. 14 декабря.

37. Этнос Казахстана: историко-демографический справочник. Астана: Елорда, 2001. 168 с. (совместно с А.Н.Алексенко, Н.В.Алексенко, Ю.И.Романовым).

2002

38. Алғы сөз // Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). 5 томдық. 3 т. Алматы: Атамұра, 2002. 7–9 бб.

39. Елге айбынды әскер керек (сұхбат) // Отан сақшысы - Часовой Родины. 2002. 2 ақпан.

40. Қазақ халқының XVIII ғасырдың 20-жылдарындағы жоңғар басқыншылына қарсы Отан соғысы // Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 3 том. Алматы: Атамұра, 2002. 121–149 бб. (В.З.Ғалиевпен бірлесе).

41. Қазақстан тарихи. Умумий мәлумат беридиған мәктәпләрнің 10- синипиға беғишланған дәрислик. Алмута: Мектеп, 2002. 224 б. (совместно с И.Козыбаевым).

42. Өтті, кетті сол заман... // Елу жыл ел ағасы (Д.Қонаев туралы). Алматы, 2002. 241–244 бб.

43. Социалистік жүйе – бағы да, соры да болды // Күрделі заманның қайсар қайраткері. Жұмабай Шаяхметов туралы естеліктер. Астана: Аударма, 2002. 22–25 бб.

44. Тарихнама және деректемелер // Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 3 т. Алматы: Атамұра, 2002. 10-48, 62–94 бб. (Д.Дулатова, Ж.Артықбаевпен бірлесе).

45. Тұлғаның бейнесі (Тұтқабай Әшімбаев хақында) // Щедрость души. Воспоминания о Туткабае Ашимбаеве. Алматы, 2002. С. 95–97.

46. Ұлттың тұңғыш ұлы тарихшысы // Ақиқат. 2002. №1. 77–83 б.

47. Ұлы Тұран ұлдары // Халық перзенті. Алматы: Өнер, 2002. 95–96 бб.

48. Шарықтаған, шалқар жан еді Айекең. // Айтмұхамет Мансұров. Алматы, 2002. 32–35 бб.

49. История Казахстана: учебник для 10 кл. Алматы: Атамұра, 2002. 392 с. (совместно с И.Козыбаевым).

50. Монолог об Отчизне // АМАНАТ. 2002. №1. С. 241–243.

51. Предисловие к книге Аспандиярова Б. «Образование Букевской орды и ее ликвидация» // Нива. 2002. № 2. С. 101–118.

52. Предисловие // Страницы трагических судеб: Сб. воспоминаний жертв политических репрессий в СССР в 1920-1950-е гг. Алматы: Жеті жарғы, 2002. С. 3–5.

53. Формирование цивилизованного потенциала современного Казахстана // Казахская цивилизация. 2002. №1. С. 10–33 (совместно с С.Ф. Мажитовым).

54. Republic of Kazakhstan // The Turks. Volume 6. Ankara, 2002. 151-167 p. Together with S.Majitov. То же на турецком языке, С. 322-338.

2003

55. Дала өркениеті // Солтүстік Қазақстан. 2003. 1, 3, 6, 8, 10, 13, 15, 17 қазан.

56. Ежелден бірлікті аңсаған // Қазақтың ата заңдары: құжаттар, деректер және зерттеулер=Древний мир права казахов: материалы, документы и исследования. Т.2. Алматы: Жеті жарғы, 2003. 250-258 бб.

57. Қазақстан тарихы: Жалпы білім беретін мектептің 10-сынып оқушыларына арналған оқулық. Толықтырылған, төртінші басылуы. Алматы: Мектеп, 2003. 240 бб. (І.Қозыбаевпен бірлесе).

58. Полезное, нужное издание // История органов безопасности Казахстана. Кн.1. Алматы, 2003. С. 5-8.

2004

59. Ежелден бірлікті аңсаған // Қазақтың ата заңдары: құжаттар, деректер және зерттеулер=Древний мир права казахов: материалы, документы и исследования. Т.2. Алматы: Жеті жарғы, 2004. 331-339 бб.

60. Ел ағасы, ер асылы Нұрекең // Оңдасынов Н. Ой-толғаныстар мен естеліктер /Құраст. Г.Оразалиева. - Астана, 2004. 196-200 бб.

61. Қазақстан тарихы: Жалпы білім беретін мектептің 10-сынып оқушыларына арналған оқулық. Бесінші басылымы. Алматы: Мектеп, 2004. 240 б. (І.Қозыбаевпен бірлесе).

62. Қазақстан тарихы. Хрестоматия. Жалпы білім беретін мектептің 10-сынып оқушыларына арналған оқу құралы. Алматы: Мектеп, 2004. 256 б. (І.Қозыбаевпен бірлесе).

63. Вступительное слово // Иллюстрированная история Казахстана. С древнейших времен до наших дней (в 4 т.). Т.1. Алматы: Қазақ Энциклопедиясы, 2004. С. 8.

64. История Казахстана. 1900-1945: Хрестоматия. Алматы: Интерпринт, 2004. 256 с. (совместно с И.Козыбаевым).

65. История Казахстана. Учебник для учащихся 10 класса. Изд. дополненное. Алматы: Интерпринт, 2004. 208 с. (совместно с И.Козыбаевым).

2005

66. Қазақстан тарихы (1914–2004 жж.): Жалпы білім беретін мектептің 9-сынып оқушыларына арналған оқулық. Алматы: Мектеп, 2005. 248 б. (К.Нұрпейіс, Қ.Жүкешевпен бірлесе).

67. Сәтпаевтар әлемі // Асыл бейне = Светлый облик: Ш.Қ.Сәтпаева туралы естеліктер мен зерттеулер / Құраст. А.Е.Ментебаева, Е.О.Батырбеков. - Алматы: Үш қиян, 2005. 12–17 бб.

68. Төрт таған - толағай тағдыр // Жұлдыз. 2005. №7. 127–142 бб.

69. Ұстазым туралы бір-екі сөз // Ермұқан Бекмаханов туралы естеліктер. Алматы: Білім, 2005. 110–113 бб.

70. Қазақстан тарихи (1914-2008 жж.): умумий билим беридіған мәктәпләрнің 9-синиплири учун беғишланған дәрислик (К.Н. Нұрпейіс, Қ.Жүкешевпен бірлесе). Алмута: Мектеп, 1 бас. 2005. 256 б.

71. История Казахстана: от мира кочевников до наших дней // Владимир Коченов. На изломе эпох: Избранные интервью. Астана, 2005. С. 8–11.

72. История Казахстана (1914-2004 гг.). Учебник для 9 кл. общеобраз. школ. Алматы: Мектеп, 2005. 240 с. (совместно с К.Н.Нурпеис, К.М.Жукешевым).

2006

73. Абылай хан // Қазақ. 2006. 16 маусым.

74. Жұлдызым менің. Аттас кітабынан үзінді // Жас өркен. Қостанай, 2006. №6. 8–9 бб.

75. Қазақстан тарихы. Жалпы орта білім беретін мектептің 10-11 сыныптарына арналған бағдарламалар: қоғамдық-гуманитарлық бағыт, жаратылыстану-математикалық бағыт // Жалпы тарих және құқықтану мектепте. 2006. №4. 3–13 бб. (Т.Т.Тұрлығұл, Т.Омарбеков және басқалармен бірлесе).

76. Қазақтың даңқын асырған Абылай хан // Солтүстік Қазақстан. 2006. 20-27 ақпан; 1 наурыз; Торғай. 2000. 20 қазан.
77. Мен және тарих // SHYGYS («Восток»). 2006. №2 (6). 11–13 бб.
78. Ұлт болмысы // Қазақ. 2006. 22 наурыз.
79. Ұлт намысы // Қазақ. 2006. 31 наурыз.
80. Ұлттың рухы: дала өркениетінің даму ерекшеліктеріне байланысты ойлары // Қазақ. 2006. 21 сәуір.
81. Ұлт тілі: «Өркениет және ұлт» кітабынан // Қазақ. 2006. 7 сәуір.
82. Проблемы методологии, историографии и источниковедения истории Казахстана: избранные труды. / Сост. И.Козыбаев. Алматы: Ғылым, 2006. 272 с.

2007

83. «Батыр» деген кім? // Серғазин Шайдахмет Серғазыұлы. Қазақтың қаһарман перзенті. Алматы, 2007. 48 б.
84. Дауылпаз баба - Қожаберген // Қожаберген жырау: өлеңдер, толғаулар, дастандар / Құраст.: С.Жұмабаев, Қ.Биғожин. - Алматы, 2007. 3–17 бб.
85. Ел - ебелек емес, ер - кебенек емес // Қанжығалы қарт Бөгенбай. Астана: Фолиант, 2007. 19–32 бб.
86. Жаны сұлу Мүсілім! // Мүсілім Базарбаев туралы естеліктер = Воспоминания о Муслиме Базарбаеве / Құраст. Г. Байтоғаева. Алматы, 2007. 67–70 бб.
87. История Казахстана. Общественно-гуманитарное направление // История Казахстана: препод. в школах и вузах. 2007. №8. С. 3–13 (совместно с Т.Т.Турлыгул, Т. Омарбековым и др.).
88. О соотношении универсального и регионального материалов в переводных энциклопедических изданиях // Халық қазынасы (қазақ энциклопедиясына 40 жыл). Алматы, 2007. С. 31–34.
89. Ценное исследование // Аспандияров Б. Образование Буковской орды и ее ликвидация. Алматы, 2007. С. 358–360.

2008

90. Абзал азамат // Тілім деп өмір сүріп ем... (С.М.Исаев туралы естеліктер). Алматы, 2008. 148-149 бб.

91. Қадірлі дос // Дуйсенхан Кабдиев /под общ. ред. А.А.Абишева, К.Б.Бердалиева. Алматы, 2008. 77-78 бб.

2009

92. Ақ көңіл еді жарықтық // Сплав металла и времени: академик Аскар Кунаев. Научные статьи и воспоминания. Алматы: Жібек жолы, 2009. С. 165-167.

93. Досым менің, Ғожахмет! // Г.Садвакасов. Избранные труды. Т.4. Алматы, 2009. С.57-58, 256-257.

94. Қазақ халқының тағдыры хақында // Қазақ. 2009. 25 желтоқсан.

95. Қазақстан тарихы (1914 - 2009 жж.): Жалпы білім беретін мектептің 9-сынып оқушыларына арналған оқулық. Өнд., толықт. 2 - бас. Алматы: Мектеп, 2009. 240 б. (К.Нұрпейіс, Қ.Жүкешевпен бірлесе).

96. Киелі тәуелсіздік / Құраст. І.М.Қозыбаев. Алматы: Баспалар үйі, 2009. 448 б.

97. Тұлғалар тұғыры / Құраст. І.М.Қозыбаев. Алматы: ҚазАқпарат, 2009. 540 б.

98. Ұстазға тағзым (Алғы сөз орнына) // Айтулы Ақаң еді... Академик Ақай Нүсіпбеков туралы естеліктер, мақалалар мен зерттеулер. Өңделіп толықтырылған екінші басылым. Алматы: Экономика, 2009. 1-2 бб.

99. Қазақстан тарихи (1914 - 2008 жж.): умумий билим беридің мәктәпләрнің 9-синиплири учун беғишланған дәріслик (К.Н. Нұрпейіс, Қ.Жүкешевпен бірлесе). Алмута: Мектеп. 2 бас. 2009. 256 б. Ұйғыр тілінде.

100. Академик К.И. Сатпаев. Сборник документов и материалов /Сост.: Б.Т.Жанаев, Н.П. Кропивницкий, К.А. Сакенова, Ш.К. Саманова. Астана, 2009. С. 3-10.

101. Гражданин, ученый, реформатор // Зиманов С. Полное собрание сочинений в 10 т. Алматы, 2009. Т. 9. С. 19–21 (совместно с К. Сагадиевым).

102. История Казахстана (1914–2009 гг.). Учебник для 9-го класса общеобразовательных школ. 2-е изд., перераб., доп. Алматы: Мектеп, 2009. 240 с. (совместно с К.Н.Нурпеис, К.М.Жукешевым).

103. О Г.Ф.Дахшлейгере. Материалы расширенного заседания Ученого совета Института истории, археологии и этнографии имени Ч.Ч.Валиханова, посвященного 70-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки КазССР, лауреата Государственной премии КазССР, члена-корреспондента Академии наук, профессора Г.Ф.Дахшлейгера // Дахшлейгер Григорий Федорович /Сост.: С.С.Каракулов, В.Г.Дахшлейгер. Алматы, 2009. С. 19–23.

2010

104. Алғы сөз // Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 3 том. Алматы: Атамұра, 2010. 7–9 бб.

105. Дос туралы ақиқат (Үшбаев Кеңесбай) // Үшбаев К. Өткен өмір белестері. Алматы, 2010. 41–43 бб.

106. Қазақ халқының XVIII ғасырдың 20-жылдарындағы жоңғар басқыншылығына қарсы отан соғысы // Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 3 т. Алматы: Атамұра, 2010. 121–149 бб. (В.З.Ғалиевпен бірлесе).

107. Қазақстан Ұлы Отан соғысы жылдарында (1941–1945) // Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4 т. Алматы: Атамұра, 2010. 434–450, 450–485 (П.С.Беланмен бірлесе), 497–504 (Т.Балақаевпен бірлесе), 505–524 (Қ.С. Алдажұманов, С.Ф.Мәжитовпен бірлесе).

108. Саяси қуғын-сүргіннің басталуы // Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4 том. Алматы: Атамұра, 2010. 411–419 бб. (Қ.С.Алдажұмановпен бірлесе).

109. Тарихнама және деректемелер // Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 3 том. Алматы: Атамұра, 2010. 10–48, 62–94 бб. (Д.И.Дулатова, Ж.О.Артықбаевпен бірлесе).

110. Іске сәт! // Сара сөздің сардары. Сапар Байжанов туралы естеліктер, мақалалар және хаттар. Астана: Фолиант, 2010. 384–385 бб.

111. Историография и источники // История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В 5 т. Т. 3. Алматы: Атамұра, 2010. С. 10–49, 62–94 (совместно с Д.И.Дулатовой, Ж.О.Артыкбаевым).

112. Казахстан в Великой Отечественной войне (1941–1945 гг.) // История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В 5 т. Т. 4. Алматы: Атамұра, 2010. С. 449–465, 465–500 (совместно с П.С.Белан), 511–519 (совместно с Т.Балакаевым), 519–538 (совместно с К.С.Алдажумановым, С.Ф.Мажитовым).

113. Начало политических репрессий // История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В 5 т. Т. 4. Алматы: Атамұра, 2010. С. 426–433 (совместно с К.С.Алдажумановым).

114. Отечественная война казахского народа против джунгарской агрессии в 20-х годах XVIII века // История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В 5 т. Т. 3. Алматы: Атамұра, 2010. С. 121–149 (совместно с В.З.Галиевым).

115. Предисловие // История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В 5 т. Т. 3. Алматы: Атамұра, 2010. С. 7–9.

2011

116. Личность в контексте времени // Салық Зиманов. Өнегелі өмір. Алматы: Қазақ университеті, 2011. С. 141–146 (совместно с Ж.Абдильдиным, К.Сагадиевым, А.Нысанбаевым).

117. Осы жұрт С.Зимановты біле ме екен? // Салық Зиманов. Өнегелі өмір. Алматы: Қазақ университеті, 2011. 168–184 бб.

**М.Қ.Қозыбаевтың редакциясымен
шыққан еңбектер**

Труды, изданные под редакцией М.К.Козыбаева

1. Қазақстан Республикасының тарихи және мәдени ескерткіштер жиынтығы. Жамбыл облысы. Алматы, 2002. 364 б.

2. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. / Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты; Ә.Х. Марғұлан атындағы археология институты. Бас редактор М.Қ. Қозыбаев. Алматы: Атамұра, 2010.

Т.1 544 б.

Т.2 640 б.

Т.3 768 б.

Т.4 752 б.

Т.5 688 б.

3. Қазақтың әдеп-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері: өткендегісі және бүгіні=Обычаи и обряды казахов в прошлом и настоящем: мақалалар жинағы Алматы: Ғылым, 2001. 428 б.

4. Қаныш тойы. Академик Қ.И.Сәтбаев - 100 жаста. Алматы: Үш Қиян, 2002. 208 б.

5. Дильманов С.Д. Исправительно-трудовые лагеря НКВД-МВД СССР на территории Казахстана (30-е-50-е годы XX века). Алматы, 2002. 344 с.

6. История Казахстана. Дореволюционный период: Аннотированный библиографический указатель казахских, русских книг и рукописей, хранящихся в фондах Центральной научной библиотеки МОН РК. Алматы: Комплекс, 2007.

Т.1 452 с.

Т.2 544 с.

7. История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. / Институт истории и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова; Институт археологии имени А.Х.Маргулана. Главный редактор М.К.Козыбаев. - Алматы: Атамұра, 2010.

Т.1 544 с.

Т.2 624 с.

Т.3 768 с.

Т.4 768 с.

Т.5 680 с.

8. История органов безопасности Казахстана. В 2-х кн. Кн. первая. Алматы, 2003. 308 с.

9. Книга скорби - Азалы кітап. Расстрельные списки. Костанайская область. Алматы: Қазақстан, 2001. 191 с.

10. Костанайская область. Энциклопедия. Алматы, 2006. 736 с.

11. Левшин Алексей Ираклиевич. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей / Сост. И.В. Ерофеева. Алматы: Санат, 1996. 656 с.

12. Мажитов С.Ф. Некоторые вопросы национально-освободительного движения в Казахстане. М.: Росархив, 2002. 30 с.

13. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Жамбылская область. Алматы, 2002. 350 с.

14. Страницы трагических судеб: Сб. воспоминаний жертв политических репрессий в СССР в 1920–1950-е гг. Алматы: Жеті жарғы, 2002. 448 с.

М.Қ.Козыбаевтың іс-қызметі жөніндегі әдебиеттер
Литература о жизни и деятельности М.К.Козыбаева

1999

1. Козыбаев Манаш Кабашевич // Кто есть кто в казахстанской науке: Справочник. Алматы, 1999. С.87.

2000

2. Қозыбаев Манаш Қабашұлы // Атырау: энциклопедия /бас ред. З.Қабдолов. Алматы, 2000. 266 б.

3. Қозыбаев Манаш Қабашұлы // Түркістан. Халықаралық энциклопедия. Алматы, 2000. 432 б.

4. Пірманов А. Этнографиялық мұраның қайнар көзі // Егемен Қазақстан. 2000. 17 ақпан.

2001

5. Академик Манаш Қозыбаев: мерейтойлық жинақ / Құраст. алғы сөзін жазғандар: Ә.Пірманов, А.Қапаева. Алматы: Атамұра, 2001. 240 б.

Мазмұны:

Алғы сөз орнына. 3–38 бб.;

Кекілбаев Ә. Бүгін мен ертеңге бірдей қызмет еткен ғұлама. 38–41 бб.;

Қайдар Ә. Тарихтың ауыр жүгін арқалаған азамат. 41–44 бб.;

Сұлтанғазин Ә. Асыл аға, әріптес дос туралы сөз. 44–46 бб.;

Сағадиев К. Тәлімі мол өмір жолы жалғаса берсін! 46–51 бб.;

Нұрпейіс Кеңес. Көшбасшы. 52–56 бб.;

- Асылбеков М. Тарих ғылымының тарланы. 57–60 бб.;
- Ысмағұлов Ж. Ойлы сөз, орамды тіл. 61–65 бб.;
- Құсайынов А. Даналық даңғылы. 66–68 бб.;
- Қойгелдиев М. Отан тарихы: ресмилік пен шынайылық арасында. 69–72 бб.;
- Смайылов Камал. Тарих алға шыққанда басында тұрған. 72–76 бб.;
- Құл-Мұхаммед М. Академик Қозыбаев. 76–82 бб.;
- Төлеубаев Ә. Тарих майталманы. 82–86 бб.;
- Батырбеков О. Айнымас дос. 86–89 бб.;
- Ерсарин Қ. Жақсыдан - шарапат. 89–98 бб.;
- Сыдықов Е. Биік парасатты тұлға. 98–101 бб.;
- Садықов Т. Ұстаз тағлымы. 101–105 бб.;
- Артықбаев Ж. Мәкеңнің үш жақсылығы. 106–109 бб.;
- Мұқаметханұлы Н. Текті кісі, ғұлама ғалым. 109–115 бб.;
- Ғалымды енді қайраткерлік үстесін /сұхбат. 115–122 бб.;
- Шаймұханов Д., Сағынаев О. Академик Манаш Қозыбаев. 122–126 бб.;
- Тарихтың ту ұстаушысы /сұхбат. 126–134 бб.;
- Пірманов Ә., Қапаева А. «Болмасаң да ұқсап бақ, бір ғалымды көрсеңіз...»
135–158 бб.;
- Молдағалиев Тұманбай. Ғасырлардың түкпіріне ап кеттің. 159–160 бб.;
- Сүйінов Е. Асылдың сынығы. 160–161 бб.;
- Ілияс Б. Академик Манаш Қозыбаевқа. 161–162 бб.
- Зиманов С. Феномен академик М.К.Козыбаева. С. 164–167;
- Шарманов Т. Мир Козыбаева. С. 167–173;
- Ахметов К. Историк и его интеллектуальное влияние на общество.
С. 174–181;
- Ормантаев К. Академик Козыбаев - одаренный человек. С. 182–183;
- Кошанов А., Алдажуманов К. Академик М.К.Козыбаев и историческая наука
Казахстана. С. 183–190;
- Мансуров Т. Талант исследователя во имя будущего народа. С. 190–194;
- Сартаев С. Крупнейший тарлан истории. С. 194–199;
- Дулатова Д. Слово о современнике. С. 200–204;
- Байпаков К. К 70-летию М.Козыбаева. С. 204–206;
- Кабдиев Д. Манаш, сын Кабаша - мой друг. С. 207–212;
- Тасбулатов А. Наш духовный наставник. С. 213–218;
- Дегитаева Л.Д. М.К.Козыбаев и архив Президента Республики Казахстан.
С. 218–220;
- Козыбаева Г. Папина колыбельная. С. 220–223;
- Черныш П. «Трудные, но славные годы». С. 223–225;

Сощенко О. Фундаментальный труд казахского историка. С. 225–228;

Вайдман Л. Истина стоит жизни. С. 228–237.

6. Болатов Ж. «Адамда арман деген таусылған ба?» // Қостанай таңы. 2001. 27 қараша.

7. Болатов Ж. Қостанай жеріндегі келелі кеңес // Қазақстан-ЗАМАН. 2001. 22 маусым.

8. Дүкенбаева З.О. Академик М.Қ.Қозыбаевтың шығармашылық интеллигенция тарихы туралы зерттеулері // Историческая наука и современность: концептуальные проблемы методологии, историографии и источниковедения отечественной истории: Материалы науч. конф. 28–29 ноября 2001 г. Алматы, 2001. 58–62 бб.

9. Жолдасов Сәбит, Әбубәкіров Сағынғали. Жүрегі тұнып тұрған тарих // Оңтүстік Қазақстан. 2001. 15 қараша.

10. Жұмасұлтанов Ә. Төл тарихымыздың тарланы // Қостанай таңы. 2001. 4 желтоқсан; Орталық Қазақстан. 2001. 14 қараша.

11. Кәкімжанов Жұмаш. Ұлық болсаң, кішік бол // Қостанай таңы. 2001. 26 тамыз.

12. Қозыбаев Манаш Қабашұлы 70 жаста // Қаз МУ хабаршысы. Тарих сериясы. 2001. №4. 146–147 бб.

13. Махамбет М. Ел ардақтысы // Қазақстан сарбазы. 2001. 23 қараша.

14. Мендібай Сәлім. Қостанайдың Манашы бар // Қостанай таңы. 2001. 26 маусым.

15. Мұхитов Қ. Парасаты биік тұлға // Атырау. 2001. 18 қазан.

16. Нұрпейіс К. Көшбасшы // Қазақ тарихы. 2001. №5. 3–6 бб.

17. Сағадиев К. Қазақ тарихшыларының қолбасшысы // Қазақ әдебиеті. 2001. 23 қараша.

18. Сұлтанғазин Ә. Тағылымды тарих жыршысы // Егемен Қазақстан. 2001. 16 қараша.

19. Сұлтанғазин Ә., Сәрсекеев Қ. Тағылымды тарих жыршысы немесе академик Манаш Қозыбаев жайлы пайымдама // Егемен Қазақстан. 2001. 16 қараша.

20. Сүйінкина П. Қозыбаев Манаш - біздің түлегіміз // Қазақстан мектебі. 2001. №11–12. 3–6 бб.

21. Тулақбаева Қ.Ж. Тарихи деректерді жариялау мәселелері. Академик М.Қ.Қозыбаев және отандық археография // Историческая наука и современность: концептуальные проблемы методоло-

гии, историографии и источниковедения отечественной истории: Материалы науч. конф. (Алматы, 28-29 ноября 2001 г.). Алматы, 2001. 256-260 бб.

22. Шарманов Т. Ұлы бейнет немесе тарихи Қозыбаев туралы толғаныс // Жас Алаш. 2001. 15 қараша.

23. Академик. Исполнилось 70 лет историку Манашу Кабашевичу Козыбаеву // Новое поколение. 2001. 23 ноября.

24. Академик Национальной Академии наук РК М.К.Козыбаев: краткий очерк научно-педагогической, государственной и общественной деятельности // Вестник ун-та «Қайнар». 2001. №4. С.4.

25. Британова Светлана. Летописец // Азамат Times. 2001. 15 ноября.

26. Гуревич Л. Историк Отечества // Мысль. 2001. №11. С.23-27.

27. Жумасултанов А., Шаймуханов Д. Основатель новой казахстанской истории // Индустр. Караганда. 2001. 17 октября.

28. Каратаев Р.Г. У истоков отечественной военной науки // Историческая наука и современность: концептуальные проблемы методологии, историографии и источниковедения отечественной истории: материалы науч. конф., 28-29 ноября 2001 г. Алматы, 2001. С. 28-31.

29. Козыбаев Манаш Кабашевич // Батырбеков М.Б. Высшая школа Казахстана в лицах (книга третья). Алматы: ROND, 2001. С. 369-371.

30. Козыбаев М.К. // Қазақ жерінің зиялы азаматтары – Почитаемые люди земли казахской. Алматы: Дәуір, 2001. С. 259-262.

31. Кошанов А.К. Академик М.К.Козыбаев и новый этап развития исторической науки Казахстана // Историческая наука и современность: концептуальные проблемы методологии, историографии и источниковедения отечественной истории: материалы науч. конф. (Алматы, 28-29 ноября 2001 г.). Алматы, 2001. С. 5-9.

32. Кошанов А., Алдажуманов К. С ним связано становление отечественной истории // Казахстанская правда. 2001. 16 ноября.

33. Мажитов С.Ф. Проблемы истории и методологии изучения национально-освободительного движения казахского народа в творчестве академика М.К.Козыбаева // Историческая наука и современность: концептуальные проблемы методологии, историогра-

фии и источниковедения отечественной истории: материалы науч. конф. (Алматы, 28-29 ноября 2001 г.). Алматы, 2001. С.52-57.

34. Манаш Кабашевич Козыбаев: Материалы к биобиблиографии ученых Казахстана /сост.: С.А.Смагулова, Л.Д.Абенова. Алматы, 2001. 160 с.

35. Мансуров Т. Дар пробуждать интерес к истории // Мегаполис. 2001. 12 декабря.

36. Нысанбаев А. Поиск научной истины // Казахстанская правда. 2001. 20 апреля.

37. Отан тарихы =Отечественная история. Спец. выпуск к 70-летию Козыбаева Манаша Кабашевича. Алматы, 2001. 20 с.

38. Тулепбаев Байдабек, Плоских Владимир, Зияев Хамит. На верном пути // Казахстанская правда. 2001. 16 июня.

2002

39. Алдажұманов К.С. Ірі тұлғалардың бірі еді... // Түркістан. - 2002. 7 ақпан.

40. Әлімбаев Мұзафар. Талай жоқтар Алашы // Алматы ақшамы. 2002. 2 ақпан.

41. Бақұл бол, Манаш аға!: Қазанама: Манаш Қозыбаев қазасына орай // Қазақстан - Zaman. 2002. 1 ақпан.

42. Бегманова М. Тарихшы ғалымға арналады //Түркістан. 2002. 12 қаңтар.

43. Дүниеден өтті тарихтың тарланбозы. Жинақ. Алматы: Gauhar баспасы, 2002. 84 б.

44. Ерсарин Қ. Манаштың туған жерге соңғы сапары // Қостанай таңы. 2002. 15 қараша.

45. Жұмасұлтанов Ә. Өмірі де, өзі де өнеге еді // Орталық Қазақстан. 2002. 19 қазан.

46. Кекілбайұлы Ә. Сұңғыла ғалым, саңлақ қайраткер // Егемен Қазақстан. 2002. 1 ақпан.

47. Кенжалин Д. Керуен басы көшті өмірден // Алматы ақшамы. 2002. 2 ақпан.

48. Қорқытов Б. Манаштың орны бір бөлек // Атырау. 2002. 7 ақпан.

49. Манаш Қабашұлы Қозыбаев: [Қазанама] // Қазақстан сарбазы. 2002. 5 қаңтар; Отан тарихы = Отечеств. история. 2002. №1. 5–27 бб.
50. Манаш Қозыбаев (1931-2002) // Қапаева А. XX ғасыр. Ғылым шырағын жаққандар. Алматы: Аруа, 2002. 10 б.
51. Мұстафин Б. Жақсы көретін інім еді... // Алматы ақшамы. 2002. 2 ақпан.
52. Нұрпейіс Кеңес. Тебіреніске толы үш кітап өмірден озғанына қырық күн болған академик Манаш Қозыбаевтың жарқын бейнесін көз алдымызға әкелді // Егемен Қазақстан. 2002. 6 наурыз.
53. Нұрпейіс Кеңес. Халыққа берерін беріп кетті // Қазақстан - Заман. 2002. 8 ақпан.
54. Сұлтанғазин Ө. Жүрегіңізді шаршатып алдыңыз-ау... // Қазақстан-Заман. 2002. 8 ақпан.
55. Сүйінұлы Е. Жарқын бейнең көз алдымнан кетпейді // Қостанай таңы. 2002. 2 шілде.
56. Тарихымыздың тау тұлғасы. Қазақстан жұртшылығы академик Манаш Қабашұлы Қозыбаевты соңғы сапарға шығарып салды // Қазақ әдебиеті. 2002. 1 ақпан; Қазақстан - ZAMAN. 2002. 8 ақпан.
57. Тарланбоз // Жас Алаш. 2002. 2 ақпан.
58. Төл тарихтың тамыршысы // Егемен Қазақстан. 2002. 1 ақпан.
59. Төленова З.М. Академик М.Қ.Қозыбаевтың ұлттық тарихи санын қалыптастыру жөніндегі ойлары // Алматы МУ хабаршысы. Тарих және саяси-әлеум. ғыл. сер. 2002. №1. 75–83 бб.
60. Тұрлығұл Т. Жақсының жақсылығын айт... // Қазақ тарихы. 2002. №2. 78–79 бб.
61. 16 қараша - Манаштың туған күні // Инфо-Цес. 2002. 15 ноябрь.
62. Шәмшәтұлы И. Еңбегі ерен Манаш // Алматы ақшамы. 2002. 2 ақпан.
63. Алдажуманов К. Возвращение истории // Известия-Казахстан. 2002. 15 февраль.
64. Бельгер Герольд. Уйду, исполнив долг перед народом // Книголюб. 2002. 19 декабрь.

65. Енисеева Людмила. Возвращение истории. Ушел из жизни первый идеолог независимого Казахстана // Известия - Казахстан. 2002. 15 февраля.

66. Козыбаев Манаш Кабашевич // Кто есть кто в Казахстане. Биографическая энциклопедия. Изд. шестое, доп. Алматы, 2002. С. 254.

67. Манаш Кабашевич Козыбаев. Некролог // Казахстанская правда. 2002. 1 февраля.

68. Незаменимые есть // Новое поколение. 2002. 8 февраля.

69. Отан тарихы = Отечественная история. Спец. выпуск в связи с кончиной Козыбаева Манаша Кабашевича. Алматы, 2002. 28 с.

70. Сужиков Б.М. Транснациональная функция исторического знания: памяти академика Манаша Козыбаева // Отечеств. история. 2002. №1. С. 22–25.

71. Шимырбаева Г., Махин В. Наследие ученого - в его трудах и учениках // Казахстанская правда. 2002. 2 февраля.

2003

72. Академик Манаш Қозыбаевты мәңгі есте сақтау туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы: 2003 ж. 5 ақпан. №134 // Қазақстан Респ. Президенті мен Қазақстан респ. Үкіметінің Актілер жинағы. 2003. № 6. 85 б.

73. Әбділдин Ж. Ғұлама ғалым, талантты тарихшы: профессор М.Қозыбаев туралы естелік // Жетісу. 2003. 9 қаңтар.

74. Бейісқұлов Т. Кісі еңбегін бағалай білуші еді... // Жас Алаш. 2003. 7 қаңтар.

75. Бибатырова Ғ. Академиктің соңғы суреті // Алматы ақшамы. 2003. 9 қаңтар.

76. Ғалымға құрмет көрсетті // Егемен Қазақстан. 2003. 25 қазан.

77. Ескерткіш тақта ашылды: 2003 ж. 7 қаңтарда Манаш Қозыбаев тұрған үйде ашылды // Қазақстан - ZAMAN. 2003. 10 қаңтар.

78. Жадымыздан өшпес бейне // Қазақстан - ZAMAN. 2003. 3 қаңтар.

79. Жұлдызы жанған ғұлама. Академик Манаш Қозыбаев туралы естелік кітап. Алматы: Атамұра, 2003. 286 б.

Мазмұны:

Тасмағамбетов Иманғали. Ақтаңдақтар ақиқатын ашқан ардағымыз еді... (Алғысөз орнына). 6 б.;

Құл-Мұхаммед Мұхтар. Ғұлама. 9–11 бб.;

Әшімов Бәйкен. Тарихтың ауыр жүгін арқалаған. 11–12 бб.;

Сағадиев Кенжеғали. Алдымда болды Манаш – асыл ағам! 13–18 бб.;

Шөкеев Өмірзақ. Қазақтың Манашы. 18–22 бб.;

Қирабаев Серік, Бейсенова Әлия. Биік тұлға. 22–27 бб.;

Қошанов Аманжол. Халқына қызмет еткен. 27–32 бб.;

Ормантаев Камал. Көзден кетсе де, көңілде жүреді. 32–34 бб.;

Хуршудян Эдуард. Геродот казахской истории. 35–40 бб.;

Әубәкіров Яхия. Жарқын бейне. 40–41 бб.;

Әбділдин Жабайхан. Біртуар талант. 42–44 бб.;

Сұлтағазин Өмірзақ, Сәрсекеев Қоғабай. Естен кетпес бейне. 44–50 бб.;

Қалмырзаев Әбдеш. Үлкен жүректі адам еді. 51–55 бб.;

Ахметов Қанапия. «Колхоз» дегеніміз – достық дегеніміз. 55–61 бб.;

Бутаяров Турдыкул. Манаш Кабашевич был большим другом Узбекистана. 61–64 бб.;

Кәкішұлы Тұрсынбек. Ғалымдығын азаматтығы асқақтатқан. 64–69 бб.;

Сәбден Оразалы. Алаштың азаматы. 69–71 бб.;

Кенжебаев Сағындық. Ғасыр шыңына шарықтаған. 71–74 бб.;

Жаныбеков Шангирей. Могучая личность. 74–81 бб.;

Нурмағамбетов Сағадат. Он всегда был ведомым. 81–82 бб.;

Құсайынов Амангелді. Дарыны дара дана еді. 82–84 бб.;

Маман Хажы. Алты алаштың Манашы. 85–89 бб.;

Мырзаханов Жақып. Ақыл-парасатын қазақ тарихын зерттеуге арнаған адам еді. 89–91 бб.;

Салықов Кәкімбек. Қош бол, қазақ арысы. 92 бб.;

Байпаков Карл. Классик исторической науки. 95–96 бб.;

Мансуров Таир. Блистательный историк и публицист Отечества. 97–99 бб.;

Қойгелдиев Мәмбет. Шарапаты мол азамат еді. 99–104 бб.;

Кенжегузин Марат. О дорогом нам человеке. 104–106 бб.;

Тасбулатов Абай. Маршал военной истории Казахстана. 106–108 бб.;

Нүрпейіс Кеңес. Тебіреніске толы үш кітап. 108–111 бб.;

Кожебеков Зейнулла. Годы в Алматинском зооветеринарном. 111–116 бб.;

Таймағамбетов Жәкен. Незабываемое время. 116–118 бб.;

Коржева Клавдия. Гордость исторического факультета. 118–120 бб.;

Ульман Алексей. Батыр истории. 120–121 бб.;

Алдажұманов Қайдар. Төтеден жолды салған, тауды тесіп. 122–125 бб.;

Айдосов Абылай. Сыр өңірі тарихшыларының қамқоршысы. 125–128 бб.;

- Бейісқұлов Тоқтар. Жүзінен жылылық есіп тұратын. 128–133 бб.;
Төленова Зиравүбі. Ұлы тұлғаның өнегесі. 133–135 бб.;
Қиянатұлы Зардыхан. Мәкеңнің мен білетін қасиеттері. 136–138 бб.;
Негимов Серік. Ұмытылмас бейне. 138–140 бб.;
Нурмағамбетова Роза. Не всем дан такой талант. 140–142 бб.;
Наурызбаев Хәкімжан. Өткен күндердің бәрі емес, есте қалғаны ғана өмір.
145–151 бб.;
Бельгер Герольд. Он называл меня «бауырым» - «брат мой». 151–153 бб.;
Пірманов Әділхан. Абзал аға еді. 153–157 бб.;
Баймағамбетова Бағыла. Ол мені туған қарындасындай көрді. 157–
162 бб.;
Ыдырысов Әбілфайыз. Манаштың ғажайып бұрқылы. 162–167 бб.;
Сатубалдин Сағындық. Только вчера он был среди нас. 167–170 бб.;
Жақсыбек Ырыскелді. Сөзіңді жүрміз сағынып. 170–174 бб.;
Жұмасұлтанов Әзірхан. Төл тарихымыздың тарланы. 174–178 бб.;
Кенжалин Жұмабек. Ұлық болмай, кішік болған ер Мәкең. 178–181 бб.;
Құдайқұл Жәзиг. Ағадан қалған асыл сөз. 182–184 бб.;
Жанайдаров Ураз. О моем студенческом друге. 184–188 бб.;
Исин Мұрат. Қайран Манаш! 188–190 бб.;
Әбішев Тәліп. Ақиық аға. 190–194 бб.;
Әбдезұлы Қансейіт, Райымжанов Жомарт. Ұстаздық жолдың ұлағаты. 194–
197 бб.;
Черманова Магида. Отзывчивая душа. 197–199 бб.;
Танашев Нығмет. Таудың биіктігі алыстан көрінеді. 199–201 бб.;
Неретина Надежда. Он многое определял в жизни Академии. 201–205 бб.;
Сүйінұлы Есенгелді. Жарқын бейнең көз алдымнан кетпейді. 205–209 бб.;
Аляз Ахмет. Жарығы түбіне түскен шам. 209–212 бб.;
Сабуров Балта. Қадірлі де, қайран аға. 213–214 бб.;
Кәмалашұлы Биқұмар. Өрқашанда рухыңа бас ием. 217–219 бб.;
Гуревич Леонид. «Мой тридцатый аспирант». 220–223 бб.;
Мендикулова Гульнара. Слово о совершенном учителе. 223–226 бб.;
Жанайдаров Орынбай. Манаш ағай. 226–228 бб.;
Мукатаева Лепуда. Мы помним Вас. 229–232 бб.;
Балапанова Алия. Мне посчастливилось быть его ученицей. 232–233 бб.;
Орынбаева Дина. Его хватало на всех (признание Учителю). 233–235 бб.;
Мажитов Саттар. Осень моей жизни. 235–239 бб.;
Үмбетаев Мүбәрәк. Халық тарихының тамыршысы. 240–241 бб.;
Мәдияров Мирхат. Өкедей болған ұстаз. 242–244 бб.;
Капаева Айжан. Мы потеряли наставника. 244–245 бб.;
Баймағамбетова Эльмира. Слово о сердце. 245–246 бб.;
Ерсарин Қасымхан. Манаштың туған жеріне соңғы сапары. 249–254 бб.;
Баударбековтер Кеңес. Әсия. Достық үшін туған жан еді. 254–258 бб.;
Қабашқызов Сәулеш. Бірде тұмар, бірде мұнар дүние-ай! 258–263 бб.;

Рахимбекова Шамсия. В памяти нашей. 263–265 бб.;
Итбаев Марс. Сағынамыз, аға сізді. 265–268 бб.;
Исаева Дариға. Аға шарапаты 268–270 бб.;
Козыбаев Ильяс. К урокам отца. 270–273 бб.;
Күзембайұлы Аманжол. Өрге тартқан қара нар. 273–277 бб.;
Кошанова Гульназ. Познание мира. 277 бб.;
Есілбаева Мүслима. Жақсымен жақын жүрсең жанға жайлы. 278–280 бб.;
Ашимбаева Алида. Яркая жизнь. 281–282 бб.;
Зиябек Ардак. Выплеснул нам всю нежность. 282–283 бб.;
Ракишев Азат. Он сам как Эверест. 284 бб.;
Козыбаев Сагымбай. След и свет. 284–287 бб.

80. Жұмасұлтанов Ә. Өсиетке, даналыққа толы үш кітап // Орталық Қазақстан. 2003. 7 қаңтар.

81. Қалмырзаев Ә. Бас тарихшы // Парасат. 2003. №2. 2–3 бб.

82. Қошанов А. Тарихтағы тарланымыз еді // Ақиқат. 2003. №4. 74–77 бб.

83. Құсайынов А. Алаштың Манашы // Ақ жол Қазақстан. 2003. 10 қаңтар.

84. Молдажанов С. Тәлімгерге тағзым // Алматы ақшамы. 2003. 9 қаңтар.

85. Мұқанов Қ. Манаш-жұлдыз сөнбейді // Егемен Қазақстан. 2003. 26 желтоқсан.

86. Салықов Кәкімбек. Тарихтың құлагері. Алматы: Gauhar, 2003. 88 б.

87. Салықов К. Ол өлген жоқ // Қазақстан - ZAMAN. 2003. 10 қаңтар.

88. Теленова З.М. Тарих тағлымы - ұлттық сана: Академик М.Козыбаевтың ұлттық сана туралы ғылыми еңбектері туралы // Қаз МУ хабаршысы. Тарих сериясы. 2003. №4. 59–63 бб.

89. Ұмытылмас бейне // Қостанай таңы. 2003. 18 қараша.

90. Бельгер Г. «Халқім алдидики қарзимни өтәп кетімән...» // Уйғур авазы. 2003. 7 февраль.

91. Ahmet Alyaz. Nur içinde yat Manas aga! // Қазақстан - ZAMAN. 2003. 3 қаңтар.

92. Батырбеков Г.О. Он писал правдивую историю... // Наука и высшая школа Казахстана. 2003. 15 января.

93. Бельгер Г. Он назвал меня бауырым - брат мой // Экспресс - К. 2003. 7 января.
94. Вержбицкая Н. Мемориальная доска гениальному ученому // Казахстанская правда. 2003. 9 января.
95. Галкина Г. Год без Манаша // Новое поколение. 2003. 24 января.
96. Историческое наследие академика М.К.Козыбаева и современность: Сб. материалов научно-практ. конференции, посвященной памяти академика М.К.Козыбаева. Костанай: КГУ им. А.Байтурсынова, 2003. 109 с.
97. Кунелекова Г. Почтим память настоящего человека // Экспресс - К. 2003. 8 января.
98. Мерцалов В. Славное имя - высокая честь // Казахстанская правда. 2003. 24 октября.
99. Муканова Г. Его имя носит наш университет // Северный Казахстан. 2003. 29 августа.
100. М.Козыбаев и историческая наука Казахстана. Сб. материалов «круглого стола», посвященного памяти академика М.К.Козыбаева. Костанай: КГУ им. А.Байтурсынова, 2003. 50 с.
101. Назаренко Екатерина. Неистовый Манаш // Аргументы и факты - Казахстан. 2003. 29 окт. - 5 ноября.
102. Об увековечении памяти академика Манаша Козыбаева: Постановление Правительства РК от 5 февраля 2003 г. №134 // Собрание актов Президента и Правительства РК. 2003. №6. С.182.
103. Об увековечивании памяти М.Козыбаева // Вечерний Алматы. 2003. 30 августа.
104. Теплота и радость встреч // Вечерний Алматы. 2003. 11 января.
105. Ученый и личность // Эпоха. 2003. 10 января.
106. Хуршудян Э. Теплота и радость встреч // Вечерний Алматы. 2003. 11 января.
107. Чернышова Е. Ученому, просветителю, просто хорошему человеку // Экспресс - К. 2003. 24 октября.
108. «Я нашел свою звезду...» // Касымжанова Г. Архив памяти. Алматы: Ғылым, 2003. С.230-236.

2004

109. Ескендірова Р. Тарихшыға тағзым // Алматы ақшамы. 2004. 4 желтоқсан.
110. Қалмырзаев Ә. Әлі талай сағынармыз // Заман және біз. Публицистикалық ой-толғаулар. Астана: Елорда, 2004. 242–246 бб.
111. Қозыбаев Манаш Қабашұлы // Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. 6 том. Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2004. 21 б.
112. Бекмуратова Г. Свет яркой звезды: памяти академика М.Козыбаева // Мегалогос. 2004. 12 февраля.
113. Бельгибаев Сакен. Новые имена старого города // Мегалогос. 2004. 2 декабря.
114. Джусангалиева Бибигуль. Крупица истории // Литер. 2004. 2 декабря.
115. Избицкая Виктория. В его судьбе - биография страны // Вечерний Алматы. 2004. 2 декабря.
116. Материалы республиканской научно-практ. конференции «Актуальность научного и исторического наследия академика Манаша Козыбаева». Петропавловск, 2004. 196 с.
117. Михайлова М. Улица имени Козыбаева // Казахстанская правда. 2004. 2 декабря.
118. Суинкина П. Почетный сын народа // Рудненский рабочий. 2004. 8 октября.
119. Чернышова Е. Память должна быть жива // Экспресс-К. 2004. 13 ноября.

2005

120. Алдажуманов К.С. Академик М.К.Козыбаев и историческая наука Казахстана // Қазақстанның тарих ғылымы: Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының 60-жылдығына арналады. Алматы: МерСал баспа үйі, 2005. С. 279–284.
121. Жеңісулы С. Ел тарихын терең зерделеген ғалым // Заң. 2005. №2. 30 б.
122. Жұмасұлтанов Ә. Академик Манаш Қозыбаев және Отан тарихы // Орталық Қазақстан. 2005. 21 қаңтар.

123. Жұмасұлтанов Ә. Отандық тарихтың тарланы // Орталық Қазақстан. 2005. 1, 3 ақпан.

124. Кулдібает Е.Қ. Академик М. Қозыбаев және дала өркениеті // Методологические и конкретно-исторические проблемы изучения отечественной истории: «Қасымбаевские чтения»: Материалы междунар. науч.-практ. конф. (Алматы, 2005 г.). Каз НПУ им. Абая. Алматы, 2005. 219–221 бб.

125. Қадыров Ж., Махметова А. Көңілі - дария, сөзі - жыр // Солтүстік Қазақстан. 2005. 9 қыркүйек.

126. Қозыбаев Манаш Қабашұлы // Қазақстанның тарих ғылымы: Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының 60-жылдығына арналады. Алматы: МерСал баспа үйі, 2005. 348–350 бб.

127. Құл-Мұхаммед М. Ғұлама: «Менің ағаларым» циклынан // Егемен Қазақстан. 2005. 18 наурыз.

128. Манаш Қозыбаев атындағы дәрісхана ашылды // Қостанай таңы. 2005. 8 маусым.

129. Манаш Қозыбаевтың аудиториясы: ҚазҰУ-де ғалым атында аудитория ашылды // Қазақстанның ғылымы мен жоғары мектебі = Наука и высшая школа Казахстана. 2005. 1 наурыз.

130. Сәрсекеев Қ. Манаш Қозыбаев // Сәрсекеев Қ. Төрттаған. 1 кітап. Алматы, 2005. 186–199 бб.

131. Сәрсекеев Қоғабай. Эсселер - Манаш аға // Жұлдыз. 2005. №9. 26–33 бб.

132. Төлєнова З.М. Академик М.Қ.Қозыбаев еңбектеріндегі ХХ ғасыр басындағы ұлт зиялылары туралы тұжырымдар // Отан тарихы = Отечественная история. 2005. №3/4. 121–125 бб.

133. Төлєнова З.М. Академик М.Қ.Қозыбаев: өмірі, қоғамдық қызметі және ғылыми мұрасы. Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. Алматы, 2005. 34 б.

134. Төлєнова З.М. Академик М.Қ.Қозыбаев: тарих және әдебиет // Мәдени мұра: Қазақтың тарих айту, сақтау дәстүрі және оны жаңғырту жолдары (Қошқарата конференциясының материалдары, 2005 ж. 26–27 мамыр). Алматы, 2005. 158–170 бб.

135. Төлєнова З. Ғұмырын ғылымға арнаған: академик М.Қ.Қозыбаевтың ғылыми-ұйымдастырушылық қызметі жайында // Отан тарихы = Отечеств. история. 2005. №2. 175–190 бб.

136. Беркѳмбаева И. В главном вузе страны открыта именная аудитория // Комсомольская правда. – Казахстан. 2005. 12 февраля.

137. Его дух – среди нас // Труд – Казахстан. 2005. 17–23 февраля.

138. Ибраев С.И., Степанов В.В. Научная и общественная деятельность академика М.К.Козыбаева: Учебно-методическое пособие по спецкурсу «Манаштану». Петропавловск, 2005. 73 с.

139. Именем академика // Вечерний Алматы. 2005. 17 февраля.

140. Истыбаева Д. Человек-легенда, учивший ученых // Экспресс - К. 2005. 12 февраля.

141. Михайлова М. В аудитории имени Козыбаева // Казахстанская правда. 2005. 12 февраля.

142. Павлова Е. Памяти видного ученого // Огни Алатау. 2005. 19 февраля.

2006

143. Академик Манаш Қабашұлы Қозыбаев - 75 // Қазақ. 2006. 27 қазан.

144. Әшімов О. Тарлан: академик Манаш Қозыбаев туралы естелік // Егемен Қазақстан. 2006. 17 қараша.

145. Байжанов Ж. Ұстазым менің // Қостанай таңы. 2006. 8 қараша.

146. Евразия орталығы. Центр Евразии. Мерейтойлық сан. Юбилейный номер. Семей, 2006. №2 (3). 115 б.

Мазмұны:

Құл-Мұхаммед М. Ғұлама. 7–12 бб.;

Әбділдин Ж. Біртуар талант. 13–14 бб.;

Нүрпейіс К. Көшбасшы. 15–18 бб.;

Бурханов К.Н. Академик М.Қозыбаев: өмір асулары мен тағлымдары. 19–23 бб.;

Қошанов А. Халқына қызмет еткен. 24–27 бб.;

- Байпаков К. Классик исторической науки. 28–29 бб.;
Сыдықов Е.Б. Тарихта терең із қалдырған. 30–33 бб.;
Құсайынов А. Дарыны дара дана еді. 34–35 бб.;
Алдажуманов К.С. Проблемы историографии массовых политических репрессий в Казахстане. 36–41 бб.;
Қаламашұлы Б. Қиырдағы қандастардың шынайы қамқоршысы еді. 42–44 бб.;
Мырзахан Ж. Қазақ тарихының қара нары. 52–55 бб.;
Валиханов Э.Ж. М.Козыбаев о проблемах освободительного движения. 56–60 бб.;
Құрманбаева Ш.А., Ескендіров М.Ф. Академик М.Қозыбаевтың ғылыми еңбектерінде Қазақстандағы неміс диаспорасы тарихының зерттелу мәселелері. 61–64 бб.;
Нурмагамбетова Р.К. Проблемы национально-освободительного движения в Казахстане в цивилизационной историософии академика М.Козыбаева. 65–68 бб.;
Искакова Г.К. М.Козыбаев: монолог об Отчизне - монолог о независимости, свободе и правах человека. 69–74 бб.;
Мукатаева Л.К. Концептуальные подходы академика М.Козыбаева к изучению истории Казахстана. 82–85 бб.;
Смағұлова С.О. М.Қозыбаев «Қызыл Қазақстан» журналының тарихы туралы. 86–89 бб.;
Сләмов А., Кәрібжанова Ғ. Кемел парасат иесі. 90–94 бб.;
Игібаев С.Қ. М.Қозыбаевтың еңбектеріндегі азаматтық және патриоттық толғамдар. 95–96 бб.;
Мұхамедиұлы М. Академик Манаш Қозыбаевтың дүниежүзі қазақтарының құрылтайында сөйлеген сөзінен кейінгі ой. 101–104 бб.;
Сұлтанов Ө.С. Тарихымызды биікке көтерген тұлға. 105–108 бб.;
Каримов М.К. Научный Центр исторических исследований имени академика Манаша Козыбаева. 111–115 бб.

147. Ерсарин Қ. Туған жерге соңғы сапар // Қостанай таңы. 2006. 8 қараша.

148. Есқали Ө. Тарихтың тарланбозы // Егемен Қазақстан. 2006. 18 қараша.

149. Киікбаев Сәнкібай. Академик Манаш Қозыбаев туралы бір сөз // Қостанай таңы. 2006. 22 қараша.

150. Киікбаев С. Туған жердің мақтанышы // Қостанай таңы. 2006. 24 қараша.

151. Құлдібаев Е.Қ. М.Қ. Қозыбаев және Қазақстан тарихын зерттеудегі проблемалар // Аймақтар тарихы әлемдік тарихи үрдістер

контексінде. Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. II Қасымбаев оқулары. Семей, 2006. 137–140 бб.

152. Күзембаев А. Өрге тартқан қара нар // Солтүстік Қазақстан. 2006. 13 қараша.

153. Қасым А. «Елбасы неге Манашпен ақылдасты?» // Алматы ақшамы. 2006. 9 қараша.

154. Мансұров Т. Зерттеуші таланты – халық игілігіне // Солтүстік Қазақстан. 2006. 13 қараша.

155. Молдағалиев Т. Ғасырлардың түкпіріне ап кеттің // Қазақ. 2006. 27 қазан.

156. Нұрпейіс К. Ұлағатты ғұмыр // Қазақ. 2006. 17 қараша.

157. Салықов К. Тарихтың тарланбозы: өлеңдер мен поэмалар. Астана: Фолиант, 2006. 148 б.

158. Салықов К. Сөнбейді Манаш -жұлдыз: өлең // Қазақ. 2006. 27 қазан.

159. Сәрсекеев Қ. Манаш ағаға: Өлең // Қазақ. 2006. 27 қазан.

160. Серікқызы Ә. Қазақ тарихының насихатшысы // Президент және халық. 2006. 10 қараша.

161. Төлєнова З. Академик М.Қ.Қозыбаевтың 1916 жылғы көтеріліс жөніндегі тұжырымдары // Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс: тарихи оқиғаға жаңа көзқарас: (Көтерілістің 90 жылдығына арн. респ. ғыл.-практ. конф. материалдарының мақалалар жинағы) (Алматы, маусым 2006 ж.) /Құраст. әрі жауапты ред. Е.К.Әуезов; Ш.Ш. Уәлиханов атын. Тарих және этнология ин-ты; Алматы қаласы тарихының музейі. Алматы, 2006. 117–121 бб.

162. Төлєнова З. Ғибраты мол ғұмыр // Алаш. 2006. №5. 131–136 бб.

163. Ілияс Б. Академик Манаш Қозыбаевқа: өлең // Қазақ. 2006. 27 қазан.

164. Алимова Д. Образ историка Центральной Азии // SHYGYS («Восток»). 2006. №2(6). С. 19–22.

165. Гайкалова И. Памяти историка // Новое поколение. 2006. 10 ноябрь.

166. Ибраев С.И., Захаров С.В. Манаштану: Учебно-методический комплекс. Петропавловск: СКГУ, 2006. 52 с.

167. Истории путеводная нить // Вечерний Алматы. 2006. 4 ноябрь.

168. Козыбаев Манаш Кабашевич // Костанайская область. Энциклопедия. Алматы: Арыс, 2006. С.424–425.

169. Козыбаев Манаш Кабашевич // Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. Изд. второе, доп. Алматы: Арыс, 2006. С.332–333.

170. Кул-Мухаммед М. Гулама // Казахстанская правда. 2006. 3 февраля.

171. Мажитов Саттар. История глазами современника // Новое поколение. 2006. 23 июня.

172. Манаш Козыбаев - человек в истории /Сост. И. Козыбаев. Алматы: Ғылым, 2006. 232 с.

Содержание:

Зиманов С. Феномен академика М.К.Козыбаева. С. 7–13;

Шарманов Т.Ш. Мир Козыбаева: К 70-летию со дня рождения. С. 14–24;

Кул-Мухаммед М. Гулама. С.25–48;

Алдажуманов К. Академик М.К.Козыбаев и историческая наука Казахстана. С.51–60;

Гуревич Л. Историк Отечества. С. 61–71;

Сужиков Б. Академик Манаш Козыбаев и культурно-нравственный потенциал исторического знания. С. 72–86;

Мажитов С. Академик Манаш Козыбаев - основатель историософии независимого Казахстана, ученый - гуманист. С. 87–100.

173. Манаштану: Курс лекций /Сев.-Каз. гос.ун-т им. М.Козыбаева. Сост. С.И.Ибраев. Петропавловск, 2006. 186 с.

174. Махин В. Манаш Козыбаев – Человек в истории // Казахстанская правда. 2006. 3 ноября.

175. Плоских В.М. М.К.Козыбаев: монолог об Отчизне // SHYGYS («Восток»). 2006. №2(6). С. 15–18.

176. Рожков Александр. Тарлан истории // Аргументы и факты - Казахстан. 2006. №45.

177. Сергазинова Александра. Памяти М.Козыбаева // Юридическая газета. 2006. 22 декабря.

178. Толенова З. Борец за историческую правду // Мысль. 2006. №11–12. С. 31–34.

179. Шарманов Т. Человек в истории // Новое поколение. 2006. 3 ноября.

180. Шулембаева Р. Книги учителя // Казахстанская правда. 2006. 25 марта.

2007

181. Академик М.Қ.Қозыбаевтың 75 жылдығына арналған «Қазіргі кезеңдегі гуманитарлық ғылымдардың мәселелері» аймақтық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, 21 қараша, 2006 ж. = Материалы региональной научно-практ. конференции, посвящ. 75-летию со дня рожд. академика М.К.Козыбаева, «Проблемы гуманитарных наук на современном этапе» /Қостанай мем. пед. ин-ты.- Қостанай: Қостанай мем. пед. ин-ты, 2007. 300 бет.

Мазмұны:

Бурханов К.Н. Академик М.К.Козыбаев и проблемы становления исторического сознания в Казахстане. 5–11 бб.;

Күзембайұлы А. Академик М.Қ.Қозыбаев қазақ тарихының теориялық мәселелері жөнінде. 11–14 бб.;

Елкей Н.Н. М.Қ.Қозыбаев еңбектеріндегі тарих тағылымы. 14–18 бб.;

Сүйінкина П.Б. Ұстаздықтан бастау алған дария. 18–23 бб.;

Байдалы Р.Ж. Манаш Қозыбаев - қоғам қайраткері. 27–33 бб.;

Мукатаева Л.К. Великие личности XX века: Ахмет Байтұрсынов и Манаш Козыбаев. 51–56 бб.;

Терновой И.К. Некоторые вопросы коллективизации в научных исследованиях академика М.К.Козыбаева. 60–68 бб.;

Литвиненко Ю.С. Роль философско-педагогического наследия академика М.К.Козыбаева. 221–224 бб.;

Тотин Б.Қ. Өркениет мәселесі – академик М.Қозыбаев еңбектерінде. 233–238 бб.;

Панияз Т.П. Академик М.Қозыбаев еңбектерінде мемлекеттілік мәселелері. 238–243 бб.

182. Бұрханов К., Төленова З. Академик Қозыбаев және Қазақстандағы ұлттық тарихи сананың қалыптасуы // Қазақ тарихы. 2007. №2. 35–38 бб.

183. Жұмасұлтанов Ә. Өмірі де, өзі де өнеге еді // Қостанай таңы. 2007. 10 сәуір.

184. Исенов Ә.И., Елкей Н.Н. Қазақ тарихын кездестірудегі М.Қозыбаев концепциясы // Академик З.Алдамжар атындағы

Қостанай әлеуметтік-технологиялық университеті: Ғылыми хабаршысы. 2007. №4. 141–145 бб.

185. Құлдібаев Е.Қ. Академик М.Қ.Қозыбаев және ұлы тұлғалар // «Қайнар» университетінің хабаршысы = Вестн. ун-та «Қайнар» 2007. №3/2. 33–39 бб.

186. Құлдібаев Е.Қ. Академик М.Қ.Қозыбаевтың тарих ғылымындағы ұйымдастырушылық және ағартушылық қызметі // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Тарих және саяси - әлеуметтік ғылымдар сериясы = Вестн. КазНПУ им. Абая. Сер. Исторические и соц.-полит. науки. 2007. №1. 76–79 бб.

187. Құлдібаев Е.Қ. М.Қ.Қозыбаев еңбектеріндегі желтоқсан дақпырты мен шындығы // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Тарих және саяси - әлеуметтік ғылымдар сериясы = Вестн. КазНПУ им. Абая. Сер. исторические и соц. - полит. науки. 2007. №3. 102–106 бб.

188. Құлдібаев Е.Қ. М.Қ.Қозыбаев еңбектеріндегі ХХ ғасырдың 20-50 жылдардағы ашаршылық, ұжымдастыру, тәркілеу және қуғын-сүргін мәселелері // Әлем өркениеті және Қазақстан = Мировые цивилизации и Казахстан: материалы науч. конф. (5–9 июля 2007 г.) /отв. ред. К.Ш.Хафизова. Алматы, 2007. Ч.2. 215–225 бб.

189. Құлдібаев Е.Қ. М.Қ.Қозыбаев зерттеулеріндегі тәуелсіздік, ұлт тақырыбы // Отан тарихы = Отечеств. история. 2007. №3. 168–173 бб.

190. Қирабаев С. Биік тұлға // Қирабаев С. Тарих және әдебиет. - Алматы, 2007. 489–494 бб.

191. Қозыбаев атындағы көше. Улица имени Қозыбаева. Kozybaev Street // Алматы көшелері. Улицы Алматы. Streets of Almaty. Алматы: БАҰР, 2007. 115 б.

192. Қошанов А. Халқына қызмет еткен... // Кошанов А. Национальные экономические интересы и отношения собственности. - Алматы, 2007. 499–504 бб.

193. Мұқатаева Л. ХХ ғасырдың ұлы реформаторы // Жас Өркен. Қостанай, 2007. №6. 2–5 бб.

194. Мырзағалиева К. Ақынжанды академик // Қостанай таңы. 2007. 12 қаңтар.

195. Салықов К. Қазақтың Манашы // Солтүстік Қазақстан. 2007. 8 қараша.

196. Төленова З. Академик Манаш Қозыбаев // Қазақ тарихы. 2007. №1. 92–96 бб.

197. Төлєнова З. Қозыбаев еңбектерінің көрсеткіші // Қазақ тарихы. 2007. №1. 94–96 бб.

198. Деревянко А.П., Ламин В.А. Об «Избранных трудах» М.К.Козыбаева // Гуманитарные науки в Сибири. Сер. отечественная история. 2007. №2. С. 139–140.

199. Колдыбаева С.С. К вопросу о разработке проблем методологии истории в научном творчестве М.Козыбаева // ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы = Вестн. КазНУ. Сер. историческая. 2007. №4. С. 10–11.

2008

200. Кулдібаев Е.Қ. Академик М.Қ.Қозыбаевтың тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы қоғамдық-саяси қызметі // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Тарих және саяси - әлеуметтік ғылымдар сериясы = Вестн. КазНПУ им. Абая. Сер. исторические и соц. - полит. науки. 2008. №1. 72–77 бб.

201. Козыбаев Манаш Кабашевич // Кто есть кто в Казахстане. Биографическая энциклопедия. Изд. десятое, доп. Алматы, 2008. С. 466.

2009

202. Жақсанов О. Ұлт зиялыларының абызы // Ақиқат. 2009. № 8. 49–52 бб.

203. Кулдібаев Е.Қ. Академик М.Қ.Қозыбаев еңбектеріндегі алаш мәселесі // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Тарих және саяси - әлеуметтік ғылымдар сериясы = Вестн. КазНПУ им. Абая. Сер. исторические и соц. - полит. науки. 2009. №2. 21–23 бб.

204. Қозыбаева С. Өлі разы болмай, тірі байымас // Ана тілі. 2009. 9 сәуір.

205. Сабденова Г.Е. М.Қ.Қозыбаев еңбектеріндегі ортағасырлық тарихтың кейбір проблемалары // Актуальные проблемы исторической науки Казахстана: Материалы международной научно-практической конференции 29-30 мая 2009 года. Алматы, 2009. С. 270–276.

206. Абдилдабекова А.М. Изучение движения «Алаш» в контексте распада Российской империи // ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы = Вестн. КазНУ. Сер. историческая. 2009. № 3. С. 28–32.

207. Бурабаев М.С. Казахский Геродот. Академик Козыбаев М. При независимом Казахстане могли ли освободить ученого от должности за поддержку научной идеи и публикацию неординарной книги? // Бурабаев М.С. Агын Касымжанов - основоположник возрождения фарабиеведения на исторической родине Абу Наср аль-Фараби в Казахстане. Партия разрушает историческую и культурную память туранцев. Алматы, 2009. С. 243–244.

208. Козыбаев Манаш Кабашевич // Жүзден - жүйрік, мыңнан - тұлпар. Лауреаты государственных премий, 1934–2009 гг. Алматы: Қазақ университеті, 2009. С. 195–198.

209. Шарманов Т.Ш. Мир Козыбаева // Штрихи к портретам моих современников. Алматы, 2009. С. 39–49.

2010

210. Кәкішев Т. Ғұлама ғибраты // Егемен Қазақстан. 2010. 18 мамыр.

211. Кәкішев Тұрсынбек. Ғұламаның ғибратты ойлары // Ақиқат. 2010. №8. 47–53 бб.

212. Кулдибаев Е.К. М.Қ.Козыбаевтың өмір жолы мен ғылыми шығармашылық мұрасы (1985–2002 жж.). Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. Алматы, 2010. 29 б.

213. Пшенбайқызы Сара. Дүние-дүрмек өткінші // Дарабоз. 2010. №7(17). 70–74 бб.

214. Ыдырысов Ә. Алаштың Әз Манашы; Манаштың ғажайып бұрқылы! // Ә.Ыдырысов. Тұлғалар. Алматы: Қазақ университеті, 2010. 61–69 бб.

2011

215. Козыбаев Манаш Кабашевич // Кто есть кто в Казахстане: Биографическая энциклопедия. Изд. одиннадцатое, доп. Алматы, 2011. С. 584.

**М. Қ. Қозыбаевтың жетекшілігімен
қорғалған диссертациялар**

**Диссертации, выполненные
под руководством М. К. Козыбаева**

1. Ахметов Қ.Ә. XX ғасырдың 20-30-жылдарындағы Қазақстан мәдениеті («мәдени революцияның» концепциясы, идеологиясы, жүзеге асырылуы): Докторлық диссертация. Алматы, 2002.
2. Баязитов Д.Т. Қызылорда - Қазақ Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасының астанасы (1925-1929 жж.): Кандидаттық диссертация. Алматы, 2006.
3. Мукатаева Л.К. Г.Е. Катанаев: жизнь и деятельность исследователя Степного края. Кандидатская диссертация. Алматы, 2002.
4. Мұқаметханұлы Н. Қытайдағы қазақтардың қоғамдық тарихы (1860-1920 жж.): Докторлық диссертация. Алматы, 2001.

*Әділхан ПІРМАНОВ,
Айжан ҚАПАЕВА*

АЛҒЫСӨЗ ОРНЫНА

Жолаушымыз бәріміз

Өмір жолынан касиетті, күрделі жол жоқ. Жарық дүниеге келген әр адамның өз жолы бар. Сегіз сері «Дүние — бір қисық жол бұрандаған», — десе, Н. Г. Чернышевский: «Өмір сүру — Нева даңғылында серуендеу емес», — дейді. Қарашаш сұлудың «Судан қалай өтуге болады?» деген Жиренше шешеннің сауалына: «Бір жол бар — алыс, алыс та болса жақын, екінші жол бар — жақын, жақын да болса алыс» деген астарлы жауабын даналық емес деп кім айтады.

Алысты да, жақынды да жол қосады. Өткенді бүгінгімен, бүгінгіні ертеңгімен жалғайды. Жол әр түрлі. Абай айтқандай, «Адасқанның алды — жар, арты — соқпақ». Кездейсоқ жол — соқпақ. Сүрлеу, тас жол, темір жол, даңғыл жол, өмір жолы, сауда жолы, шанды жорық жолы, жұлдыз жолы... Осылай кете барады.

Әр пенденің өз жолы бар. Біреулерге ата-бабасы даңғыл жол даярлап, старт алаңын жасап береді. Қазақ ондайда «Әке даңқымен қыз өтеді, мата даңқымен бөз өтеді», — деп жатады. Екінші біреулері өмір жолын сүрлеуден, нәлдік циклдан бастайды. Солай бола тұрса да, аяғын алшаң-алшаң басып, қиындықтан қашпайды, тығырыққа тірелсе, кейін шегініп, жол кедергілерінен шашасына шаң жұқпас жүйріктердей аршындап

аттайды. Сөйтіп өзіне лайық жол табады, не болмаса тыңнан жол салады, қайткенде де өмірден өз еншісін алады.

Алайда «Алла береді», «тәңірім жарылқайды», «құдайдың басқа салғанын көрдік» дейтін психологиядағы жаңдардың өз бақытын табуы неғайбыл. Әр пенде өз бақытын өзі жасайды, ол бейне бір ұста секілді.

Өмір жолы — ізденіс жолы. Ахмет Байтұрсынов айтқандай, қазақ — өмір бойы жоқ іздеген халық. Өмірге келген әр адам өз орнын — тұрағын іздейді, сүйген жарын — жұмағын іздейді, сүйкімді перзент шырағын іздейді, өз мүмкіндігін іске асыру үшін өнер — пырағын іздейді, сүйкімді орта, дос-жаран — жайқалған құрағын іздейді. Осының бәрі — ізденіс жолы, талпыныс жолы, еңбек жолы, махаббат жолы, адами парасат жолы.

Жол... Абай бабамыз айтқандай, өмір қысқа, жол ұзақ. Қамшының сабындай қысқа өмірде ұзақ жол жүру оңай емес. Ол үшін сенімді жолсерік, мықты көлік, таусылмас азық, айқын бағыт-бағдар керек. Осының бәрін ойластыруға, қиыстыруға, үйлестіруге ақыл, ерік, жігер керек... Міне, сонда ғана ізденіс жолы, өмір жолы пендені көздеген мұратына жеткізеді.

Тағы бір айта кетерлік ой: қара басының қамын ғана ойлаған пенде бақытты бола алмайды. Пенденің жеке басының мүддесі Отан, ел, халық мүддесімен ұштасып жатса, бақыттылық деген — сол.

XX ғасырдың заңғар жазушысы Мұхтар Омарханұлы «Абай жолында» ұлы бабамыздың ұлағатты өмірін көркем тілмен кестеледі. «Жақсының аты өлмейді, ғалымның хаты өлмейді» деген халық сөзінің терең тамырын көрсетті. Қазақ ғылымындағы ірі тұлғалардың бірі академик Манаш Қабашұлы Қозыбаевтың өмір жолы мен ғылымдағы ғұмыры жайлы сыр шертетін бұл кітап «Абай жолы» сияқты әлемдік деңгейдегі биік туынды болмаса да, ғалымның тағлымы мол өмірі жас ұрпаққа ғибрат болсын дегенді мақсат етті.

Төзімділік мектебі

Манаш Қабашұлы — XX ғасырдың бір перзенті. Ол — Міржақып Дулатов айтқандай, ұлт мүддесіне жараған бір ағаштың, бәйтеректің жаңқасы ғана. Сондықтан оның өмірінен де ел ба-
сынан кешкен өмірдің бір қырлары көрінері хақ.

XX ғасырдың 30-жылдары ұлттың үштен бірін жалмаған аштық, қызыл қырғын, 1937—1938 жылдардағы террор, Екінші дүниежүзілік соғыс, ұлт болмысына қауіп төндірген тың иге-
ру, ұлы коммунистік құрылыстар ата тарихымызда қасіретті із қалдырды. Республикамызда 30-жылдары екі миллион екі жүз мың халық қырылды, большевиктік қызыл террорда 125 мың адам және атылды. Отан соғысы жылдарының тура, жа-
нама шығыны 1300 мыңға барып жығылды. Айналасы 15 жыл ішінде 3 млн 650 мың адамның өмірі қиылды. Қазақ сахарасы қансырап қалды. 1916 —1926 жылдары сырттан, елдің еуропалық бөлігінен 800 мың адам көшіріліп әкелінді. 1930–1940 жылдар аралығында арнайы қоныстандырылған жұмысшылардың саны 509 мыңға жетті. Соғыс жылдары эвакуацияланған жарты миллионнан астам халық босып келіп, елімізге қоныс тепті. Еділ өңірінен немістер, Кавказдан чечен, ин-
гуштар, қарашайлар, т.б. тау халықтары, Қырымнан келген татар-
лар — жалпы саны миллионнан астам халық қазақ сахарасына орналасты.

Енді осы жалпы көріністегі қазақ ауылын, оның тұрғындарын, жас бала өмірін алайықшы.

Манаш Қабашұлының балалық шағы Қостанай облысы, Мендіқара ауданындағы «Жаңатұрмыс» колхозында (Жарқайық ауылы) өтті. Аштық жылы дүниеге келген ол ана сүтіне жарымай, аурушаң болып өсті. Мәкең өзінің балалық шағы туралы ата-анасының, туыстарының естеліктерін ойына түсіргенде: «Мен қатты жылап, көгеріп, талып қалады екенмін. Немере ағам Исах-
мет мені жылатпау үшін ылғи көтеріп жүреді екен. Менің адам болып, қаз тұрып жүргеніме барша әулет: «О, жасаған, бұл өлімтік бала да адам болды», — деп таңғалады екен», — дейді.

«Бұл бала неге аурушаң болып өсті, анасы Ақсұлу көтерген он екі баланың төртеуі ғана тірі қалу себебі неде?» деген сауалға

жауап іздесек, сөз жоқ, мұның бәрі — заман ауыртпалығы, жоқшылықтың салдары.

Соғыс алдында «Жаңатұрмысқа» қоныс аударылған поляктардың көпшілігі қырылып қалды. Солардан болар-болмас қана күнкөрісі бар ел қалт-құлт етіп, аман қалды. Мәкең мұның себебі біздің халқымыздың көнбістігінен, ғасырлар бойы тіршілік үшін күресіп, төзімділік мектебінен өткенінен деп біледі. Қазақ сонау «Ақтабан шұбырындыдан» бері ғасырлар бойы Дарвин айтқан табиғи сұрыпталу процесін бастан кешіп келеді. Мектеп балалары көктем шығар-шықпас, ойдым-ойдым қар жатқан кезден бастап жалаңаяқ жүретін. Көктемде бүкіл ауыл адамы масақ теріп, қыр астындағы егін даласын кезіп кететін. «Бірде, — деп есіне алады Мәкең, — атам, әжем, мен, көршілес Бекбосын ата әулетімен бірге Сушолақ сайының бойына масақ теруге шықтық. Су тасып жатыр екен. Бір қалтарысына қар кептеліп қалыпты. Мен сол қардың үстімен өтіп кетпек болдым. Қарды басуым сол еді, асты қуыс екен, ойылып кетіп, қатты қарқынмен ағып жатқан тасқын су тымақтай қағып ала жөнелді. Тек көршіміздің бірі шапшаң қимылдап, мені судан шығарып алды».

Қабаш үйі жетім-жесірлерге лық толы еді. 1938 жылы он жылға сотталған қайнағасы Бекназардың отбасы және майданға кеткен, жас кезінен ағасын сағалаған Базарбайдың отбасы, әкешесі — бәрі бірге шағын қоржын үйде тұрды. «Бізге, — дейді Мәкең, — үйдің бір бұрышы тиетін. Іргесі сыз, тіпті жаз айларында дымқыл тартып тұратын. Сығырайған терезелерді сыртынан шөппен, қармен жауып, жылуды сақтауға тырысатынбыз. Мен сондай өмірден қалай тірі қалғаныма әлі күнге таңғаламын».

Адам көнбіс. Жақсыға тез үйренеді, ауыртпалыққа көнеді, көнбеске шара да жоқ. Дегенмен, Қозыбай әулетінің өмір сүруге деген ұмтылысы басқалардан ерекше еді. Жасы 70-ке келсе де Қозыбай ата бір күн тыным тапқан емес. Жазда шөп шабады, отын даярлайды, күзде астықтың сабанын тасиды, қисық қайыңдарды кесіп, жарып, кептіреді. Орман ішін кезіп, құлаған ағаштарды жинап алады.

Есіл өңірінде егін бітік шыққан жылдары жалданып, егін орған кездері де болды. Қора-қопсыны жинап, жөндеп, айналасының бәрін мұнтаздай етіп тазалап қояды. «Ерте тұрғанның ырысы

артық», — деп отыратын қария. Жинаған азын-аулақ бидайды күзде орыс селосы Жаңақалаға апарып, ұн қылып тарттырып алатын. Қысқа даярлық, отбасын жүдетпей алып шығу Қозыбай ата мен оның қолындағы Қабаштың міндеті еді. «Мен, — деп есіне алады Манаш аға, — сол «Жаңатұрмыста» менің Қозыбай атамдай еңбек еткен бір қарияны білмеймін. Ауыл шалдарының: «Қозеке, осы саған не жоқ, балаң — басқарма, бір сені асырайды ғой», — деп айтқандарын талай естідім. Сонда атам тұрып: «Ой, замандастарым-ай, өкіметтен алса, баламды қапасқа қамайды. Одан да өз еңбегімізбен ел қатарлы күн көргеніміз артық емес пе! Амаңдық керек. Отбасы үлкен, бар ауыртпалық Қабажанда. Оған мен көмектеспегенде, кім көмектеседі», — дейтін.

1942 жылы астық шықпады, нашар жыртылған егістіктерді алабота, қара сұлы, сүттіген басып кетті. Сиыр жегіп, тайыз айдалған жерге себілген тұқым қарға, торғайға жем болды. Бүкіл елге аштық қаупі төнген. Сол бір сәтте Қабаш өте үлкен ерлік жасады. Колхоз қоймаларының едендеріне дейін сыпыртып, астына құйылғаны бар, барлығы мың жарым пұттай бидай, сұлы жинады. Оны далаға жайып кептіртіп, елетті. Жаз бойы Қозыбай ақсақал бастаған ауыл қариялары егістікті кезекпен күзетіп, ұры-қарыдан сақтап, әрбір отбасына күзде у-шусыз бөліп берді. «Қыс бойы, — дейді Мәкең, — әкемді аудан прокуроры мазалап шықты. Тек қана оның танк колоннасына ақша бергені, И. Сталиннен алған телеграммасы ғана пәледен сақтап қалды».

Қозыбай ата балаларын адал еңбек етуге тәрбиеледі. Қыс бойы немерелерінің, келіндерінің пималарын табандап, ағаш диірменді жөндеп, ауыл құдығын тазартып, тыным таппайтын. Құдыққа түсіп кеткен шелектерді шығарып, ағаш басына іліп кетеді екен. Соғыс жылдары ел картоп еге бастағанда да, ең үлкен бақша Қозыбай атанікі болатын. Оны талмен қоршау да оңай емес. Ұра қазып, картопты үсітпей, бүлдірмей, сақтау да соның міндеті еді.

Келіндеріне үзбей құрт қайнаттырып, қапшық-капшық құрт жинатып, бала-шаға қыс бойы құрт көже ішіп шығатын. Витамині көп құрт көженің оларды ауру-сырқаудан аман сақтауға көп пайдасы тиген еді. Айран, құрт көже, картоп, қыр жуасы, масақтан жиған азды-көпті астық — өлместің күні, осының бәрі барша

солтүстік өңірдегі қазақтардың негізгі қорегі еді. Ауыр заманда өмір кешіп, булығып өскен ауыл баласы Манаштың көпке дейін бойы өспеді, жүрегі әлсіз болды. Кейін отыздан аса бере жүрек ауруына шалдығуы да сол бала кезде көрген қиыншылықтардың зардабы екені анық. Есейе келе заман талабымен оқуға талпынып, елімен бірге есейіп, ерте қанаттанған Манаш Қабашұлы ерінбей еңбек етуді мақсат тұтты. Мәкең бақытының сыры да осында болса керек.

Әйгілі әулет

Қазақта «әулет», «қара шаңырақ», «отау» сияқты киелі ұғымдар бар. Бала, әке, ата, баба, болып өрби беретін қазақ өз ұрпағының өсіп-өнуін мұрат еткен. Орыс халқында әулетті «династия» деп атайды. 300 жылдан артық Ресейді билеген Романовтар династиясы сияқты атақты әулеттер сол орыс елінде не сан. Қазақ елінде де мұндай әйгілі әулеттер баршылық. Сонау Абылай әулеті, Шормановтар әулеті, Құнанбай әулеті, Сәтбай әулеті, Жұбановтар әулеті, Қонаевтар әулеті... Әр елде, әр жерде сол өлкеге белгілі әулеттер көптеп кездеседі. Сондай даңқты, барша қазақ еліне танымал әулеттердің бірі — Қозыбай әулеті.

Қозыбайдың Қабашы еңбекпен есейіп, өсіп-жетілген еңселі азаматтардың бірі, бірі ғана емес бірегейі еді. Ол Кеңес өкіметінің жаңа экономикалық саясаты тұсында ел басқару жүйесіне ілігіп, туған жерінде ауылнай болған кезінде 1929 — 31 жылдары қолдан жасалған аштық кесірінен босып, өлім-жітімге ұшыраған елдің басын қосуға араласты. Жарқайық, Қаратал, Сарқамыс, Байғожа сияқты іргелі ауылдардың аштықтан аман қалғандарын жинап, кооператив ұйымдастырды. Кеңес қызметкерлерін даярлайтын курстан өтіп, сауатын ашқаннан кейін Мендіқара аудандық партия комитеті талантты жас Қабекеңе сенім білдіріп, «Жаңатұрмыс» колхозына председатель етіп тағайындады. Еңсесі бір көтерілмей, тұралаған «Жаңатұрмыс» колхозының бар байлығы арық-тұрық 7 ат пен бас-аяғы бес жүздей ғана қой еді. Қабекең сондай тақыр жерге бақ-дәулетті өз қолымен орнатты.

Сол бір аумалы-төкпелі заманда іргесі сөгілген елді біріктіріп, тізесі бүгілген ерді қайта тұрғызған жандарға қазақ елі әрқашан да қарыздар, Қабаш әкей сол «Ақтабан шұбырындыдан» кейін

елді жинап, іргелі халықтың опырылған ордасын қайта тұрғызып, шашылған уығын қайта жинап, аузына тамақ, алдына мал салған қазақтың батырлары іспетті. Голощекиннің ойранынан кейін қазақтың қазақ болуы, колхозды ауылдардың өсіп-өркендеуі сол Қабекең сияқты ерлердің арқасы.

Ұлы Отан соғысы жылдары Қабекең сол өзі іргесін көтерген елдің басы-қасында қалды. Бір ауылдан жүзге жуық азамат майданға кетіп, жетім-жесір, бала-шағалы ауылға қамқоршы әке болды. Тамбовтан шыққан орыс шаруасы Ф. Головатый танк колоннасын жасауға жиған-тергенін майданға тарту еткенде, Қабаш Қозыбай әулетінің барын майдан жолына салды. Яков Верещенко деген азаматпен бірігіп, Орынбордағы авиация заво­дынан бір звено самолет сатып алып, майданға жіберді. Самолеттің бірі Қабаш Қозыбаев атында, екіншісі – Яков Верещенко атында, ал үшіншісі Қозыбаев-Верещенко атында болды. Соғыстан кейін Кеңес елінің авиация маршалы Верещагин Қабекеңе «Сіз берген самолеттер бүкіл соғыс бойы Қарулы күштер құрамындағы транспорт авиациясында пайдаланылды» деп хабарлады.

Иә, Қабекең сол бір самолеттерді байлығы асып-тасқаннан берген жоқ-ты. 80-нен асқан Қозыбай ата, майдангер інісі Базарбайдың отбасы, 1938 жылы итжеккенге айдалған қайнағасы Бекназардың шешесі мен қызы, балалар үйінен колхозға асырауға берілген Күләй деген қыз — бәрі өз отбасымен бірге тұрды. Оның үстіне еңбек майданына кеткен Әбілмәжін, Әбіл ағаларының отбасыларының тауқыметі де Қабекеңнің мойнында еді. «Ер мойнында қыл арқан шірімес» дегендей, осының бәріне қарамай, Қабекең азаматтықтың ерен үлгісін көрсетті.

1943 жылы ақпанда «Правда» газеті қазақ халқының майдангер жерлестеріне арнаған хатын жариялады. Қазақ халқының атынан қол қойғандардың ішінде Қабаш Қозыбаев та бар еді.

Қабаш Қозыбаевтың тәрбиесін алып өскен жас түлектердің бірі албырт, қызу қанды Оразалы Әбілұлы еді. Ол Қозыбай әулетіндегі немерелердің алды — ата бауырындағы бала болатын. Жас кезінен баласындай болып, Қабекең қолында өскен ол әкесінің інісін өз әкесінен кем көрмейтін. Орекең майданнан аман оралып, Қостанай мұғалімдер институтын, Қостанай ауыл шаруашылық техникумын, кейін Алматыдағы Жоғары партия мектебін бітірді. Алғыр, жігерлі Орекең комсомол, кеңес қызметтерінде істеп,

шыңдалды. Аз ғана жыл ішінде Қазақстандағы орта звено лидерлерінің бірі болды. Тың көтерген дүбірлі жылдары ол Затобол, Амангелді, Арқалық аудандарын басқарды, көптеген тың совхоздарын көтерді, вагонда тұрып, үйсіз-күйсіз жапан далада Арқалық қаласының іргетасын қалады. Орекеңнің өркениет дамуынан сырт қалған Торғай өлкесіне сіңірген еңбегі ұшан-теңіз. Ол «Правда» газетіне «Торғай шақырады» деген үндеу жариялап, Торғай тыңын игеруге елеулі үлес қосты. Торғай даласында көптеген елді мекендер бой көтерді, тас, асфальт, темір жолдар салынды. Мәдениет сарайлары, музейі бар Арқалық қаласы Торғай облысының орталығына айналды. Арқалықта педагогикалық институт ашылды. Самолетпен ұшып, Торғай даласындағы аудан орталығынан жүздеген километр жерде мал баққан халыққа ұн, қант тасыған кездері де болды.

Орекең ел баласы атанды, Социалистік Еңбек Ері атағымен марапатталды, Қазақстан Жоғары Кеңесі Президиумы мүшелігіне сайланды, ұзақ жылдар Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің мүшесі болды. Қостанай, Ақтөбе облыстары басшыларының бірі ретінде, үлкен Торғайдың дамуына елеулі үлес қосқан азамат қазақ елінің қайраткер ұлдарының бірі, ақжарқын, ақпейіл Орекеңнің есімі қазақ елінің тарихында хаттаулы.

Қозыбай әулетінен қазақ елінің көрнекті тұлғаларының қатарынан орын алған азаматтар аз емес. Солардың бірі — Манаш Қабашұлы. Мәкең еліміз тәуелсіздік алған тұста барша республика тарихшыларын біріктіріп, империялық өктемдікке, тоталитарлық жүйеге, боданшылық психологияға қарсы ұлы жорық бастады. Отан тарихының туын көтерді, тәуелсіздікті рухани баянды етуге елеулі үлес қосты. Мәкеңнің екпінді үнін бүкіл ел естіді, пікірін, еңбектерін барша өркениетті қауым таныды, танып қана қоймады, мойындады да.

Қозыбай әулетінде ғылым әлеміне қанат қағып, өсіп келе жатқан жастар да бар. Қабаштың отбасынан Манаштан басқа Сағымбай мен немересі Ілияс тарих ғылымдарының докторы, Оразалының Құмары химия ғылымдарының кандидаты. Әулетте жаңа нарық кезеңінің сырына үңіліп жүрген жастар да баршылық.

Түрікше «қара» «қасиетті» деген ұғымды білдіреді. Қазақтың «қара қазан», «қара шаңырақ» дейтіні содан. Қозыбай ата

шаңырағы да — қасиет қонған, қызыр дарыған әулет. Оның амандығы — ел амандығы.

Талап пен талант

Манаш Қабашұлы — шым үйде туып, ауыз үйдің бір бұрышындағы жаңа туған қозы-лақпен ойнап өскен ауыл баласы. Ауыл баласының көретіні — ауыл маңы, кең дала. Сондықтан да ортасы тар болғанмен, қиялы жүйрік келеді. Сол кезде бүкіл «Жаңатұрмыста» «Мәдениет және искусство» (осы күнгі «Жұлдыз») журналын алатын бір ғана мұғалім болыпты. Кезінде екі сыныптық орыс-қазақ мектебін бітірген Әбілмәжин деген мұғалімнің үйінде ғана шағын кітапхана бар екен. Оның Алма деген еркекетотай жалғыз кызы көңілі түскенде ғана бірер күнге кейбір кітаптарды оқуға беретін. Ай жарығымен кітап оқып өскен балалардың бірі — Мәкең. Өте зерек, оқуға ықыласы ерекше балаға жақсы ұстаздар кездесті. Олардың ішінде барша республикаға есімі танымал Ахметқазы Шотаев та бар. Ал сол Ахаң әрі суретші, әрі фотограф, әрі мүсінші еді. Орыс әдебиетін жақсы білетін Ахаң бала тәрбиелеуден жалықпайтын, жаңалыққа жаны құмар адам еді.

Алматы рабфағын бітірген ерлі-зайыпты Мұхаметқали Қазыбаев пен Нағима Ахметқызы сол кезеңдегі алдыңғы қатарлы ұстаздар еді. Олар өте зейінді, талапты Манаш шәкіртіне бар білгенін үйретуге тырысып бақты.

Жетіжылдықты бітірген соң, Мәкең аудан орталығындағы педучилищеге түсті. Мендіқара педучилищесі сол өңірдің университеті десе де болғандай. Онда бүкіл облыстың, оның ішінде Торғай өңірінің балалары келіп оқитын. Облыс көлеміндегі мектептердің ұстаздары барлығы дерлік осы педучилищенің түлектері еді. Манаш Қабашұлы педучилищеде оқыған жылдары майданнан оралған Жұмағали Дәненов, Кәлям Байназаров сияқты республика көлемінде танымал қайраткер ұстаздар дәріс берді. Мәкең республика ағарту ісіне еңбегі сіңген А. Д. Сыров, С. Ешмұханов, ғалым С. Тойшыбаева, А. Попова сияқты ұстаздарын асқан жылылықпен жиі есіне алып отырады.

Манаш Қабашұлы педучилищені 16 жасында бітіріп, бір жыл ғана мұғалім болып істегеннен кейін, Алматыдағы Қазақ Мемлекеттік университетінің тарих факультетіне келіп түсті.

Білім бесігінде

Сол бір соғыстан кейінгі 40-жылдардың соңы... Соғыс біткенмен, тұрмыс ауыр кез. Оқуға түскендер ішінде әскери күрте, китель киген майдангерлер жиі кездесетін. Бірқатар университет ұстаздары «ұлтшылдарды ұстау» науқанына ілігіп, айтыс-тартыс лаулап тұрған шақ.

Университетте Манаш орыс бөлімінде оқыды. Дәріс орыс тілінде оқылатын. «Тарихтан алғашқы дәрісті лауазымы жоғары, бұрын университет ректоры болған Лукьянец деген адам оқыды, — деп еске алады Мәкең. — Аузы-аузына жұкпайды. «Коммунистік манифест» туралы айтып ала жөнелді, өте шапшаң, лепіріп сөйлейді. Мен ішімнен дәрістің бәрі осылай оқылса, біз оны түсінбей, көзіміз бақырайып отырсақ, ертең емтиханды қалай тапсырамыз деп ойлаймын. Алайда, көз қорқақ, қол батыр. Кешікпей біз де жетіліп, орысша оқығандар қатарына келіп қосылдық-ау. Алайда, олармен теңесіп, белдесу үшін екі жарым жылдай көз майын тауысып, күндіз-түні еңбек етуге тура келді. Кітапханаға таң ата барып, түнде ғана қайтатынмын».

Иә, орыстың «труд - все перетрет» дегеніндей, мұндайда тек еңбек қана тірек болмақ. Аз күнгі бейнет көп жылғы зейнетке жеткізеді. Осылай Манаштың орысша былдырына күлген талайлардың оның шаңына да ілесе алмай қалған кездері болды. 4 курста Амангелді Иманов стипендиясын алып, үздік студенттер қатарында болды.

Манаш Қабашұлы университеттің бірінші курсынан бастап ғылыммен айналыса бастады. Оның 1-курста көне Рим тарихынан жазған жұмысын ұстазы К. Коржева «Студенттерге оқу құралы есебінде пайдалануға болады» деп бағалады. Ал КСРО тарихы бойынша «Алғашқы орыс мемлекеті және орыс халқының қалыптасуы» деген тақырыпта жазған курстық жұмыстың 7 бөліміне ұстазы А. Чижов жеті «отлично» бағасын

қойып, ризашылық танытты. Үшінші курста Манаш Қабашұлы ұлт мәселесін зерттеумен айналысады. Оған В. Лениннің «Ұлт капиталистік рынок, нарықты қоғамға енген тұста қалыптасады, оны буржуазиялық ұлт деп атауға болады» деген тезисі қатты әсер етеді. «Мен, — деп еске алады Мәкең, — көп ойландым. Сонда қалай, орыс халқы XVIII—XIX ғасырға дейін ұлт болмағаны ма? Түсініксіз. Мен: «Орыс халқы қалың жаумен алысып, Киев мемлекеттігін құрған кезде халық болып, кейін Мәскеу кінәздігі орыс жерін біріктірген тұста ұлт болып шыққан жоқ па? Ал қазақ халқы 370 жыл бойы қалмақпен соғысқан Отан соғысы жылдары ұлтқа айналды. Оның жауынгерлік салты, әдебиеті, мәдениеті қалыптасты», — деп ұстазым А. Чижовты мазалайтынмын.

Төртінші курста жазған ғылыми жұмысы үшін қалалық конкурстың жеңімпазы атанған Мәкең университеттегі қоғамдық жұмыстарға белсене араласып, курс комсомолдарының, ал III — IV курстарда университет комсомол ұжымы жетекшілерінің бірі болды. Оқу бітірген тұста ол ысылған, талабы мен таланты танылған, болашағы зор жас маман деп танылды.

1952 жылы күзде Қырғыз Мемлекеттік университеті ашылды. Манаш Қабашұлы Қазақ университеті делегациясының құрамында бауырлас, туыс қырғыз халқының қуанышына ортақ болып, тұңғыш рет Одақ көлемінде өткен үлкен акцияға қатысты. Университет салтанатты түрде ашылып, қонақтар Ыстықкөлді айналып, қыдырып қайтты. «Шолпанатада, — деп еске алады Мәкең, — күн батар кезде суға түстік. Мен топтан бөлініп, жалғыз өзім қалтарыс жерге барып шомылдым. Өйткені суға түскенде киетін арнайы киімім жоқ еді. Қаражаттың тапшы кезі. Шіркін, жоқшылықтың сол бір қорлығын осы уақытқа дейін ұмыта алмаймын».

Университет бітірер алдында әкесі Қабаш қатты ауырды. Қар күреп жүргенде, есік алдына төгілген күл қоқысы желмен ұшып, көзіне кіріп, екі көзі де көрмей қалады. Тракторға тіркелген шанадағы жолаушыларға ілесіп, Қабекең көзін емдету үшін Ресейдің Қорған қаласына кетеді. Сол хабар жетісімен Мәкең елге аттанады. Елге келсе — жүдеушілік, үй іші жетімсіреп қалған. Сол сапардан оралған Манаш Қабашұлы елге қайтуға бел байлайды, аспирантураға түсуден үзілді-кесілді бас тарта-

ды. Оқу аяқталып, студенттерді жан-жаққа бөлген кезде Мәкең: «Қостанайға барамын», — деп отырып алады. Университет ректоры Асқар Закарин, т.б. комиссия мүшелері оқуды үздік бітірген Мәкеңді Қостанай оқытушылар институтына жіберуге ұйғарады.

Қазақ Мемлекеттік университеті ұлылардың ұясы еді. Ұстаздар қатарында қазақ Ғылым академиясының ордасын тігуге қатысқан М. О. Әуезов, Т. Тәжібаев, І. Кеңесбаев, Усанович т.б. болатын. Тарих факультетінде Е. Бекмаханов, А. Нүсіпбеков, Б. Сүлейменов, М. Ақынжанов, Фришман, Серовайский, С. Бейсембаев, Богуславский, Н. Киікбаев сияқты көрнекті тарихшылар дәріс оқыды. Университетте сол кездегі көрнекті экономист ғалымдар Ф. Жеребятьев, Бровер, Нейштадт сияқты ғұламалар ұстаздық етті. Академик Т. Тәжібаев психологиядан қазақ тілінде дәріс оқыды.

Университет артта қалды, ата-анасын, іні-қарындастарын ойлаған жас жігіт «Қостанай қайдасың?» — деп ат басын елге бұрды.

Алғашқы қадам

Мәкең университет бітіріп, Қостанай оқытушылар институтына әуелі ассистент, жарты жылдан кейін аға оқытушы болып қызмет істей жүріп, өз елінің тарихын зерттеуге кірісті. Ол өз елінде болған бес жыл ішінде Қостанай өңірінің, көне заманнан бергі тарихына үңіле қарап, ең әуелі «Қостанай» этнонимінің шығу тегін іздеді. 1879 жылы қала салынған кезде Тобылдың «Қостанай» деген өткелі болғаны белгілі болды. Ендеше Тобылдың Әбілсай келіп құятын сағасы неге «Қостанай» аталды? Автордың пайымдауы бойынша, бұл жерде көне заманда Танай деген тайпа қоныстанған. Ал «қоныс» деген сөздің көшпелі түріктерде «қос» деп те айтылуы мүмкін. Осы ұғымға сүйене отырып Мәкең «Аштыққа ұшыраған елдің Танай деген қызы осы сағаға алғаш қос тігіп, балық аулап, шұбырған халықты асырапты. Содан бұл елді мекен «Танайдың қосы» атаныпты» деген жорамал ұсынды. «Тана» деп ертеде түймені айтқан. Түйме ол кезде өте сирек кездесетін қымбат, асыл зат саналған.

«Эпидемия кезінде қос перзентінен айырылған ана балаларын «қос танам-ай» деп жоқтапты» деген пікірді айтқан да Мәкең. Осылардың бәрі «Қостанай вчера, сегодня и завтра» деген 58 беттік Қостанай облыстық мәдениет бөлімінің жанындағы лекторлар тобы шығарған (1955 ж.) кітапшада жарық көрді. Кейін Қостанай туралы кітапша шығарған В. Малехенков осы М. Қозыбаевтың айтқандарын сілтемесіз, өзінің пікіріне айналдырып жазып шықты. «Кейін Шәңгерей Жәнібеков Ыбырай Алтынсариннің аталары Тней, Тнай дегендерді атақты Наушабай ақын қыпшақтардың қостнейлері деп жырлағанын айта келіп: «Қостанай» сол «қостнайдан» шықпады ма екен?» деген болжам айтқаны тағы бар» деп еске алады Мәкең.

Қостанай қаласының салынуы, өлкенің отарлануы, қара шекпенді шаруалардың қоныстануы, ақпан, қазан төңкерісі, Колчак билігі, шаруалардың көтерілісі т.б. тарихи проблемалар төңірегінде зерттеу жұмыстарын жүргізді. Челябинің, Орынбордың, Қостанайдың архивтерін ақтарып, талмай ізденген ғалымның мақалалары бірінен кейін бірі бұрқырап шығып жатты. Қазан төңкерісінің 40 жылдығы қарсаңында Мәкеңнің облыстық газетте Омар Досжанов туралы үлкен мақаласы шықты. Онда Омардың Сібірге айдалғаны, оның Сібір Омары атанғаны, Колчак кезеңінде атылғаны туралы жазылды. Қасым Тоғұзақовтың «Сібір Омар» поэмасы осы мақала негізінде жазылды. Кешікпей автордың ұсынысымен қаладағы бір көшеге Омар Досжанов аты берілді. Бұл қаладағы Сұлтан Баймағамбетов атындағы көшеден кейінгі қазақ атындағы екінші көше еді. Қостанайдан Рудный қаласына кетіп бара жатқан жолда О. Досжановқа ескерткіш орнатылды. Тобыл станциясындағы қорымда жерленген Омекең басына құлпытас қойылды.

Жас ғалым 1919 жылы көктемдегі Колчак режиміне қарсы шаруалар көтерілісін мұқият зерттеп, көптеген мақалалар, кітапшалар шығарды. 1957 жылы Мәкеңнің қатысуымен бұл тақырыпта арнайы кітап жарық көрді. Мәкеңнің ұсынысымен бір көшеге Қызыл Армияның Қостанайды колчакшылардан азат еткен күн — «19 август» аты берілді. Ал 1919 жылы көтерілісшілердің қаланы колчакшылардан тартып алып,

баса-көктеп кірген «5 апрель» де көше атына айналды. Шаруалар көтерілісі жетекшілерінің бірі М. Летунов есімі бір селоға берілді.

Қостанай өңірін отарлау тұсында көптеген ұлттық жер атаулары жойылып кетті. Тіпті Ыбырай Алтынсарин туып-өскен жер аттары да орыстандырылды. Жас ғалым Тобыл жағасындағы аудандардың біріне Ы.Алтынсарин атын беру туралы ұсыныс жасады. Ол кезде Мәкеңнің ағасы Оразалы Затобол аудандық атқару комитетінің төрағасы еді. Орекене райком хатшысы К.Т. Шумара: «Ореке, что там твой брат шумит? Кто такой Ибрай Алтынсарин?», — депті. Осылай ұсыныс аяқасты қалды. Тек біраз жылдар өтіп, Қостанай ауданынан Обаған өңірі бөлініп шыққан кезде ғана Ы. Алтынсарин аты ауданға берілді.

Бір сөзбен айтқанда, жас ғалым туған ел тарихын игеріп, бес жыл ішінде көптеген проблемалар көтерді, халықтың тарихи санысын оятуды мақсат етті.

«Сол жылдары, — дейді Мәкең толғанып, лекторлықты игеріп, көптеген баяндамалар жасадым. Қостанай мен Мендіқара ауданы аралығындағы шаруалар көтерілісінің маршрутымен жүріп, көптеген адамдармен кездестім. Бірде мені іздеп Введенка деген селодан бір орыс шаруасы келді. Қойнынан бір ораған затты алды. Ол әуелі ораған матаны ашты, содан кейін тағы бір түйіншекті шешті. Оның ішіндегі газеттің орауын ашып, сарғайып кеткен бір фотосуретті алды. Ол шаруалар көтерілісінің басшысы А. Жиляевтің суреті екен. 40 жыл бойы сары майдай сақтап, тығып ұстаған асылы. Шаруа өзінің сол көтеріліске қатысқанын, Андрей Жиляевтің өте қабілетті қолбасшы болғандығын, Кеңес өкіметінің оны атып, қатыгездік жасағанын баяндады».

Сол бір жылдары жас ғалым барша облыс жұртшылығына танылды. Ол құрған қалалық лекторлар тобы бүкіл облыс көлемінде лекциялар оқып, білім мен ғылым жаңалығын таратты. Оқытушылар институтын педагогикалық институт дәрежесіне көтеруде сол кездегі бастауыш партия ұжымының хатшысы, қалалық партия комитетінің мүшесі Манаш Қабашұлының еңбегі ерекше еді. Ол 16 жыл бойы тек іргетасы ғана қаланып, жайрап жатқан құрылысқа жан бітіріп, институтқа жаңа корпус салуға да үлес қосты. Қала құрылысының басшысы Зельцердің

соңына түсіп, бірнеше қалалық партия конференциясында сынға алды. Қостанай совнархозының төрағасы Рашид Қадырбаевқа жолықты. «Р. Қадырбаев жасынан Украинада еңбек етіп келген, тәжірибелі, түсінігі мол азамат еді, — деп есіне түсіреді Мәкең. — Обалы не керек, институт құрылысын өзі қадағалап, бір жылдың ішінде тұрғызып берді».

«Осы күні ойлап қарасам, — дейді Мәкең, — біздің азаматтық белсенділігіміз жоғары болған екен. Қара бастың емес, ел мүддесін көбірек ойлаппыз. Таңертең институтқа келгеннен қаланың екінші шетіндегі үйіме түннің бір шамасында жаяу қайтушы едім. Шаршау дегенді білмейтінмін.

Қостанай кезеңі мені өсірді, шынықтырып, шындады. Мен азамат болып, есейдім. Өзімнің бақытым Сара Пішенбайқызымен отау құрдым, тұңғышым Ілияс дүниеге келді. Ен ғажабы, Қостанайға интернационалист болып келген мен Алматыға ұлтшыл болып оралдым. Тың игеруге келгендердің зорлық-зомбылығы көп болды. Ашықтан-ашық біздерді баса-көктеп, жанышқысы келді. Жоғары оқу орнын үздік дипломмен бітіріп келіп, пединститутқа сабақ бере бастаған Сараны конкурстан құлатты. Сөйтіп олар менен «өш алған» болды. Мен де Л. Середкин, Давыдов сияқты жандайшап шовинистерді барынша әшкерелеп бақтым, олардың тепкісінен бірен-саран отандастарымды қорғадым. Алайда, менің мүмкіндігім аз еді. Облыстық партия комитетінде істейтін И. К. Жаналаев, А. Сәрсеновтер де дәрменсіздік танытты. Оларды айыптауға болмайтын. «Аздың үні шықпастың» кебі».

Көп ұзамай Қостанай кезеңі аяқталды. Мәкең қырандай биікке самғауды армандады. Кешікпей оны Алматыға жаңа ғылыми қызметке шақырды.

Ұзақ жолда

Манаш Қабашұлын Алматыға қызметке шақырған өзінің бір кездегі ұстазы Серікбай Бейсембайұлы еді. Ол 1958 — 1960 жылдары Қазақстан Компартиясының Орталық Комитеті жанындағы партия тарихы институтында директор болатын. Бұл ғылыми мекеме Мәскеудегі Кеңестер Одағы Компартия-

сы Орталық Комитетінің жанындағы марксизм-ленинизм институтының (ИМЛ) филиалы болып саналатын. Сондықтан бұл институт ғылыми зерттеу жұмыстарымен қатар, марксизм-ленинизм классиктерінің еңбектерін, партия қарарларын аударумен және архив ісімен айналысатын мекеме еді. Партияның атақ, даңқының арқасында академиялық ғылыми институттарға қарағанда статусы жоғары саналатын. Институттың ғылыми қызметкерлері жұмысшы табының қалыптасуы, социалистік идеялардың таралуы, марксизм-ленинизм, қазақ сахарасындағы революциялық қозғалыс - шаруалардың, жұмысшы табының, ұлт қозғалысының тарихымен айналысатын. Қазақстанда ақпан, қазан революцияларының жеңуі, кеңестік қоғамның қалыптасуы, бүкіл кеңестік дәуірдегі Қазақстан Коммунистік партиясының қызметін жан-жақты зерделеу, насихаттау осы ғылыми мекеменің негізгі міндеті болатын. В. И. Лениннің 55 томдық шығармаларын қазақ тіліне аударған осы институт аудармашылары екені мәлім.

Жас маман Манаш Қабашұлы тарих секторына аға ғылыми қызметкер болып орналасты. Еңбекақы төмен (Қостанайда 2500 сом болса, мұнда 1150 сом еңбекақы алды), пәтер болса жоқ, жұбайы жұмыссыз, жас баламен үйде. Үй демекші, жас жұбайлар чемодандарын көтеріп (екі чемодан, бір шифоньер) Тастақтан, Хрущев поселкасынан жалдамалы пәтер іздеп, сарылды. Екі-үш жыл ішінде бірнеше пәтер ауыстырып, әбден берекелері кеткен кезде әрең дегенде пәтер алды-ау әйтеуір.

Секторда жұмыс аса ауыр емес еді. Тапсырма бірде үйіліп берілсе, бірде уақыт бос болатын. Сектор басшысы П. М. Пахмурный өзі азамат соғысы тарихына маманданған еді, сондықтан жас ғалымға ол кезенді зерттеуді қойып, Ұлы Отан соғысы тарихын зерттеуге кеңес берді. Кешікпей Мәкең Қазақстан Компартиясы тарихы туралы очеркке Ұлы Отан соғысы тарихы туралы тарау жазатын автор болып тағайындалды.

Манаш Қабашұлы осы институтта қызмет істеп жүріп, кандидаттық диссертациясын қорғады, аға ғылыми қызметкер (доцентке теңдес дәреже) дипломын алды, 1964 жылы оның «Компартия Казахстана в период Великой Отечественной войны» деген алғашқы көлемді монографиясы жарық көрді. Бұл

партия тарихы туралы жеке автор жазған алғашқы монография болатын. Ғылыми қауым бұл еңбекті жылы қабылдады. Аз ғана уақыт ішінде Мәкең республикаға танымал бола бастады. 5 — 6 жыл ішінде оның докторлық жұмысы аяқталып та қалған еді. Алайда, университет бітірген 10 жылдағы үйсіз-күйсіз тіршілік, күнкөріс үшін көрінгеннің жазу-сызуын жазудан денсаулығына зақым келіп, 1964 жылы жазда Манаш Қабашұлы емханадан бір-ақ шықты.

Жас жұбайын қызметке орналастырған бір «ағасына» Мәскеуде шығатын кітапшасын жазып берді, қызметке алған «пайғамбардың» диссертациясын бір ізге салып, жөндеді, үй-күй берген бастықтардың да жазу-сызуын қолынан өткізді. Албырт, зорлық-зомбылыққа жаны қас Мәкең ішінен күйініп, қорланды, шыдады, бірақ жүрегі мұндай ауыр салмақты көтере алмады.

«Алты ай төсектен тұрмай, емханада жаттым, — дейді Мәкең сол күндерді есіне алып. — Әйнектің бір бұрышынан биік теректің басы ғана көрінеді. Мен емханаға түскенде жасыл желекке оранған бәйтерек сойдиып, жапырақсыз қалғанда барып, мені тұрғызды. Ол кезде инфаркт дегеннен жұрттың есі кететін кез. Солай, жасым 33-ке келмей жатып Одақтағы жас жүрегі қабынғандардың бірі болып шыға келдім».

Емханада жатқан адамға күн өтпейді, таң да ұзақ көрініп, атпай қояды. Ойың сан саққа жүгіріп, өзіңді-өзің шаршатасың. Осы тұста ұстазы академик Сақтаған Бәйішевтің қамқорлығы ерекше сезілді. Демалысқа кеткен шәкіртіне 1965 жылдың қаңтар айында жазған хатындағы: «Сен көп еңбек еттің, монографияңда проблема жан-жақты ғылыми сараланған. Бәрі де өз орнында, бәрі де дұрыс болады. Тек емделіп, тезірек қатарға қосылуың керек» деген ақыл-кеңесі жанға сеп, жүрекке шипа болғаны хақ.

Партия тарихы институтында істеп жүрген кезде Мәкең Отан соғысы тарихының Одақ көлеміндегі көрнекті мамандарының біріне айналды. Отан соғысының 30 жылдығына арнап «На защите Советской Родины» атты «Политиздат» шығарған ұжымдық монографияның авторы болды.

Сол жылдары Отан қорғау проблемасы бойынша шақырылған көптеген халықаралық конференцияларға қатысты, халықаралық конгресте арнайы баяндама жасады. Одақтық жина-

лыстар мен конференция материалдары қатарында ғылыми еңбектері жарық көрді. Ұлы Отан соғысының тарихнамасын жазуға қатысты.

Мәкең докторлық жұмысы даяр болса да, әуелі институт директоры, өзінің ұстазы Серікбай Бейсембаевтың, институт директорының орынбасары Павел Пахмурныйдың қорғауларын күтті.

Мәкеңнің жұмысын Мәскеудегі КОКП-ның Орталық Комитеті жанындағы марксизм-ленинизм институтының Ғылыми Кеңесі қабылдады. Еңбектің сыншы-сарапшылары болып, Мәскеу университетінің кафедра менгерушісі, белгілі ғалым, профессор Н.И.Шатагин, Ұлы Отан соғысы туралы алғашқы шыққан 6 томдық еңбектің бас жетекшісі, генерал-майор, профессор Е.А.Болтин, тарих ғылымдарының докторы, профессор Ә.Б.Тұрсынбаев белгіленді. Қорғау барысында Кеңес мүшелері отызға жуық сұрақ қойды. Ғалым оларға 1,5 сағат жауап берді. Кеңес мәжілісінде диссертация жөнінде жарыссөзге қатысқан мәскеулік ғалымдар еңбекті бірауыздан Жоғары аттестациялық комиссияның талабына сай деп бағалады.

Бұл оқиға 1969 жылы 4 маусымда болып еді. Қорғауға қатысқан Н.Д.Оңдасынов ғалымның әкесі Қабашқа: «Замандасым, бала сенікі екені рас, бірақ ол — сонымен бірге ел баласы, халық перзенті. Мен осындай баламыз барын мақтан етемін», — деп қуанышын танытыпты.

Мәскеу ғалымдарын қазақстандық ғалым соны ғылыми жаңалықтарымен таңғалдырды. Ең алдымен Мәкең Қазақстаннан майданға алынған, тыл армиясына аттанғандар екі млн-ға жуық екендігін айтып, шығыстағы ұлттық аймақтар генофондының әлсіреп қалғанын дәлелдеді. Гитлер тоталдық мобилизация жасап, халқының 12%-ын әскерге алса, Қазақстанда бұл көрсеткіш 25%-ға жеткен екен. Диссертант оның себептерін — республиканың аграрлық сипатымен, ұлттық республикалардағы тыл еңбекшілеріне бронь берілмегенін, осының салдарынан Қарағандыдағы кеншілердің соғыстан бұрынғы құрамының 84%-ының майданға кетуімен түсіндірді. Қазақстан өзінің ұлттық жұмысшы кадрларын майданға аттан-

дырып, олардың орнына Донбасс кеншілері мен металлургтерін қабылдап, оларды аман сақтап қалды.

Ғалым партия құрылысындада көптеген жаңа тұжырымдамалар жасады. Ленин құрған коммунистік партия әскери ұжым болды. Азамат соғысы кезінде ол одан әрі милитаризацияланды. Сталин партияны ортағасырлық меченостардың ұйымы секілді тас түйіндей шоғырландырды. Соғыс біткен дәуірде милитаризацияланған партияда демократияландыру процесі жүргізілмеді. Докторанттың келтірген теориялық пікірлері нақты дәлелденді. Соғыс жылдары 1937—1938 жылдардағыдай «үштіктер» қайта пайда болды, партияда команда, бұйрық, жарлық, өктемдік етек алды. Кейбір жерлерде жұмысқа әскери тәртіппен — колоннаға тұрғызып апару пайда болды. Ғалым Қазақстан партия ұйымының коммунистерді мобилизациялауы ұлттық аудандардағы жергілікті партия ұйымдарын қансыратып кеткенін, қатардағы ауыл коммунистері майданға кетіп, оның орнына әйелдер, жастар алынғанын, партия құрамының 1937—1938 жылдардан кейін тағы бір зор қырғынға ұшырағанын баяндады.

Ғалым көтерген үлкен проблемалардың бірі — ұлт мәселесі болды. 1916 жылғы патша ағзамның маусым жарлығындағыдай Қазақстан 1941—1945 жылдары тыл жұмысына адам алынуына ол арнайы тоқталды. Ғалым өз зерттеуінде социализм тұсында қалыптасқан ұлттық жұмысшы табы мен ауыл шаруашылығындағы механизаторлардың, зиялы қауымның соғыс жылдары жаппай мобилизацияға ілінуі ұлт саясатына қайшы деген пікірге келді. Ал өндіріске әйелдердің, оның ішінде қазақ әйелдерінің келуі, шын мәнінде, партияның табысы емес, ауыр еңбекке аналардың жегілуі патриоттық ұлтшылдықтан гөрі амалсыздық жолы екендігіне ғалым тарихнамада тұңғыш рет мәскеуліктердің назарын аударды.

Болашақ академик Манаш Қабашұлының жай қатардағы докторант емес, пісіп-жетілген, ойы ұшқыр, өткір, шыншыл ғалымдығы саясатта сақтықпен аңдап басып отырған ғылыми Кеңес мүшелерін баурап алды. Мәскеу ғалымдары ұлттық аудандарда тарих ғылымының өсіп, талантты кадрлардың бой көтеріп келе жатқанын ризашылықпен айтып жатты.

Манаш Қабашұлының докторлығын сәтті қорғап келуі ағайын-туыстарын қуантқанымен, билік жүйесінде отырған С.Н.Имашев төнірегін тебіренге қойған жоқ. Институт директоры С. Бейсембаев, оның орынбасары П.Пахмурный ынғайы келгенде ұжымда номенклатуралық жұмыс жоқтығын, ғылыми ортаның үш докторға тарлығын көңілімен де, қабағымен де, сөзімен де жеткізе бастады. Кешікпей Мәкенді конкурент көріп, іштарлық жасап жүргендердің жолы болды.

Қиын жылдар

Қазақстан Компартиясы жанындағы институтта істеп жүрген шағы байлаулы аттай кез болды. Таңертең 9-да келіп, кешкі 6-ға дейін басшылардың алдында отырып, табаны күректей 16 жыл қызмет істеді. Тапсырма алып, күнде бақылауда, бас еркіндіктен айырылып, өліп-талып істеген қызметтің айдауда жүргеннен не айырмасы бар? Әрбір сөзді жалғыз лито емес, көптеген «сақшылар», «сыншылар» електен өткізетін.

Осы институтта қызмет істеп жүрген алғашқы жылдары жас ғалым Қостанайдың орыс тілінде шығатын облыстық газетіне Қытай революциясының жеңісі туралы мақала жазды. Ол кезде жас отбасының бюджетінде қаламақы зор орын алатын. Обкомның хатшысы И.Басов сол мақаланы оқып, Қазақстан Орталық Комитетінің ғылым бөліміне телефон соғыпты. Ғалымды Орталық Комитетке шақырды. Алайда, автордың жіберген «қатесі» И.Басовтың білместігінен шыққан болып шығып, жас ғалым өзінің ғылыми жағынан, теориялық табандылығы жағынан тазалығын дәлелдеп берді. Осы бір оқиға жас, албырт ғалымды барынша сақ болуға үйретті, өйткені ойда жоқ жерде жала құрбаны болып, айыпталу түкке тұрмайтын кез еді. Алайда, әлеуметтік қиянатты, әділетсіздікті күнде көріп жүрген жанның үнемі сақ болуы мүмкін емес екен. Оның үстіне ХХ партия съезінен кейін болған «жылымық» жылдар тегін өтпеген-ді. Институтта 1939 жылы сотталып, «халық жауы» болған Әбдіров Молдабай сияқты адамдардың айдаудан оралған кезі еді. Молдекең ол кезде аудармашы екен. Үш адам, оның ішінде Х. Жапасов

деген жерлесі бар, Н. Скворцовтың Қазақстан Компартиясының кезекті съезінде жасайтын баяндамасын аударып отырыпты. Түс кезінде дүкеннен тамақ әкеліп, шай ішіп отырып, Молдекең: «Осы қараторғайдың баласы қандай мылжың, үшеуіміз болып, әлі сөзінің жартысына келмедік», — деші. «Жұмыс бітіп, кешке үйіме келсем, — деуші еді Молдекең, — мені НКВД-ның екі «батыры» күтіп тұр екен. Он жылға айдалып жүре бердім». Бір қызығы — сол 1939 жылы сотталып кетуіне «көмегі» тиген Хабиболла ақсақалмен Молдекең қайта қызметтес болды. Әрбір партия жиынында Молдабай ақсақал сөз сөйлеп, қазақ тілінің статусы, информациялық ақпараттағы орыс тілінің өктемдігі туралы ашына сөз сөйлейтін.

Бүгінде республика жұртшылығына кеңінен танымал ғалым, профессор Тұрсынбек Кәкішев ол кезде қазақ әдебиетінің 20–30 жылдардағы проблемаларын зерттейтін. Ол да бас көтеріп, институттың 4–5 қызметкерімен бірлесіп, «Қазақ әдебиетінде» ана тілінің тағдыры туралы проблемалық мақалалар жазған кезі еді. Осы бір жас ғылыми қызметкерлердің жеке істері жиналыстарда қаралып, айқай-шу, дау-дамай енді ғана басыла бастаған тұста ұжымға мүше болып Манаш аға да келгенді.

Институттағы «ыстық» атмосфера, аумалы-төкпелі климат жас ғалымға үлкен әсер етті. Қостанайда орыс зиялыларының, әсіресе тың игеруге келгендердің — өршеленген шовинизмнің зорлығын көзімен көрген Мәкең жанына институттағы «науқан» шипа болғандай болды. Алматыдағы зиялы қауым оны баурап алды. Ақын Ғаббас Жұмабаев Мәкеңнің жерлесі, ағасының досы еді. Ғабең үйінде енді ол Сырбай Мәуленовпен, Қасым Тоғұзақовпен, Жайсаңбек Молдағалиевпен т.б. танысты. Енді ол олардың жиындарына үзбей қатысатын болды. Сырбай ағаның буы бұрқырап, күндей күркіреп, Нысанбай ақынның «Хан Кенесінен» үзінді оқығанын талай естіді. Сырағаң Науан туралы жырларды көп айтатын. Ақын Нұрқан Ахметбековтің, Наушабайдың, Ахмет Байтұрсыновтың, Міржақып Дулатовтың (аттарын айтпайтын) өлеңдерін жатқа оқитын. Сол бір жылдары Манаш аға тағы бір университеттен өткендей болды. Ғаббас ағаның өлеңдер жинағы шығып, гонорар алған кезінде мұндай жиындар ұзаққа созылатын. Қызметте ауадай жетпейтін еркіндік

рухы осы бір бунтар жандардың жанында жүргенде лаулап жанғандай болатын еді. Жер аударылып келген Қасым Тоғұзақов аздап ішіп алған кезде қазақ әдебиеті нарқасқаларының жырларын түйдек-түйдегімен төгетін. Сонымен бірге тоталитарлық жүйеге, лагерлік өмірге деген күйінішін, ащы зарын шығарып, монологтар айтатын.

Осының бәрі жас ғалымның жанын алай-түлей қылатын. Оның үстіне партократиялық жүйенің елді бөлшектеп, бөлуі қатты қынжылтатын. «1969 жылдың желтоқсанында Оразалы ағаймен Мәскеу түбіндегі КОКП Орталық Комитетінің «Пушкино» деген санаторийіне бардым. Сонда В.Шепилов деген Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Шаруашылық бөлімі бастығының орынбасары демалып жатыр екен. Маған ала көзімен бір қарап, сәлем бермей өте шықты. Ертеңінде ағаны Мәскеудегі Орталық Комитеттің Іс басқармасы шақырып, жауап алады. Олар: «Сен неге біздің жүйеге қарамайтын адамды демалысқа әкелесің? Кім сізге ондай құқық берді?», — деп әкіреңдепті. Аға тұрып: «Біріншіден, менің інім — партия мүшесі. Ал санаторий сол қаржыға ұсталады. Екіншіден, ол сіздердің жүйелеріңіздегі марксизм-ленинизм институты қазақ филиалының бөлім меңгерушісі, ғылым докторы», — дейді. Сонда барып мәскеулік бастықсымақтар: «Әй, әлгі В. Шепилов бізді адастырған екен. Сіз кешіріңіз, біз ол кісі туралы басқа мағлұмат алып едік», — депті.

Жай ғана штрих. Партократияға жай халық өкілінің кіріп кетуі қандай үрей тудырады десеңізші. Жас ғалым қанша сақ болса да тарихи ақиқаттан алыс кете алмады. Ол Отан соғысы тарихын зерттегенде, Қазақстаннан қан майданға аттанғандардың санын терді, оны халықтың жалпы санынан пайыздап шығарды. Сөйтіп, ұлт аймағы — қазақ сахарасының қансырап қалғандығын ымдап емес, ашық білдірді. Ол қазақ еліндегі барлық механизаторлар майданға кеткен кезде 850 мың гектар жаңа жер игерудің елге, шаруаға ауыр тигендігін, малды контракт арқылы (жас бұзауларды) алу, шаруаларды малсыздандыру кедейлендірудің бір түрі екендігін жазды. 200 мың жасы келген қазақтарды еңбек армиясына алып, Сібірдегі құрылыстарға салды. Тек қана Магнитогорскінің №6 домнасының фундаментін 10 мың

қазақ (барлық жұмысшылардың 40 пайызы) 1942 жылдың аяғында қолмен — күрек, сүйенменмен қазды. Мындаған қазақтар сол еңбек әскерінде 1916 жылғы қара жұмысқа алынған тыл армиясындағы қазақтардың тағдырын қайталады. Мәкең бұл шындықты қаймықпай, ашық айтты. Кейін тәуелсіздік алғаннан кейін «лагерная экономика» деген тіркесті екінің бірі айтатын болды. Мәкең 1969 жылы бұл тақырыпта сөз көтергенде ешкімнің батылы барып, үндеуге шамасы келмеген еді. Сол монографияда («Компартия Казахстана в период Великой Отечественной войны». А., 1964) Мәкең депортация тақырыбын қозғады. Алғашқы жер аударылғандар туралы кесек және тұжырымды пікірлер айтылды. Кейін бұл проблеманы автор жан-жақты баяндап жазды да. Осы еңбекте автор көтерген бір проблема — эвакуация мәселесі болды. Батыс аудандардан — Украинадан келген Донбасс шахтерлері, 3200 құрылысшы соғыс жылдары Қазақстанда болды, ал Қарағандының байырғы шахтерлерінен небәрі 16 пайыз ғана қалды. Лениндік ұлт саясаты қазақтың ұлттық жұмысшы табын қалыптастырды, ал сол жұмысшы табы негізінен майданда қырылды. Бұл тағдыр қазақ зиялы қауымының басынан да өтті.

Ғылыми дәлдік, объективтілік, шыншылдық принциптеріне сүйенген ғалымның батылдығы сол кезде-ақ талай зерттеушілерді таңғалдырды (Ю. В. Арутюнян т. б.). 1970 жылы XIII Халықаралық тарихшылар конгресінде М. Қозыбаев қазақтардың Отан қорғауға қатысуының тағлымдары туралы баяндама жасап, Отан соғысының сабақтарын түйіндеді.

Ғалымның өз әріптесі З.А.Голиковамен бірлесіп жазған еңбегі «Золотой фонд партии» (Из опыта кадровой политики КПСС. А., 1973) оның ғылыми карьерасын үзбесе де, ұзақ жылдар бәсеңдетті, ғылыми аясын тарылтты. Республика көлемінде оның алдына шлагбаум қойылды. Ғалым не үшін айыпталды, ал монография не себепті Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы С. Имашевтің бұйрығымен отқа жағылды?

Біріншіден, еңбектің тарихнамасында көрсетілгендей, бұл әлі зерттелмеген мәселе еді. 1928 — 1958 жылдар арасында партия кадрлары туралы қалам тартылмады. Оның себебі партияның өз басындағы трагедиясына, қасіретіне байланысты еді.

Екіншіден, Коммунистік партияның кадрлар даярлау, өсіру, оны қызметке орналастыру принциптері қағаз жүзінде жазылғанымен, іс жүзінде орындалмады. Партияның қарары тек басшы органдардың түсінік, түйсігі бойынша шешілді. Ұлттық кадрларға сенім болмады. «Кадр жоғарыдан төменге келді, ал төменнен жоғары жаққа көтерілмеді. Кадрлар біржақты (ұлыдержавалық) сипатта тағайындалды, яғни басшы номенклатураға тек орыс коммунистері, ал көмекшілері болып ұлт кадрлары қойылды. Социализмнің алғашқы кезінде кадрлар бір қызметте көп отырғызылмай, жиі ауыстырылып, карьеризмге, коррупцияға жол берілмесе, кейін, керісінше, бір қызметте ұзақ жылдар отырғандар көбейді, отбасылық, тайпалық, жүздік кландар шыға бастады, билік жүйесі өктемдікке ұшырады, кадр даярлау, тағайындау принциптерін басшылыққа алу жайына қалды.

Манаш Қабашұлы мен Зоя Александровнаның осындай жабық тақырыпты зерттеп, ойда жоқ ғылыми тұжырымдар жасауы билік жүйесін ұстап отырған топқа ұнаған жоқ. «Пәленің» алдын алып, монографияны отқа жағып барып тынды. Сол кезде С. Имашев өзінің елінен қыз алған күйеу балаларды көтерді, өзімен бірге оқыған достарын сүйреді, бүкіл идеология жүйесі С. Имашевтің қолында болды. Кинематография, баспасөз, баспа және полиграфия, облыстардағы идеология хатшылары имашевшылардан жасақталды. Авторлар кітаптың кіріспесінде: «Проблема кадров в историко-партийной науке разработана все еще недостаточно. Слабо или почти не разработаны вопросы формирования руководящих партийных кадров в период социалистического строительства. Неполно раскрыта диалектика становления национальных кадров революционеров, умело сочетающих интернациональные и национальные задачи. Ждут исследования проблемы выдвиженчества, укрепления кадрами партийного аппарата, коренизация как своеобразный этап в кадровой политике КПСС. Почти нет самостоятельных исследований по изучению закономерностей интенсивного обмена кадрами в организациях партии. В существующей литературе преимущественно показывается движение кадров сверху вниз и совершенно не отражено движение снизу вверх.

Заслуживает внимания изучение опыта партии по идейно-теоретической закалке кадров в период строительства социализма.

Во многих исследованиях кадровая проблема изучается вообще, не прослеживаются судьбы людей. Исследователи не особо акцентируют внимание на трудностях разрешения кадровой политики в национальных районах. Поэтому не всегда принимаются в учет факторы, создавшие благоприятные условия для воспитания кадров в ходе строительства социализма», — деп ашық жазады.

Осыдан кейін М. Қозыбаев пен З. Голикова қудаланбағанда кім қудаланбақ? Оның үстіне авторлар Д. Қонаев билік жасап тұрған кез туралы: «Вместе с тем в кадровой политике были и издержки. Частые, не продиктованные жизнью перестройки и реорганизации партийных, советских и хозяйственных органов вызывали многочисленные перестановки и сменяемость кадров, создавали у работников неуверенность, мешали им в полной мере проявлять инициативу, свои организаторские способности» деп жазды.

Міне, осындай жабық проблемаларды зерттеу керектігін айтып, Қазақстан Компартиясының кадр саясатындағы кемшіліктерді сынаған авторларды билік жүйесіндегілер қайдан аясын. Институтта өсіп жетілген, рухани қауымға есімі танымал болып келе жатқан жас ғылым докторын ұжымнан тайдыруға мүдделілер де пайда болды. Олар авторлардың жеке ісін арнайы ғылыми кеңесте қарап, барынша айыптап бақты. Мәкеңнің ұстазы Серікбай Бейсембаев өз шәкіртінің институттан кетуіне, сөйтіп С. Имашевтың ойынан шығуға бас болып атсалысты.

Қысылтаяң кезең басталды. Мәкең жоғары оқу орнына кафедра меңгерушісі болып кетуге бел байлады. Оған бірге қызмет істеп жүрген әріптестерінің сатқындығы, екіжүзділігі қатты батты. Ол кезде кафедра меңгерушілерін де облыстық партия комитеті бекітетін. Мәкең облыстық партия комитетінің бюросына мәселені қояр алдында А. Асқаровтың қабылдауында болды. Обалы не керек, Асекең: «Саған, шырағым, зооветтен статусы жоғары оқу орны табылмады ма?» деген сауалмен өзінің ғалымға жаны ашитынын, С. Имашевтің «тірлігіне» іштей қарсы

екенін танытты. Бюрода ғалымға бір де бір сұрақ қоймай, тез бекітті. Жанға жара салып, жатса түстен, жүрсе естен кетпейтін жаңа дүдәмал кезең басталды.

Жанашыр ұжым

Алматы малдәрігерлік институтында Манаш Қабашұлы жетпісінші жылдардың басынан жарты еңбекақыға қосымша қызмет істейтін. Сондықтан жаңа ұжым «жер аударылып» келген ғалымға таныс болатын. Бұл атақты ұжымнан қазақтың талай саңлақтары пана тапқан еді. 30-жылдары қуғында жүрген Әлімхан Ермеков осы институтта дәріс оқып, профессор болған-ды. Сол жылдары түрмеде отырып шығып, басына пана іздеген тұста қазақ тілінен сабақ беріп, Мұхтар Омарханұлы да осында істепті. Ал орыс профессорларының көбі Ресейден қуылып келген зиялылар болатын. Институттағы өсіп келе жатқан қазақ жастары ғалым ағаларын жылы қабылдады. Аз уақыт ішінде қоғамдық білім беретін салаға Мәкең соны жаңалықтар енгізді. Ең алдымен, кейбір курстарға дәріс қазақша оқылатын болды. Техникалық әдіспен сабақ жүргізілетін аудитория жасақталды. Лекцияларда фильмдер, диафильмдер, карталар пайдаланыла бастады. Қоғамдық ғылым ертегі, аңыз емес, Отан тарихының құрамдас бөлігіне айналды. Қоғамдық білімдерге арнайы кабинеттер құрылып, жаңа әдебиеттермен толықтырылды. Мәкең қазақша консультацияларды диктафонға жазғызып, студенттердің тақырып бойынша керек материалды өздері тыңдауына мүмкіндік жасады. КСРО көлеміндегі 100 аграрлық оқу орындарының қоғамтану кафедралары оқытушыларының басын қосып, үш бүкілодақтық конференция өткізді, оның материалдарын типографиядан басқызып шығарды. Бұл оқу орны ол кезде Мәскеудегі ауыл шаруашылығы министрлігіне қарайтын. Манаш Қабашұлы министрлік алдына өзі басқарған кафедра тарихтан аспирантура ашуды сұрады. Министрліктің жоғарғы оқу орнын басқаратын профессор Красота: «Сізге, Манаш Кабашевич, неше аспирант алсаңыз да рұқсат», — деп ризашылығын білдірді. Бұл бүкіл одақ бойынша партия та-

рихы кафедрасындағы жалғыз аспирантура еді. Кейін Мәкең кеткеннен кейін аспирантура жабылып қалды.

Институттың ректоры З.К.Қожабеков еді. Жаңалыққа құштар, кең пейіл, ақкөңіл Зейнолла сол тұста азаматтығын танытты. Ол Мәкеңді бағалай білді, оның ұжымға келуі құбылыс екенін, дарынды қолдау керек екенін, Мәкеңнің жазықсыз қудаланып отырғанын түсіне білді. Ғалымның бастамаларын қолдады, кешікпей тарих кафедрасы институттың атын шығара бастады. Институт кафедрасы Білім министрлігінің базалық жетекші кафедрасына айналды. Кафедра жаңалығымен Қазақстанның басқа да оқу орындарының өкілдері келіп танысатын болды. Мәкең институтқа шығармашылық зиялы қауым өкілдерін шақырып, кездесулер өткізетін болды. Сол жылдары Сырбай аға, Ғафу Қайырбеков, Тұманбай Молдағалиев, Мәриям Хакімжанова, Ф. Оңғарсынова т.б. ақындармен кездесу кештері өтті. Манаш Қабашұлының ұсынысымен институт студенттері театрларға жиі баруды дәстүрге айналдырды.

Бұл жылдары ғалымның Одақтағы әріптестерімен байланысы күшейе түскен еді. Жазықсыз жалаға ұшыраған ғалымға тарих ғылымдарының докторы, Мәскеудегі академиялық тарих институтының бөлім меңгерушілері Г.А.Куманев, А.В.Митрофанова, Киевтен профессор Н.А.Буцко, М. И.Кравчук, Минскіден — А.И.Залесский, Ереваннан В.А.Арутюнян, Новосибирскіден — И.И.Комогорцев, Ленинградтан — В.Комал, И.И.Захаров, В.А.Ежов т.б. қатты қолдау көрсетті. Олар оны Бүкілодақтық конференциялардың ұйымдастыру алқасына енгізді. Ұжымдық монографияларға автор етіп шақырды, көптеген одақтық басылымдарға баяндамаларын жариялатты. Конференциялардың төралқасына сайлап, секция жұмыстарын басқартты. Ондай конференциялардың көбіне ол Қазақстаннан жеке, жалғыз өзі шақырылатын еді. Сол жылдары ғылыми қауым осындай қолдау көрсетпеген болса, қудалауға түскен ғалымның тағдыры не боларын кім білсін. Солай бола тұрса да, Алматы малдәрігерлік институтының рухани қолдауы ерекше болды. Мәкең бұл ұжымдағы басты тұлғаға айналды. Институт

ұжымында жылы климат орнауына Зейнолла Камалиұлының азаматтығы, көрегендігі себеп болғаны сөзсіз.

Үміт оты

Қырықтан аса бере профессор, идеология майданының көрнекті сарбаздарының бірі Манаш Қабашұлының көкірегінде үміт отын оятқандай қоғамдық ахуал қалыптасты. Қазақ Мемлекеттік университетінің жанынан Қоғамдық білімдер пәндерін оқытушылар мамандығын жетілдіру институты ашылды. Онда тарих, саяси экономия, политология, философия оқытушылары бес жыл сайын мамандығын жетілдіру үшін міндетті түрде 6 айлық арнайы оқуға келуі керек еді. Ол институт Қазақстан мен Қырғызстан республикаларының жоғары оқу орындарына ортақ болды. Тарих кафедрасына меңгеруші болып Мәкең шақырылды. Шын мәнінде, оны шақыруға мәжбүр болды, өйткені оқытушыларды, ұстаздарды оқытуға даярлығы зор, беделді ұстаз керек еді. Манаш Қабашұлы көп кешікпей-ақ қызметке кірісіп кетті.

Қазақстан, Қырғызстан жоғары оқу орындарында гуманитарлық, қоғамдық пәндерді оқытудың орталығына айналған институтта жұмыс жетерлік еді. Оқуға келген қауымның ғылыми жұмыстарына бағыт беру, диссертациялық тақырыптарын бекіту, кандидаттық, докторлық диссертацияларды талқылау, ғылыми рефераттарды тыңдап, бағалап, құндыларын жарыққа шығарып, жас ғалымдарға жол ашу оңай тірлік емес болып шықты. Жасынан ғылым ордасында істеп келе жатқан Мәкең жас оқытушы қауымның сүйікті жетекшісіне айналды. Курсқа оқуға келгендердің бірталайы ғылыми бағыт алып, сәтті қорғап кетті.

Манаш ағаның жайдары, қарапайымдылығынан болар, осы институтта оқып жүрген Қарағанды университетінің жас ұстазы бір күні ағаны тоқтатып: «Мен сізді түсімде көрдім. Ақбоз ат мініп, ту ұстап, шың басында тұр екенсіз. Құдай біледі, Сізді осы жолы Ғылым академиясына корреспондент-мүшелікке сайлайтын шығар», — депті. Рас, кешікпей 1979 жылдың көктемінде Ғылым Академиясының жалпы жиналысы Манаш Қабашұлын

академия құрамына сайлады. Бір орынға ондаған адам таласса да, төрелік жасаған академик ағалар Мәкеңе дауыс берді. Ғалымның Академия мүшесі ретінде жаңа өмір белесі басталды.

Қазақ энциклопедиясында

60-жылдары Қазақ Совет энциклопедиясы құрылып, оның тұңғыш бас редакторы болып академик Мұхаметжан Қаратаев тағайындалды. Мұхаң қазақтың тұңғыш энциклопедиясының негізін қалап, көп еңбек сінірді. Алайда, көп отырғаннан ба, әлде пенделік пе, ел арасында ҚСЭ Қызылорда Совет энциклопедиясы деп айтыла бастады. Ұжымның қызметкерлерінің көпшілігі сол жақтан шыққандар еді. Не керек, арызшы қауым соңына түсіп, Мұхаң энциклопедиядан кетіп тынды. 250 күндей энциклопедия қауымы басшысыз отырды.

1979 жылы жазда Манаш Қабашұлын Қазақстан Компартиясының Орталық Комитетіне шақырды. «Көп адамның ішінен сізді лайық көріп отырмыз. Сіздің екітілділігіңіз, қазақшаға жетіктігіңіз, білімдарлығыңыз, еңбексүйгіштігіңіз бізге белгілі. Тек партияның XVI съезінде Д.А.Қонаевтың баяндамасына іліккеніңіз бар. Бірақ бұл күні Сіздің кінәсіздігіңіз анықталды». З.Камалиденов ұзақ сөйлеп, өз шешімін айтты. Өзі бастап Д.А.Қонаевқа алып барды. Д. Қонаев әуелі салқынқандылық танытып, үндемей біраз тыңдаған соң: «Мен жолдас М. Қозыбаевты білемін. Жазғандарын оқимын. Өсіп келе жатқан жас. Алайда, әлгі бір кезде сөз болғаны бар емес пе?» — дейді Камалиденовке қарап. Зақаң тұрып: «Ол рас, бірақ автордың позициясы дұрыс, проблема дер кезінде ғылыми тұрғыда көтерілген. Бірақ кейбір адамдар әділетсіздік жасаған, тайыз пайымдап, кінә таққан. Мен мәселені зерттедім, Мәскеулік әріптестеріммен де ақылдастым. Ғылыми жағынан Манаш Қабашұлының позициясы дұрыс деп білемін», — деп ашығын айтады. Д.А. Қонаев дәл мұндай батыл ұсыныс күтпесе керек. Көзінің астымен қарап, біраз үнсіз отырған соң: «Ендеше хош, батамды берейін. Бюроға даярланыңдар. Ал шырақ, энциклопедия — жауапты сала, Орталық үймен ақылдасып істе. Академик М. Қаратаевтың

жіберген қателіктерінен сабақ алғайсың», — деп орнынан тұрып, шығарып салыпты.

Кейін бірнеше жылдардан соң, Димекең зейнетте жүрген шағында кездескен жерде: «Академик Қозыбаев, аман-сау барсың ба?» деп жылы амандасатын еді, — дейді Мәкең.

Энциклопедиялық басылым шығару оңай іс емес. Мамандар жоқтың қасы, оған тек жоғары білім аздық етеді. Энциклопедист болу үшін білімділікпен қатар тазалық керек. Кейбір энциклопедист болып ұзақ жыл істегендердің ішінде ертерек жазылған материалдарды жымқырып, өз атынан беруге машықтанған құлар да болады. Орысша энциклопедиядағы материалдарды атүсті аударып, нан жегіш пысықтар да кездесіп жүрді. Манаш Қабашұлы бар материалдарды өзі басынан аяғына дейін бірнеше мәрте қарап шығатын. Шикі, дүмбілез жазылған мақалаларды орта жолдан қайтаратын. Жұмысты шапшаң істеуге үйренген ол жайбасарлардың есін кетіретін. «Мынаны сен қарай сал» деп екінші біреуге сілтей салу деген болмайтын. Әмбебап энциклопедист әдебиетті жетік білуі керек. Мәкең әрбір мақалаға байланысты кешенді библиография жасауды талап ететін. Қазақ тарихына байланысты мақалаларды мамандарға беруді талап етіп отыратын.

Әмбебап энциклопедиялық басылымдар шығаруға Манаш Қабашұлы кезінде зиялы қауымның қалың тобы тартылды. Қазақ Совет энциклопедиясына есімі елге танымал ғалымдар жиі келетін болды. Ол ол ма, енді бұл ұжымда атақты жазушылармен, өнер қайраткерлерімен, ғалымдармен кездесу өткізу дәстүрге айналды. Сол жылдары Ғабит Мүсірепов, Ғабиден Мұстафин, академиктер С. Бейсембаев, Ә. Қайдаровтармен және корреспондент-мүшелері М. Балақаев, Р. Сыздықова, Ш. Сарыбаев, мүсінші Х. Наурызбаевтармен т.б. кездесулер өтті. Мұндай кездесулер ұжымды рухани сілкіндірді, Қазақ Совет энциклопедиясы Бас редакциясының статусын көтерді. Шығарылатын басылымдар деңгейі жоғарылады.

Қазақ энциклопедиясы ұжымында істеп жүрген кезде Қазақстанда Бүкілодақтық энциклопедиялар бас редакторларының жиыны өткізілді. Онда бас баяндаманы Манаш Қабашұлының өзі жасады. Тұңғыш рет энциклопедиялық

әдебиетте Одақтық және Ұлттық ара-қатынас, ұлттық энциклопедияның тұрпаты, ішкі мазмұны, ұлттық материалдар мен Одақтық материалдардың ара-қатынасы, регионалдық энциклопедияның бағыт-бағдары сөз болды. Мәкең Пушкиннен кейін ұлт аудандарында, мысалы Қазақстанда Абай, Мұхтар Әуезов, Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, т. б. тұлғаларға арналған энциклопедиялар шығаруды күн тәртібіне қойды.

Қазақ энциклопедиясының бас редакторы қызметінде жүргенде, Кеңестер Одағы энциклопедиясының Бас алқасына мүше болды. Сол тұста Қазақ Совет энциклопедиясы басылымының библиографиялық, ең жұмысы көп, полиграфиялық терілімі аса күрделі 13 томы жарыққа шықты. Сөйтіп ҚСЭ-ның 12 томы толықтырылып, оның жұмысы шын мәнінде Мәкең басшылық еткен тұста аяқталды. Сонымен қатар, үш томдық балалар әмбебап басылымын, отбасылық («Шаңырақ»), медициналық, философиялық, 4 томдық орысша-қазақша қысқаша Қазақ Совет Энциклопедиясы (бұрынғы 13 томда одақтық, әлемдік ақпарат көп болатын), қалалық (Алматы), регионалдық (облыстық, Қарағанды) энциклопедиялары даярланып, негізінен басылып шықты. Бір томдық «Қазақ Советтік Социалистік Республикасы» атты орысша, қазақша басылым (анықтамалық) еңбектер жарық көрді. Оған 609 иллюстрация, 11 карта берілді. Манаш Қабашұлы энциклопедиялық басылымдарды қос тілде шығаруды бастады. Балалар энциклопедиясы алғашқыда аударма болып жоспарланғанмен, іс жүзінде Мәкең оны қазақыландырып, ұлттық рух, мазмұн берді. Осылай арнайы тематикалық энциклопедиялардың негізі қаланды. Болашақ энциклопедиялық басылымдардың бағыты анықталды. Манаш Қабашұлы қызмет еткен жылдары аталмыш энциклопедиялардың қолжазбалары толық дайындалып, өндіріске өткізілді, тек отбасылық энциклопедия «Шаңырақ» атымен шықты. Осылай Қазақ Совет энциклопедиясы Манаш аға басқарған кезде соны бір белестен етіп, кемел шағына жеткен еді.

Көсемсөздің шебері

Манаш Қабашұлы әдебиетпен қанаттанды. Көркем әдебиетті жаны сүйді. 1952 жылы ғана ол үш жүзге жуық орыс әдебиеті көрнекті өкілдерінің шығармаларын оқып шықты. Тек қазақ емес, орыс әдебиетін де жетік білетін шәкіртінің жауаптарына, біліміне К. Курова деген ұстазы орыс әдебиетінен емтихан алған кезде асқан ризашылығын білдірген еді. Мәкең содан былай орыс, әлемдік әдебиеттің озық шығармаларын оқуды дағдыға айналдырған. Ол тарихты көркем тілде жазуды армандады. Қазақ мәдениетіне Ж. Аймауытовтың, Ахмет Байтұрсыновтың, Ә. Бөкейханов пен М. Дулатовтың қайта оралуы, «Қазақ», «Айқап» беттерінде басылған ғасыр басындағы публицистика, Баубек Бұлқышевтың мақалалары, Саттар Ерубаевтың «Менің құрдастарым», «Болашақ соғыс туралы» новелласы т.б. шығармалар Мәкеңді қатты тебірентті. Әсіресе Ахаңның «Әдебиет танытқышы» оның жан-дүниесін жаңғыртқандай болды. «Біз, — дейді Мәкең, — қолдан жасалған рухани аштықтан өттік. Ұлт дауылпаздарының шығармаларын білмей өстік. Жазықсыз жазаланған жандарға тас лақтырып, өз жанымызды өзіміз жара лап, қаралап өсіппіз. Қандай бақытсыздық десеңші?». Тәуелсіздік алған тұста Мәкеңнің екінші тынысы ашылды. Ол енді публицистика жанрына бой ұрды. «Аттан, қазақ, — тәуелсіздік сапарына қосыл, жаңа заман күрескерлерінің қатарына!» — деп ұран тастады. Ол енді «Отан», «тәуелсіздік», «егемендік», «ұлтжандылық» туралы толғанды. «Тәуелсіздік үшін сан ұрпақ алысты, арпалысты. «Аттан, қазақ!» деп жар салып, атқа мінді. «Отан» деп қан майданға кірді. Құлдың елі — тойған жер, ердің елі — туған жер екенін білді олар. Отан — жан азығы, пенденің түп қазығы екендігі қазағыма қанмен дарыды. Отансыз адам — суалған өзен, құлазыған дала екендігін көрді олар. Отансыз өмір бықсыған көмірдей сан ұрпақты ащы түтінге қамады. «Отаным — ошағым ғой маздаған, пырағым ғой өзегімді өртеген, қуатым, өмірімді жалғаған», — деп талай ата-бабаларымыз арманға бөленді. Отан берік қамалы, таудан ескен самалы екенін білген ел адамдары «Отан» деп толғанады, «Отан» деп ұрыс ішінде долданады. «Отан» деп жауын жермен-жексен етті, не өз қанын селдетті, көздің жасын көл

етті...». Міне, осылай Мәкең тарих пырағына мінді. Тәуелсіздік алған жылдарда ол өзіне бір сәт демалыс берген емес, тіпті демалыста жүрсе де, жазып, талай тарихи очерктермен оралды. «1996 жылы күзде, - деп есіне алады Мәкең, — Сарыағашта дем алдық. Желтоқсан оқиғасының он жылдығын зерттеп, алып барған бір жәшік әдебиеттерді, құжаттарды қатарып, бас көтермей отырдым».

Ақтаңдақтармен айқас

Тәуелсіздік келген тұста рухани еркіндік нышандары байқала бастады. Ең алдымен Мәкең бастаған тарихшылар тобы тарихтың ақтаңдақтарына үңілді. Сонау бетбұрыс кезінде (1988 ж.) Тарих институтының ұжымы М. Қ. Қозыбаевты ұжымның басшылығына сайлаған еді. Сол жылдары, дәлдеп айтсақ, 1987 жылы ақпанда «ақтаңдақ» термині алғаш рет қолданылды. Бірте-бірте қолдану аясы кеңіп, Отан тарихының көптеген кезендерін камти бастады. «Тарихтың ащы сабағы» деген басылымда Мәкең жеке басқа табыну идеологиясымен қатар, тоқырау кезінде кеңінен етек жайған волонтаризм мен субъективизмге, рухани жұтаңшылыққа тоқталды. Күн тәртібіне социалистік ұлт, жұмысшы табы, колхозшы шаруа, социалистік интеллигенцияның қалыптасуы, мәдени мұра, сабақтастық дәстүрдің үзілісі, әкімшілік туралы теориялық тұжырымдамалар қойылды. Бюрократиялық жүйе проблемалары алға тартылды. Мәдени революцияның басты мәселелері — адамгершілік мәдениеті, еңбек мәдениеті, эстетикалық мәдениет, саяси мәдениет, әлеуметтік мәдениеттің кешенді қаралу керектігі, мәдени революцияның аясы тарылып, мәдени ағартушылыққа, саяси үгітке тірелгені, мәдениеттің кең мағынадағы өркениеттік сипаты туралы айтылды. Қара бояумен боялған зиялы қауым тарихы туралы толғанды. Автор ақтаңдақтар қатарында қазақ халқының этногенезі (шығу тегі), қазақ халқының жоңғарларға қарсы ұлт-азаттық қозғалысы, қазақ халқының көне мәдениеті тарихы, Қазақстанның Ресейге қосылуы тарихы, көшпелілер өркениеті тарихы, қазақ халқын күшпен отырықшыландыру әдістері мен шежіре мәселелерін көтерді. Автор қайта құрудың жасанды схема, жадағай декларацияға ұрындырып, жаңаша

ойлау жүйесін қалыптастыруға жол аша алмай отырғандығына қынжылыс білдірді.

Мәкең архив қызметкерлерінің қоймаларды толық ашпайтындығына, деректеме саласындағы қысымға тоқталды. Бетбұрыс дәуірінде айналып келіп, жеке басқа табыну идеологиясына ұрыну, жартылай ашылған шындық шымылдығын қайтадан түсіріп, жабулы қазанға айналдыру сияқты жалған «сақтық» тәжірибесіне батыл қарсы шығып, қалам тартқан да Мәкең еді. Осы тұста тарихшылар әулетіне көсемдік еткен Мәкең Қазақ мемлекеттігі, отаршылық жүйе, геноцид, этноцид саясаты туралы алғашқы идеяларды алға тартты (Қараңыз: Ақтандақтар ақиқаты. А., 1992, 5—12 б.). Тарихшы қауым Алаштан үркіп-қорқып, ат-тонын ала қашқан кезде ол: «Алаш — қазақ халқы деген ұғым. Алаш — еліміздің ежелгі аты. Ол ғасырдың басындағы ұлттық сананың өсу процесінің құрамдас бөлігі», — деп атап көрсетті. Ол Алаш қозғалысын «оянған Азия халқының ішінде қазақ халқы да бар», — деп ресейлік шеңберден асыра қарады. Алаш қозғалысының сипаты туралы сол 80-жылдары Мәкең «Ендеше қазақ сахарасындағы ұлт-азаттық қозғалыс тек таза пролетарлық қозғалыс болуы мүмкін емес, ол ортағасырлықтан буржуазиялық демократияға бет алған қозғалыс екендігі даусыз», — деп жазды.

Ғалым қазақ зиялыларының ғасыр басындағы ерекшелігіне көп көңіл бөлді. 80-жылдардың екінші жартысында Тарих және этнология институты сталинизмге — голощекиндікке қарсы шықты, оны әшкереледі. «Тарих сабақтастығы» атты мақаласында Мәкең ұлт-азаттық қозғалысын ақиқат тұрғысында қайта зерттеуді мақсат етті. Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысының проблемаларын қайта қарап, баяндама жасады. Кейін ол проблемаға сан рет оралу нәтижесінде кешенді бағдарлама ұсынды. Бағдарламада автор социалистік кезең тарихын кешенді қайта қарауды ұсынды. «Үш тоғыс: мәдениет, оқу-ағарту және интернационализм мәселелері» деген проблемалық мақаласында мәдениет тарихының ақтаңдақтарына жан-жақты тоқтала келіп, ғалым былай деп жазды: «Мәдениет тарихының ақтаңдақтары қандай? Ең алдымен, мәдениетті, өнерді, халықтық мұраны

догматикалық, схоластикалық тұрғыда қараудан бас тарту керек. Мәдениет тарихын келте түсініп, оны сауатсыздықты жою, бастауыш, орташа, орта білім алу, жоғары білім беру, интеллигенция даярлау аясында ғана қарауды қою керек. Мәдениеттің сан-саласын дүниежүзілік ғылымның жетістіктері тұрғысынан зерттейтін күн туды.

Осы күнге дейін республикамызда мәдени дамуды зерттейтін ғалымдар негізінен оның жеке-жеке салаларын зерттеп келеді. Ғылымтану, әдебиеттану, өнертану салалары айтарлықтай дамуда. Бірақ мәдениет тарихын зерттеушілер қатарында экономикалық мәдениет, құқықтық мәдениет, халықтар арасындағы қарым-қатынас мәдениеті, саяси мәдениет, этикалық мәдениет, еңбек мәдениеттерін зерттеп жүрген жан жоқ десем қателеспеген болар едім. Ал материалдық мәдениет саласында біз тек XIX — XX ғ. төңірегінен аса алмай келеміз. Республикамызда Ш. Уәлихановтан қалған дәстүрді жалғап, халқымыздың діни санасын, оның діни көзқарасын, ислам дінінің қазақ сахарасындағы тарихын, оның мәдениетке, әдебиетке, өнерге әр кезеңде жасаған ықпалын зерттеп жүрген ғалымдар жоқтың қасы.

Қазақ халқының мәдениеті тек Одақ шеңберінде жасалып отырған жоқ. Халқымыздың бір миллионнан астам бір бөлігі Шынжаң жерінде. Өкінішке орай, біздің Шынжаң қазақтарының мәдениеті туралы білетініміз тым аз. Қытай елімен қарым-қатынас түзеліп, даму барысында этнографиялық, антропологиялық, тіл-әдеби ғылыми экспедицияларын жіберіп, зерттеу жүргізу Қазақстан ғалымдарына парыз.

Мәдениет тарихын зерттеген уақытта кейбір методологиялық мәселелерге көңіл бөлу керек қой деп ойлаймыз. Амал нешік, қалыптасқан көзқарасты ұзақ жылдар ескермедік. Халқымыздың революциядан бұрынғы кезде қол жеткен мәдени табыстарынан бездік, қол үздік. Тарихтың жаңа белесінде, міне, осы мұраға оралар мүмкіндік туды. Ендеше, қазақ мәдениетінің мұраларына ғылыми көзқараспен қарап, халқымыздың бай ауыз әдебиетін, қолөнер мәдениетін, материалдық, рухани байлықтарын кеңінен, жаңаша ойлау концепциясы негізінде зерттеу қажет-ақ.

Ұлы революция барысында В.И.Ленин ескі интеллигенцияның білімін, өнерін, талабын, ұйымдастырушылық қабілетін социалистік қоғамды құру ісіне пайдалануға шақырғаны мәлім. Ал бұл кезең Қазақстан топырағында тек 1925 жылға дейін созылды. Ф.И.Голощекин қазақ сахарасына келгеннен кейін ескі интеллигенцияның бәріне бірдей, оның ішінде, тіпті Кеңес өкіметін орнатуға аса зор үлес қосқан Сәкенге шейін ұлтшыл айдарын тақты, қудалау басталды. Қазақ социалистік мәдениетінің іргетасын қалауға жан-тәнін сала кіріскен, В.И.Лениннен мандат алып, қазақ ревкомының құрамына кірген Ахмет Байтұрсыновтың, оның шәкірттерінің соңына Голощекин күндіз шам алып түсті. Аз ғана уақыттың ішінде қазақ елінің интеллигенциясының қаймағы бұзылды, халықтың интеллектуалдық потенциалы өшті. Қазақ топырағында жеке басқа табыну идеологиясы мен тәжірибесі ерте орнады, ол қазақ мәдениетін ойсырата ойрандады. Осы күнге дейін әдебиетте жер-көкке сыйғызбай орынсыз лепіріп, мәдени революция туралы сталиндік концепция тұрғысынан жазылған еңбектердің орнына жаңа зерттеу жұмыстары жүргізілу керектігі айдан аян».

Қазақстан тарихнамасында Мәкең бірінші болып «халқымыз қараңғы еді, мәдениеті төмен, сорлы еді» деген тезиске қарсы шықты. Ол жоғарыда аты аталған мақалада былай деп жазды: «Қазақ мәдениетінің тарихына жаттанды стереотиптер, догматтық тұжырымдар орасан кеселін тигізді. Осы уақытқа дейін «халқымыз қараңғы еді, мәдениеті төмен еді, сорлы еді» деген тұжырым «еңбектен» «еңбекке» көшеді. Ал олай болса, тақыр жерде Шоқан, Ыбырай, Абай, Біржан сал, Ақан сері, Үкілі Ыбырай, Шашубай, Жамбыл, т.б. қалай пайда болды? Ал А.С. Пушкинді қызықтырған қазақ эпостары қай халықтың тақиясына тар келеді? Ғасырлар бойы жаугершілік жасаған халқымыздың қару-жарақ жасау дәстүрі, қолөнері, ауыз әдебиеті, қонақ қабылдау өнері, дала этикасы, т.б. бүкіл Еуропаға, Азияға аңыз болған жоқ па? Дала этикасы. Жоқ, ол тағылар этикасы емес. Ол көшпелілер өркениетінің этикасы. Ол — он үште ұлды ұлан етіп ер жеткізген, он алтыда қызды бұландатып бойжеткізген халықтың этикасы. Ол —

сұлулықты, батырлықты, парасаттылықты төбесіне көтерген халықтың этикасы. Ал біз осы дала этикасын сөз жоқ, басыну ғасырлық жаугершілік, одан қалды, отаршылдық бұғауы түспеген, өркениет дамуынан сырт қалмаған халықтармен салыстырғанда қазақ халқының көш бойы кенже қалғаны рас. Бірақ ол оның кешелігінен, тұрпайылығынан, жабайылығынан, мәдениетсіздігінен емес-ті. «Революцияға дейін қазақтардың сауаттылығы 2 пайыз еді» деген стереотип әлі де болса да кездеседі. 1911 жылы 18 қаңтарда қазақ даласында М.Ф. Щербина жүргізген экспедиция есеп-қисап органдарының дерегі бойынша Торғай, Орал, Закаспий облыстарында, Астрахан губерниясында сауаттылар саны 8,9 пайыз болғаны осы уақытқа дейін ескерілмейтіні тандандырады.

Кейінгі кездердегі ғылыми деректер бойынша 1897 жылғы Ресей санағының дұрыс өткізілмегені анықталып отыр. Санақ анкетасының 6—14 сұрақтары, оның ішінде сауаттылық туралы 13 сұрақ көп жағдайда мүлде толтырылмаған. Сірә, отаршыл Ресей үшін салық төлейтін қазақтар саны ғана керек болса керек. Оның үстіне санақшы орыстар келе жатқанда қазақтар олардың көзіне түскісі келмей, көшіп те кеткен жайлар болған. Ең соңғы тексерілген деректер бойынша сауаттылық дәрежесі Ресейде 21 пайыз, ал Түркістанда 19,5 пайыз болған. Мәдениет тарихнамасының тағы бір күрделі мәселесі — ұрпақ жалғастығын зерттеу. Ол ғасырдан ғасырға созылған халық мәдениетінің ұрпақтар арқылы байланысы диалектикасын ашу, мәдениет бәйтерегінің күре тамырларын, талшықтарын талдау. Ол үшін мәдени қайраткерлердің өз заманына сай, бұрынғы ұрпақпен салыстырғанда берген үлесін жан-жақты көрсетіп, әділ баға беру қажет деп білемін. Олардың ешқайсысына ен тақпай, айдар салмай, бетіне күйе жақпай, байыбына барып, парасатпен зерттеуге үйренуіміз керек. Міне, осындай мәдениет қайраткерлерінің үлесінен халық қазынасы, мәдени мұрасы қалыптасатынын ұмытуға болмайды. Ол — жеке бастын меншігі емес, халық мұрасы, өркениет қазынасы.

Тарихнамада ойсырап, орны толмай келе жатқан проблемалардың бірі тайпалардың халық болып қалыптасуы, Азия мен Еуропа, тіпті Африка халықтары арасындағы әр дәуірде,

әр деңгейде дамыған мәдени байланыс. Осы тарихи процесс көлеңкеде қалып, толық мағынасында зерттелмей келеді. Әсіресе бүгінгі күндері кейбір аймақтарда ұлттардың сана-сезім серпінін ұлтшылдыққа бұрып отырған жағдайда интернационалдық мәдени байланыс тарихы халықтар достығын нығайтуға септігін тигізері хақ».

Автор ақтаңдақтар тарихымен қатар, тұтас «қазақ мәдениетінің тарихын» жазуды алға қойды. Ғалым алғаш рет республикаға тағдыр талқысымен айдалып келген халықтардың проблемасын көтерді. Ақтаңдақтар проблемасына қайта оралып, оны негіздей түсті. Осы мақалада ол «Қазақстан тарихында ақтаңдақ беттер не сан:

- қазақ халқының этногенезі;
- қазақ халқының көршілес шығыс халықтарымен тарихи байланысы;
- Қазақстандағы мемлекеттердің пайда болу тарихы;
- патша өкіметінің отарлау саясаты, Ресейдің аз халықтар тағдырына деген көзқарасы;
- капитализм және империализм дәуіріндегі ұлт-азаттық қозғалысының ғылыми концепциясы;
- Ресейдегі үш революция, Азамат соғысы кезеңіндегі саяси-қоғамдық ағым, партиялардың тарихи сырын ашу;
- қазақ халқының феодалдық-патриархалдық қарым-қатынас, рулық идеология және отарлық режим үстем кезінде қалыптасқан интеллигенциясының тарихы;
- ислам дінін қазақ сахарасында тарату тарихы.

Мен жоғарыда тек қана Қазақстан тарихының бір тарихи белесінің кезек күттірмес проблемаларын санап өттім. Ал мұндай проблемалардың аталмай қалғандары не сан. Бір ғана «қыпшақ» проблемасы — өз алдына бір бағдарлама. Ал «Ұлы Жібек жолы, қазақ сахарасындағы қалалық өркениет проблемалары халқымыздың шоқтығын әлем тарихында көтеретін, өз алдына болашағы бар ғылымның бір арнасы десе де болады», — деп жазды.

Мәкең Отан тарихына үңілген сайын ақтаңдақтар аясы кеңі берді, оны зерттеуге тарихшылардың жаңа толқындары қосылды. Қазақстан тарихшыларының туын көтерген Мәкең ұлт

проблемасына көп көңіл бөлді. Ол былай деп көрсетті: «Сталиндік нәубет жылдары тұтас ұлттар мен ұлыстардың тағдыры әкімшілік-әміршілдік жолмен шешілді. Ұлт мәселесінің сталиндік зорлық-зомбылығынан қазақ халқы аз жапа шеккен жоқ. Сталинизмнің Қазақстандағы жергілікті көрінісі — голощекиншілдік кезінде дамудың социалистік жолына түскен қазақ халқының 42 пайызы құрбан болды. Енді ғана өркендеп келе жатқан ел үшін бұдан артық трагедия бола ма? Арқаға аяздай бататын осы ақиқатты айтуға күні кеше ғана мүмкіндік алғанымызды еске түсірсек, ұлт мәселесі саласында қордаланған, шиеленіскен проблемалардың сыры өзінен өзі-ақ түсінікті болады. Ел тағдыры, ұлт тағдыры табанға салып тапталған сталиндік нәубет жылдары Қазақстан халықтар түрмесіне, каторгасына айналып, Алжир, Карлаг сияқты лагерьлер салынды. 1937 жылы Қазақстанға 18526 корей отбасы (шамамен 100 мың адам) зорлық-зомбылықпен жер аударылды. Интернационалист қазақ халқы корей бауырларына жерін де, төрін де беріп, таршылық көрсетпеді, КСРО Жоғарғы Советінің 1941 жылғы 27 тамызындағы жарлығы бойынша Еділ өңіріндегі 361 мың немісті кір жуып, кіндік кескен жерінен айырып, Қазақстанға қоныс аударды. Осылайша, тек 1943 жылдың 1 шілдесіне дейін еліміздің батысынан 532.506 адам эвакуацияланды. Мейірбан қазақ халқы оларды да жатсынбай, қарсы алып, дастарқанынан — нан, жерінен қоныс берді. 1943 — 44 жылдары қасиетті қазақ жерінен Солтүстік Кавказдан қуғындалған жарты миллионнан астам қарашай, балқар, чечен, ингуш, курд, қалмақ, т.б. халықтар пана тапты. Күні бүгінге дейін әділдік таппаған Қырымдағы татар бауырларымыз да қазақ ағасының кең шапанының астына кірді. Соғыс операциялары Батыс Еуропаға қарай ауысқан 1944 жылдың қарашасында Месхетияның 110 мың адам мекен ететін 220 елді мекеніндегі түрік туғандарымыз Орта Азия мен Қазақстанға көшірілді. Қуғын-сүргінге ұшыраған осы халықтардың қайсысы болмасын, күмән келтірмейтін бір ақиқат нәрсе: мейірбандық пен бауырмалдық, жомарттық пен дарқандық қанына сіңген қазақ халқының жазықсыз жапа шеккен халықтарды жатырқамай достық құшаққа алуы, ғылым тілімен айтқанда, шынайы

интернационалдығы. Зорлық-зомбылыққа ұшыраған, қоныс аударған, эвакуацияланған, тың игеруге келгендерді паналата жүріп, қайран қазақ бабалары ту тіккен елінде аз санды ұлтқа айналды. Ол аз болғандай, 1987 жылғы «Қазақ республикалық партия ұйымының еңбекшілерге интернационалдық және патриоттық тәрбие беру жөніндегі жұмысы туралы» қаулысында «қазақ ұлтшылдығының көрінісі» туралы айып тағылды. Бұл — тарихи шындық алдындағы қиянат. КОКП Орталық Комитеті өз кателігін кеш те болса мойындап, аталған айыпты халқымыздан алып тастауға мәжбүр болды. Ұлтаралық қатынастар проблемасын шешу үшін, алдымен теориялық салада ұлт мәселесі жөніндегі концепцияны жаңадан қалыптастыру керек».

Бұл үлкен үзіндіні келтіріп отырған себебіміз — ғалымның ой өрісінің кендігін, әр тезисі ұзақ жылдық зерттеуге негізделгенін, егемендік алған елдің ұлт саясатына негіз боларлық ғылыми тұжырымдамалардың қалай пайда болғанын көрсету. Ғалым осы бір бағдарламалық мақаласында тұңғыш рет ұлт мәселесінің трагедиясын кеңестік, таптық жүйе бойынша түсіндірді. Бұрын айналып келгенде сталинизмді кінәлап, Ленинді ақтап алуға ұмтылатын тарихшы қауым жаңа сатыға көтерілді. Мәкең былай деп жазды: «В.И.Ленин бастаған большевиктер ұлт бағдарламасын жасап, іс жүзіне асыра алмады. Оның бірнеше себептері бар. Біріншіден, ұлт мәселесі — жан-жүйеге байланысты нәзік мәселе. Ал большевиктер оны шешуде диктатураға, күшке, білекке сүйенді. Екіншіден, ұлыдержавалық биліктен бас тарту сөз жүзінде ғана болды, іс жүзінде халықтар бір орталыққа қарады, орталық империяның, саясаттың тірегіне айналды. Үшіншіден, ұлт мәселесін шешу үшін экономикалық тәуелсіздік керек еді. Ал ұлт аймақтары баяғы қалпында шикізат қоры болып қала берді. Төртіншіден, ұлт мәселесін шешу үшін отаршылдық идеологиядан, көзқарастан арылу керек еді. Ал іс жүзінде большевиктер партиясы орыс халқын аға халық санады, сол халықтың ғана ата тарихы, ана тілі, әскери, діни дәстүрі дәріптелді. Отаршылдық идеологияның мұртын балта кеспеді. Совет империясының тарихында көптеген халықтар геноцид саясатының құрбаны болды. Оған тек қана Сталин ай-

ыпты емес, айыпты — Ленин қалыптастырған бір партиялық, диктатуралық, мемлекеттік дәрежеде шендестірілген система».

Тәуелсіздік орнамай тұрып-ақ, Мәкең бастаған тарихшылар халықты жаңа рух негізінде тәрбиелеуге атсалысты. Әсіресе, осы тұста Мәкең өткізген екі халықаралық конференция бүкіл Кеңестік елдің тарихшыларын дүр сілкіндірген еді. Оның бірі — Қазақстанның, басқа да аз халықтардың Ресейге қосылуы жөніндегі айтыс, екіншісі — күштеп ұжымдастыру проблема-сы туралы бүкілодақтық дөңгелек стол. Осы жылдары Мәкең бастаған зерттеушілердің (Ж. Әбілғожин, М. Тәтімов) «Ашаршылық ақиқаты» деген ұжымдық мақаласы жарық көрді. Ол «Вопросы истории» журналының (1989) 7-санында жарияланды. Мұнда тұңғыш рет шаруаларды ұжымдастыру күшпен, зорлықпен жүргені дәлелденіп қана қойған жоқ, ең бастысы, ол саясаттың мемлекеттік деңгейдегі этноцид саясаты екендігі айқындалды. Көптеген қалың оқырманға белгісіз деректер келтіріліп, қазақ халқының 42 пайызы сол жылдары қырылып қалғаны айтылды. «Ашаршылық ақиқаты», «Казахстанская трагедия» деген атпен Одақтық журналда шығып, кеңестік жүйенің зұлымдығын әшкерелеген ғажайып мақала басылды. Бұрын ұжымдастыру жылдары лениндік кооперативтік жоспар бұрмаланды деп дәлелденіп келген қазақ сахарасында осы зорлық-зомбылықтың жүйелі түрде, үздіксіз, өте қатаң жүргізілгені, бұл саясаттың қолдан жасалған «Ақтабан шұбырынды» саясатына ұласқаны жан-жақты көрсетілді. Патша заманында шабарман болып, жағалы киім киіп, мылтық ұстағандарға қызмет еткен қара табан кедейлерден шыққан белсенді, шолақ белсенділердің жасаған әлегі, олардың тап тірегіне айналғаны дәлелденді. Бұрын ұжымдастыру дәуіріндегі негізгі кінә Ф.И. Голощекинге артылса, енді И. Сталиннің бопартизм саясатының негізгі архитекторы В. Ленин салған жүйенің Ресей сияқты артта қалған, шаруалары басым елде феодалдық әскери социализм орнауы заңдылық екендігі баса айтылды. «Түбірлі бетбұрыс», — делінді мақалада, ауыл шаруашылығы құрылымының «сілікпесін шығарып», қоғамның алдағы проблемаларын түкпірден қозғады. Қалыптасқан жағдайда шаруаларды ұжымдастыру процесінің

негізгі қозғаушы күші бұқараның шынайы белсенділігі немесе «төмендегілер» түсінген экономикалық қажеттілік емес, «жоғарыдан ұйымдастырылған», заңға қайшы келетін әдіспен жетілдірілген біртұтас жүйесі болып табылады» (Ақтандақтар ақиқаты, 59 б.).

Ең бірінші рет сол жылдардағы демографиялық ахуал ғылыми түрде негізделді. «Казахстанская трагедия» ақтандақтар ақиқатын ашу жолындағы үлкен бір белес болды. Бұл жылдары күн тәртібіне қазақ жерінің тарихы қойылды. Этноаумақтық тұтастық Отан тарихында бұрыннан да әлсін-әлсін қозғалып, елді елеңдетіп отаратын. Егемендік проблемасы жақындаған сайын ұлы орыстық отаршылдық шовинизм атына мінген алаяқтар бұл мәселені ушықтырып жіберді. Әсіресе геосаяси ұлыдержавалық науқанды А.И. Солженицынның «Ресейдің көсегесін қалай көгертеміз» деген еңбегі жандандырды. Ресейде оны «реформатор жазушы» атап, сойылын соғушылар көбейді. Кеңестер Одағы деп аталатын тірі организмнің «анатомиялық мүрдесін ашуға» А. Афанасьев т.б. атой салып кірісті. А. Солженицын «парасатсыз коммунистер» жарылқаған бұл халық, яғни қазақтар қалай болса солай бөліп берген аумақты алған: «көшпелілер табыны жылына бір рет жүріп өткен жердің бәрі — Қазақстан болды» деп байбалам салды. Сондай-ақ, бұл «данышпан» Қазақстан тек оңтүстіктегі құм басып жатқан алқапты ғана қамтиды, ал оңтүстік Сібір, оңтүстік Орал өңірі Ресей жері деп даурықты. Мәкең осы тұста әріптестерімен бірігіп, алапат майданға араласты да кетті. Ол «Жауды шаптым ту байлап» (А., 1994) деген атына заты сай кітабында сол кезде Ресейде шыққан ғылыми әдебиеттің сан түрін пайдалана отырып, өзінің энциклопедистік білімін барынша қолданды. Өйткені жер дауы — ел дауы еді, даудың үлкені де, бастысы осы болатын. Бұл еңбекте жер туралы, шекара туралы айтылған Ф. Брокгауз бен И. Ефронның энциклопедиялық сөздігіндегі фактілер, А. Левшин, А. Вамбери т.б. ғалымдар еңбегі куәлікке тартылды. Сонымен қазақтың сонау көне заманнан ХХ ғасырдың аяғына дейінгі жер динамикасы сипатталды.

Мәкең «ерікті отаршыларды», «жер іздеген шаруаларды», «есеңгіреген сектанттарды», «қаңғырған аңшыларды», «бейіт

қазушы қарақшыларды», «қылмыскер қашқындарды», бекініс салып, басып алушыларды аямай-ақ әшкереледі. Ол әшкерелеу сонау қарақшы Ермак туралы жазылған сериядан басталды. В.И. Козлов деген ресейлік зерттеуші «Каспийден Тянь-Шаньға дейін созылған байтақ автономия (Қазақстан) теріскей батысында экономикалық тұрғыдан Поволжье мен Уралға телінген Орал казак әскерлерінің орыс мекендеген жерлерін, ал оңтүстік шығысында Жетісу казактарының жерлерін Верный поселкесімен (соның негізінде кейінірек Алматы қаласы пайда болды) қосып алды, ал бұлар Сібір казактарынікі еді», — деп лақты.

Қазақстан тарихшылары осы тұста кешенді зерттеу жұмыстарын жүргізді. А. Елагин, М. Әбдіров казактар туралы арнайы еңбектер жазды. Ал Мәкең болса, ондай еңбектерге ақ батасын бере отырып, Ресей империясындағы 11 казак әскерлерінің Орал, Сібір, Орынбор, Жетісу, Астрахан сияқты қазақ жерін қалай басып алғанын, Жайық, Ой, Ор, Ертіс, Тобыл, Обаған өзендерінің жағалауын, Қаратал, Лепсі, Ақсу, Іле өңірлеріндегі шұрайлы жерлерді қалай күшпен иемденгенін, қазақ жерінің Оралда 166 мың, Орынборда 533 мың, Сібірде 172 мың, Жетісуда 45 мың казак әскерлеріне қалай кесіліп берілгенін көрсетті.

Ғалым В. И. Козловтың орыс мәселесін қоздырған, арандатушылық әрекетін әшкерелеген тұста «Литературная газета» (1991, 8 наурыз) жарияланған «Қазақтар мен кайсақтар» деген мақалада «Қазақстанда КСРО Одағы құрамынан шығу туралы жарты жұртқа жар салған үндер естіліп жатыр» — деп халық депутаты М. Қозыбаевқа тиіскеңдерге, ғалым картографиялық материалдар негізінде қазақ жерінің барлық контурын сызып, отаршылардың өздері даярлаған құжаттар негізінде жаңа отаршылардың жұмған аузын аштырмастай жауап қайтарды. Онда ол А.И. Левшиннің «Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей», К. Риттердің «Землевладение Азии», В. Сиверстің «Азия», «Всеобщая география» («Азиатская Россия», т. III), Элизе Реклю, Н.Н. Фирсовтың «Сибирский край», «Чтения по истории Сибири», Н. Ивановтың «М.Н. Татищев и его время», А. Н. Седельниковтың «Киргизский край», А. И. Макшеевтың «Исторический обзор Туркестана» т.б. кешенді

еңбектерінен дәлелдер келтірді. Осылай тарихшы қауым қазақ жеріне деген жаңа отаршылардың дүркін-дүркін жасалған тарихи, картографиялық агрессиясына тойтарыс берді, егемендік алған сәттегі елдің емін-еркін есеюіне айтарлықтай үлес қосты. Қазақ елінің тәуелсіздік алып, барын бағалап, жоғын түгендеу кезеңіндегі Манаш Қабашұлының «Ермак: аңыз бен ақиқат» атты сериялы басылымының орны ерекше. Өйткені Ресейге қазақ сахарасының қосылуы, зорлық-зомбылық басы сол қарақшы Ермак жорығында жатыр. Ғалым отарлау тарихын Кеңес жүйесінің құлау, 1986 жылғы желтоқсан оқиғаларымен байланыстырды. Ғалым ресейлік әріптестерінің «Ресей отарлаушы ел болған жоқ, оны Британия, Испания, Голландия, Франциямен салыстыруға болмайды» деген (қараңыз: Неделя, 1990, 12–18 ақпан) байбаламын әшкерелеп, оның қандыбалақ отаршыл империя екендігін, метрополиясында 54 млн шаршы километр болса, 17,4 млн отарланған халықтардың жері екенін онда ХХ ғасырдың басында 33,2 млн халық болғандығын дәлелдеп берді. Отарлану нәтижесінде қосылған аумақ империя жерінің 76,3, ал отар елдер халқының 19,6 пайызын құрғанын ашына айтты.

Академик ағамыз Н. Карамзиннің «аты шулы болғанмен, тегі белгісіз еді» дегеніне сүйене отырып, жылнамалар негізінде Ермактың тексіз екендігін дәлелдеді. Сондай-ақ есімнама саласында талдау жасалып, Ермактың (Жармақтың) түрік негізді қашқын екені, зорлық-зомбылыққа байланысты «уату», «жару», тоқпақ аталып, елінен безген, жерінен аластатылған азғын — тексіз екендігі көптеген деректер негізінде жан-жақты талданды. Ғалым Ермактың «бау-кеспе қарақшы» екендігін Строганов, Сібір шежірелері негізінде дәлелдейді. Ермак тек өзі ғана емес, оның барша жасағы — дружинасы да баукеспе ұры еді. Орыс тарихнамасы оларды «сүттен ақ, судан таза, ертегілердегі батырлардай мейірімді» етіп көрсетуге тырысты. Ермак жасағын «шайка разбойников» деп Строганов шежіресі атап көрсетеді. Ал Сібір жылнамасы Ермак шайқасының ұры-қарақшылар екенін мойындайды. Ғалым орыс тарихнамасындағы жалған атаманның бейнесін С. Соловьевтың, П. Небольсиннің, Г. Миллердің, Н. Карамзиннің деректері арқылы ашып көрсетті.

Академик ағамыз орыс мемлекетінің Ермакты қасиетті адам деңгейіне қалай көтергенін жазды, қолдан жасалған Савва Есипов жылнамасын әшкереледі, Тобол архипастырының, Ресей православие шіркеуінің Ермактан әулие жасаудағы арамзалығын, мемлекеттік деңгейдегі отаршылықтың түп негізін жан-жақты ашты. Ұры-қарыдан есімі аңызға айналған қаһарманды отаршылар осылай қолдан жасаған еді.

Академик М. Қозыбаев өзінің осы әйгілі еңбегінде Ермактың ұры-қары ғана емес, патша жендеті екендігін дәлелдеді, ібір-сібір жұртының шабылу тарихын, түркі тектес халықтардың отарға айналу тағдырын көрсетті. Ғалымның есімі «Ермак: аңыз бен ақиқаттан» кейін қазақ жұртшылығына кеңінен танымал болды. Авторға елдің түкпір-түкпірінен мыңдаған хаттар келіп түсті. Таптық тұрғыдағы темір құрсау бұзылып, қалың тарихшы қауымның бас көтеріп, сыр айтып, көсіле жазуына жол ашқандай болды. Сең бұзылды, отаршыл жүйенің тоғаны топан су астында қалды.

Манаш Қабашұлы мұнымен тоқтамай, «Голощекин және Қазақстан», «Сталин және Қазақстан», «Хрущев және Қазақстан», «Брежнев және Қазақстан» сияқты сериялы еңбектер жариялады. Барша Кеңес дәуірінде қазақ елінің, көрген зәбірі, қорлық-зорлығы тарих биігінен әділ бағасын алды. Академик ағамыз ғалымдық талантын публицистикаға ұластырды, ғажайып бейнелі сюжеттер арқылы тұтас дәуірді тұлғалады, ел басқарған көсемдердің ұлт мәселесін шешудегі істерін, алға қойған мақсаттарын, іргелі халық тағдырын арқау етті. Тәуелсіздік алған он жыл ішінде тарихты халыққа жақындатып, қалың оқырман санасына жеткізген тарихшы — Манаш ағамыз шын мәнінде халық перзентіне айналды. Ақтаңдақтармен айқас Отан тарихын түбегейлі сараптауға, зерделеуге ұласты. Тарих майданының басы-қасында жүрген Мәкең осы майдандағы қолбасы сияқты.

Академик Манаш Қозыбаев. Алматы, 2001. 3-38 бб.

Әбдуәли ҚАЙДАР

ТАРИХТЫҢ АУЫР ЖҮГІН АРҚАЛАҒАН АЗАМАТ

Бүгінгі егемендік алған, тәуелсіз мемлекетін құрып, өзінше ел болып отырған қазақ халқының рухани, мәдени өміріне үңіле қараған адам жоғалтып алған, көз жазып қалған, табылмай жатқан, қисыны келмей тұрған көп «жоқтардың» бірі де бірегейі — өзінің ұлттық, азаматтық тарихы екенін сезінеді. Бұл ұғымдардың өте кең де ауқымды, терең де тегеурінді екенін тарихи санасы сансыраған қарапайым халық болмаса да, сол халықтың сүт бетінен қалқып алар қаймағындай зиялы азаматтары жақсы білсе керек. Халқымыздың бойына біткен бір әдеті — қолда бар асылды түгелдеп ұстап, барынша бағалай білмейтін ұқыпсыздығы, ал жоғалтып алса, қолма-қол іздеу салмайтын енжарлығы болса, ал жоғалғаны аяқ астынан табыла қалса, бөркін аспанға атып, қуанатыны.

Міне, осы әдетімізге қарай жоғалтқанымыз аз емес. Ал бір жақсы әдетіміз — ғайыптан заман өзгеріп, еңсеміз көтеріліп, елдігімізді тани бастасақ болды, жоғалтқандарымыздың басқасын емес, ең алдымен ескі дүниелерімізді іздейтініміз. Ол қандай дүние? Шынымен-ақ, бізді өткен замандардың сілімтіктерін сілкілеп, жарамсыз дүниелерін жаңартуға, жасығын жаңалауға құмар жұрт деп ойлайтындар болса, айталық: «мың өліп, мың тіріліп келе жатқан халқымыздың тағы да мың бірінші рет қайта тірілу» сәтінде жарқын болашаққа үмітін арта отырып, ойлайтын асыл арманы: сан ғасырлық өткен өмірінің тарихын білу, атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа мирас болып қаларлық рухани мұрамызды танып-білу болып саналады.

«Әр жылы бір ғасырға баланатындай өткен тарихи он жыл беделінде іске асқан өзекті өзгерістер мен өзіндік жаңа құбылыстарға не жатады?» деп сұрай қалған жан болса, өз басым «ол — тарихи санамыздың ояна бастауы!» деп кесіп-пішіп айта аламын. Міне, сол бір тарихи санамыздың оянып, қанаттана бастаған, қалың қауымның екі рет алдына қараса, бір рет артына қарап, жоғын іздейтін кезінде, тұсауы кесіліп, тәй-тәй басқан алғашқы қадамын өз көзімен көріп, қуаныш сезімі бойын билей бастаған шағында өткелі отырған атақ-лауазымы шаршы етекпен асатын академик, тарихшы-ғалым — Манаш Қабашұлы Қозыбаевтың 70 жылдық мерейтойының осы аталған игілікті істерге, халықтың қуаныш сезіміне тікелей қатысы бар деп ойлаймын. Бір заманда, бір қоғамда, бір академияда, ғылымның «қоғамдық ғылымдар» деп аталатын үлкен бір саласында қоян-қолтық қызметтес болып, сырлас, пікірлес, әріптес болып, көп жылдар бойы Алатау ауасын бірге жұтып, кәусар суын бірге ішіп, тату-тәтті өмір кешіп, аға-іні ретінде сыйласып келе жатқан Манаш бауырымыздың мерейтойы қарсаңында бір-екі ауыз пікір айтуды ағалық парызым деп санадым. Біз бір сәт лирикалық шегініс жасап, бір сәт өзімізді салтанат сарайында академиялық үлкен оркестрді тыңдап отырмыз деп сезінейік. Ол оркестр «кешегі заманның баласымыз, бүгінгі заманның атасымыз» (Ахмет Байтұрсынов) деп санайтын, болашақ алдында өз жауапкершілігін сезіне бастаған, өткен тарихын білуге ынта-жігері мол, бүгінде қаумалаған қалың тарихшы қауымы құрған шығармашылық ұжым делік. Сан алуан саз аспаптарының сыңғырлаған сиқырлы өз дауысы, өз үні бола тұрса да, оркестрді басқарушы — дирижер ұстаған жіңішке таяқшаның әрекетімен қалың жұрт алдында, салтанатты залды басына көтере, үйлесімді де өзара үндесті, құдіретті де күшті бір-ақ дауыс, бір ырғақ, бір тебіреніс қана үстем болып шарықтайды. Бұл құбылыс әрбір саз аспабының өз міндеті мен қызметін жетік те дәл, шексіз шеберлікпен орындауына байланысты болса керек.

Міне, осы қаптаған қалың, әр алуан аспаптардың ішінде, әсіресе оркестр әлемінде ерекше қызмет атқаратын, көп скрипкалардың бірегейі — «бірінші скрипка» деп ерекше құрметпен аталатын аспап бар. Бұл — қазақ өмірінде болмаса да, Еуропа классикалық музыка дәстүрінде қалыптасқан классикалық ұғым. Мен құрметті інім

Манашты республикамыздағы қаптаған (әр түрлі саз аспаптарына ұқсайтын, яғни білімі де, біліктілігі де, мінез-құлқы да, тарихқа көзқарасы да әр алуан) қалың тарихшылардан құралған осындай академиялық оркестрдің бірінші скрипкашысына балағым келеді. Ол скрипка — өте күрделі симфонияның рухын ерекше сезінетін, әрбір дыбыс пен үннің лебін дәл тауып, жүрек соғысы мен тамырын тап басып, тани білетін сезімтал да сергек ойыншының қолындағы аса бағалы аспап деген сөз. Демек, «бірінші скрипкада ойнау» дегеннің мән-мағынасын сауатты жұрт дұрыс түсінеді ғой деп айтып отырмыз.

Ғалымдар арасында «тарихты тарихшы емес, тарихты түсіндіруші жасайды» деген сөз бар екен. Оны айтып отырған себебім, «қазақтың өз тарихы, шынайы ұлттық тарихы әлі жоқ» деп кесіп айтуға аузым бармаса да, «бар» деп, ауыз толтыра айтуға да келмейтін бүгінгі таңда жоқ тарихымызды жасау міндетінен бұрын дүниемізді тарих етіп жүйеге келтіру, оның бас-аяғын айқындап, түсіндірудің өзі оңай мәселе емес. Сондықтан да болар, тарихшы Манаш Қабашұлының біраз жылдар бойы негізінен тарихтың салалы мәселелерімен («Отан соғысы тарихы» т. б.) шұғылданып келіп, егемендік қарсаңында «Қазақ энциклопедиясы» атты үлкен мектептен өтіп, келелі де күрделі ұлттық, азаматтық тарихқа тікелей араласып, бұл саланы игеріп, іргесін қалап, замана тұрғысынан жаңа бағытқа басын бұрып, жаңа үрдіспен дамуына жөн сілтеуінде оның алдынан арайлап тарихтың үш мәселесі бой көрсеткен сияқты. Оның біріншісі — жазылған тарихымыз болды, бірақ одан егеменді ел санатына қосылған қазақ халқының шынайы өз тарихын түгел, оның үш кезеңін — кешегісін, бүгінгісін және ертеңгісін толық айқындайтын идеологиялық қысым араласпаған өз тарихын табу қиындау болды. Екіншісі — бұрынсоңды жазылып, шындықты сан саққа жүгіртіп келген қаптаған қалың тарихи, шежірелік деректерді сұрыптай келгенде тарихи дамудың өзіндік өзегін, басталуы мен аяқталу мерзімін айқындау да оңай болып отырған жоқ. Үшіншіден, аңыз-әңгіме, шежіре, ауыз әдебиеті деректері болмаса, тарихи деректерге саналатын әр тілді жазба бұлақтардың тым тапшылығы, барларын іске қосудағы енжарлықта тарих шаруашылығына тән дүние. Қысқасы, біздің байқауымызша, мерейтой иегері Манаш ініміздің келелі тарихқа

белсене араласар кезеңі тарих туралы айтушы да, жазушы да көп, «өлеңге әркімнің-ақ бар таласы» дегендей, өз пікірін тықпалаушы, басқа пікірді түртпектеуші, ақылдасып шешер мәселені таласқа айналдырып, «қойшы көп болса, қой арам өледінің» керін келтіріп жатқан аласапыран сәтке деп келіп отырған сияқты. Манаш көтерген тарихты мен «жүгі ауыр тарих» деп атауымның себебі де, міне, осыған байланысты. Демек, дәл бүгінгі таңда Манаштың бас скрипкашы болып, тарих сүйгіштер көшін, тарихшылар қауымын бастап, басқару, ең болмаса, шын тарихқа шеліркеп отырған қалың жұртшылықтың алғашқы талабына лайықты жауап беріп, төл тарихымыздың арғы-бергісін түсіндіріп, шөлін қандырмаса да, сусынын қандырудың өзі де орасан зор міндет.

Осы бір ауыр, ауыр болса да, абзал міндетті орындау барысында дәл бүгін өз орнын тауып, қалыптаса қоймаса да бағдарбағытын дұрыстап келе жатқан, жаңа, жаңа болса да ескі, ескі болса да жаңа тарихымыздың іргетасын қалау қарбаласында ерлікке бергісіз еңбек етіп, ортадан озып, азаматтық танытып, ұлан-ғайыр абыройға, ел ризашылығына бөленіп отырған Манаштың өзі де осы тұста ағынан жарылып: «Тындырғанымнан әлі де тындыратыным, іске асыратын ой-толғанысым көп» деп айтқан болар еді.

Мен білетін Манаш Қабашұлы — шынайы еңбек адамы, ұйымдастырушылық қабілеті зор, қарымы мол, ойы терең, қос тілде қатар сөйлеп, қатар жаза алатын, тілі шешен, қаламы жүрдек зерттеуші. Оның, әсіресе, кейінгі он, он бес жыл ішінде атқарған еңбегі мен Шоқан атындағы қара шаңырақ — ғылым ордасын басқаруда таныта білген ұйымдастыру қызметі жайында қаламдастары айта жатар.

Халқымыздың төл тарихын, барша болмысын білуге кұмар жандардың бірі ретінде мен Манаш ініміздің өз халқының тарихын зерттеуге қосқан игілікті еңбегін ерекше бағалап, оның бүгінгі мерейтойында (өзі айтатындай): «Өзі ер, болашағы мол халқыңа аянбай қызмет ете беру үшін денсаулығың да мол болғай! Бұрқылдата бер, Мәке!» дегім келеді.

Өмірзақ СҰЛТАНҒАЗИН

АСЫЛ АҒА, ӘРІПТЕС ДОС ТУРАЛЫ СӨЗ

Қоғамның әр даму сатысында әрбір халық заман талабына сай өзінің ойшыл, терең білімді, ұлы адамдарын өмір сахнасына әкеледі. Өркениетті, өскен елдер үшін осы ұлы адамдардың ісін келесі ұрпақтың дарынды өкілдері жалғастырып отыруы шарт. Бүгінгі таңда келелі істерімен қоғамға танымал, дарынды, ойшыл азаматтарымыз — сол бұрынғы ұлы адамдардың ізбасар інілері. Сөйтіп, зиялылылар керуені мәңгілік қозғалыста жалғасып отырады. Сондай жалғастылықты әдебиет пен мәдениет саласында Абай мен Әуезов, ғылым саласында Шоқан мен Қаныш, тарих саласында Марғұлан және Қозыбаев араларынан аңғару қиын емес. Шоқан мен Мәкеңнің арасында да ортақ бір ұқсастық бар деп айту артық болмайды. Шоқан Уәлиханов 1835 жылы Құсмұрын бекінісінде дүниеге келген (қазіргі Қостанай облысы). Шоқанның балалық шағы Тобыл өзені мен Құсмұрын көлін жалғастыратын Обаған өзенінің қалың тоғайлары мен жазық жайлауларында өткен. Шоқан өзінің туып-өскен елінің сұлу табиғатынан үлкен ләззат алған. Обаған, Құндызды өзендерін жағалай қоныстанған Атығай, Керей, Уақ, Қыпшақ елдерінің небір майталман шешендері мен ақын-жырауларының аузынан қазақ эпостары мен халық поэзиясын жастайынан құмарта тындап, кейіннен солардың біразын жазып алып, қағаз бетіне түсірген. Шоқанның балалық шағындағы осы айтылған факторлар оның болашақта үлкен ойшыл, этнограф-ғалым болып қалыптасуына өзінің үлкен әсерін тигізгені белгілі.

100 жылдан кейін осы Шоқанның балалық шағы өтіп, қалыптасқан Обаған өңірінде Манаш Қозыбаев дүниеге келді. Манаш пен Шоқанның туып-өсіп, балалық шақтары өткен табиғи

ортасы бір де, рухани тәрбие алған қоғамы ұқсас. Сондықтан да болар, осы екі зиялының бойындағы табиғи қабілет-қасиеттерінің, жазған еңбектерінің тереңдігі мен көлемділігі, тарихи оқиғаларды зерттеу әдістерінің бір-біріне ұқсастығы. Мүмкін көп жылдар бойы Мәкеңнің Шоқан есімімен аталған Қазақстан Ұлттық ғылым академиясының Тарих және археология (кейіннен этнология) институтын басқаруы да кездейсоқ емес болар. Осы айтылған Обаған өңіріне өзімнің қатысым болғанына және соңғы 20 жыл ішінде Мәкеңмен жақын достық қатынаста болып, қоян-қолтық араласып, Қазақстан ғылымының қара шаңырағында өтпелі кезеңде қызметтес болуымды үлкен бақыт тұтамын. Мәкеңді неғұрлым жақын білген сайын, оның парасаттылығы мен адамгершілігіне сүйінішім күннен-күнге арта түсуде.

Оның бойындағы күш-қуат, ой тереңдігі, өзінің жеке басына қоятын қатаң талап, еңбекқорлық, жолдастары мен жақын адамдарына қалтқысыз берілу — әлбетте, бір адамның бойынан табыла бермейтін қасиеттер. Мәкең өзінің қоғам, ұлт алдындағы парызы мен міндетін ойынан бір минут та шығарып көрген емес. Қоғамда болып жатқан кейбір жайсыз жайлар, тарих бетіндегі кезінде кеткен асыра сілтеулер мен айтылмай қалған деректер оның жанына қатты батып, күйзелтетінін мен әсіресе Қазақстан ғылым академиясын басқарып жүргенде аңғаратын едім. Сол бір уақыттағы жаңағы айтылған жауапкершіліктен туған Мәкеңнің үлкен еңбектерінің бірі — оның Ермакқа және Орыс казактарына байланысты деректерді ғылыми тұрғыдан талдап, тарихи шындықты қалпына келтіруі. Бұл соңғы жылдарда тарих ғылымына қосылған теңдесі жоқ үлкен үлес еді. Мәкеңнің тарихымыздың ақтаңдақ беттерін толықтыру және оны келесі ұрпаққа жеткізудегі еңбектері мен іс-әрекеттері де ұшан-теңіз. Оған тарихшыларымыз өз бағасын бере жатар.

Менің әріптес досым, асыл ағам өзінің 70 жылдық торқалы тойын үлкен бір рухани өрлеу үстінде қарсы алып, халқының сый-сияпатына бөленіп отыр. Ондай бақыт екінің біріне бұйыра бермейді. Дегенмен де, қазақтың зиялы азаматтарының бәрі осы академик Манаш Қозыбаевтай ел алдындағы ұлы мақсаттарды жете түсініп, сол мақсатқа жетуге атсалысса, қазақ елін болашақта үлкен жетістіктер күтетіні айқын.

Әбіш КЕКІЛБАЕВ

БҮГІН МЕН ЕРТЕҢГЕ БІРДЕЙ ҚЫЗМЕТ ЕТКЕН ҒҰЛАМА

Бірде жұмыстан қайтып келе жатып, Алматыда Үкімет үйі қасындағы гүлзарда серуендеп жүрген ақын Ғафу Қайырбековке жолығып қалдым. Қасында толықша денелі, қою кара шашты, аққұба өңді, қыр мұрынды, қалың қабақ, томпақ бет жігіт ағасы боп қалған кісі біздерге күле карап тұр екен. Қол алысып амандастық. «Бұл — Манаш Қозыбаев деген ағаң. Бірің — тарихты көп қопаратын жазушысың. Бірің — нағыз тарихшы ғалымсың. Осылай көрісіп-білісіп жүрмейсіңдер ме, түге!», — деп әзілдеді Ғафекең.

Ақынның аузына Құдай салып тұрса керек. Көп ұзамай Республика Жоғарғы Кеңесінің кезекті сайлауы бітті де, Мәкең екеуіміз жаңа сайланған депутаттар санатына бірге іліктік. Әуелде кеңестік қоғам ауқымында жүргізіліп жатқан реформаларды одан әрі тереңдетеміз деп жиылған заң шығарушылар бірте-бірте тек бұрынғы қоғамды ғана емес, күллі мемлекетті түбірімен өзгертпей тынбайтын процес-терге килікті. Оған біреулер апшыды, біреулер абыржыды, біреулер әліптің артын бақты. Біреулер бәрібір түбегейлі шешімдер жасауға тура келетінін түсіне бастады. Күн өткен сайын пікірлер алуанданып, мүдделер жіктеліп, қоғамдық күштер әрұдайылана түсті. Төменнен де, жоғарыдан да, қос қапталдан күтпеген дүмпулерге үздіксіз ұшырай бастаған үйреншікті үрдіске ешкімнің көңілі бітпеді. Оған қаңқа болып келген саяси жүйе тапа-тал түсте дауыл соқпай, жау жаппай,

шаңырағы ортасына түсіп, ойсырай күйреді. Сол кездегі естияр ұрпаққа тарихи таңдау жасауға тура келді. Ол ұрпақ жиырмасыншы ғасырдың басындағы саяси дүрбелеңдерден кейін, болары болып, бояуы сіңіп қойған қоғамда туып-өсіп, ер жеткендер еді. Бесіктен белі шықпай тұрып жүйелі түрде қалыптастырылып қалған әмбеге ортақ қоғамдық санамен табан астында қоштаса салу оңайға түспеді. Бір кездегі қытайлар да «қарғыстың ең жаманы — өтпелі кезеңде өмір сүр» деген деп осындайдан шығарып айтқан шығар.

Бізге өз таңдауымызды жасау оңай болған жоқ. Біреулер: «Бұның арты қайтып кетер екен?» — деп күмілжіді. Біреулер: «Қай қасаптың тұсында да өткір пышақ керек!» — деп, қос алақандарына бірдей түкіріп, әлекедей жаланып, әдеттегі шолақ белсенділікке басты. Ал енді біреулер: «Көп ұлтты алып мемлекеттің басына күн туып тұрған кезде әркімнің жеке басының емес, ең алдымен, елінің тағдыры шешіледі. Маңдайымызға сондай заман бұйырып тұрса, ұлтымыздың ұпайын түгендеп қалайық!» — деп, тәуекелге бел байлады. Манаш Қозыбаев сол топтың жуан ортасында емес, маңдай алдында жүрді. Егемендік мәлімдемесін, Тәуелсіздік, Азаматтық туралы заңдарды әзірлеуге белсене атсалысты. «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы Заңның» жобасын әзірлеген жұмыс тобын басқарды. Тұңғыш Ата Заңымыздың жобасын әзірлейтін Президент басқаратын беделді комиссияның мүшесі болды. Бұның бәрі мансап емес еді. Біреу ұқса, біреу ұқпайтын, біреу ұнатса да, біреу ұнатпайтын бұндай шаруалардың соңында жүру ол кезде көп жұртқа сау басыңды қарадай саудаға салу сияқты болып көрінетін. Ауытқыма уақыт пен әрұдай қауым жағдайында жаныңды шүберекке түйіп, басың мен арыңды бәске тігіп, жұмылатын жанкешті жұмыс еді. Бүгінгілердің ғана емес, ертеңгілердің алдындағы асқаралы жауапкершілік еді. Ол кездегі жұртшылық ол жұмыстың тек дауысқа қойылатын соңғы сәттеріне ғана куә болды. Ал ең шытырман, ең күрделі, ең өткір кезеңдері жұмыс барысындағы талқылауларға тап

келетін. Аталмыш құжаттардың әлгіндей біреу біліп, біреу білмейтін азапты өткелдерден аман өтуіне жан-тәнімен аянбай еңбек ете білгендердің бірі Мәкең еді.

Манаш Қабашұлының терең білімі, қос тілге бірдей жүйрік шешендігі, жауды көбейтпей, дауды өршітпей, елге керек мәселені бейбіт түрде шешуді қалайтын мәмлегерлігі сол жылдары бар болмысымен жарқырай көрінді.

Біліммен қоса білік деген, азаматтықпен қоса кісілік деген де ұғымдар бар. Халық соңғы екеуін алдыңғы екеуінен кем қадірлемейді. Өз басыңды күйттегенде қайсысына жүгіну өз еркің, ал ел мүддесін күйттегенде төртеуіне бірдей жүгіну шарт. Манаш Қозыбаев — осыны терең түсініп, қапысыз меңгергендіктен де саясатқа келген ғалым. Әйтпесе, кеудемсоқ білім мен беттен тырнап, жағаға жармасқыш әлеуметтік аусарлық қай заманда да халықтың сорын көбейтпесе, бағын асырған емес. Бұны тарихшы білмегенде, кім біледі?! Содан да ма екен, Мәкең шаңырақ артқан сары атандай орнықты мінезі мен тұрлаулы бағытынан мен көріп, мен білгелі бір сәт ауытқыған емес.

Ал біздерді тағдыр бір арбаға жеккелі он жылдан астам уақыт болыпты. Ол екі ортада елдің де, ердің де басына сын болған талай оқиғалар өтті.

Тіпті егемендігімізді жариялап, тәуелсіздігімізді алғаннан ел басына талай қиындық, ер басына талай сын түсті. Жағдай бірден түзеле қоймады. Жылдар, тіпті ғасырлар бойы кетіп келе жатқан ұпай бірден түгенделе салмады. Кейде тіпті бұрынғымызға да зар болып қалған тұстарымыз болды. Әсіресе, ғылым мен мәдениетте. Сондай кем-кетігімізді сөз еткен бір талқылауда жұмысшы депутаттың: «Ау, зиялы ағайындар, тіпті өз бастарыңа келетін пайда-зиянды білмей тұрып, жұрттың басын неге босқа қатырдыңдар?» — деп салғаны бар. Иә, тек өз басына келер пайда-зиянды есептеген кісіге тәуелсіздік пен егемендіктің еш қажеті болмай қалуы да мүмкін. Оған тәуелсіз мемлекет орнатудың мыңнан бір шаруасын бастамай жатып, билік пен байлық бөлісуге білек

сыбана кірісіп кеткен әлеуметтік алауыздық көзімізді әбден жеткізіп отыр. Басқаны қанағат етпегендей, балабақшаға дейін ауыз салып, талапайлап бөліп алуға асыққандарды елдің қамын, ертеңнің қамын ойлады деп айта алмайтының рас. Олардың мұндай түйені түгімен, арбаны жүгімен асап салған ашқарақтығы жаңа саяси үрдіске, сол негізде қалыптасып келе жатқан тәуелсіз мемлекеттілікке сенімді азайтпаса көбейткен жоқ. Шамадан тыс асқынып кеткен экономикалық ашқарақтық әлеуметтік бейпілдіктің аузына оңай сөз салып берді. Олар билікті сынағанды місе тұтпай, тіпті тәуелсіздікке тіл тигізуден де тайынбады. Тәуелсіздігіміз бен төл мемлекетіміздің жолында қал-қадерінше қызмет етуге тырысқандар неше қилы күстаналанып бақты.

Мұндай жағдайда «жауға шапқанда бар едік, олжа бөліскенде жоқ болдық» деп, пендешілік өкпе-бопсалардың тасасына барып тығылуға да немесе «өзіме бұйырмайтын қарта қоқысымен бірге қайнасын» деп енжарлық танытуға да, пәлесінен аулақ деп басты ала қашуға да болар еді. Ондай жағдайда әлі буыны бекіп, бұғанасы қатпаған тәуелсіздік өз мақсаттарына жету жолында неден де тайынбайтын баққұмарлар мен байлық құмарлардың талапайына түсіп кетпей ме? Сөйтіп сыртқы көз алартушылық пен ішкі ашқарақтықтың әуелі қолжаулығына, артынан құрбандығына айналып кетпей ме?! Өйтіп ақырына дейін табандылығымыз жетпейтін болса, әуелде тәуекелге несіне бел будық?

Осыны ойлап, әлі күнге түске дейін мүйіз, түстен кейін киіз болып құбылуын қоймаған екіұдай әлеуметтік ахуал жағдайында ақырына дейін төзіп бағуға, ұстанған бағытынан ақырына дейін айнымауға, өз мемлекетіне ақырына дейін болысып бағуға тағаты жетіп келе жатқан табанды қайраткерлеріміздің бірі де Манаш аға екені даусыз. Оған да кемел білікті, кең парасатты тарихшылығы себепкер болған шығар. Өтпелі кезеңде өткінші қиындықтардың ауанына беріліп, жүдеген иін мен ашыққан құрсақтың айтқанына құлақ асып, сабырдан аттаған әлеуметтің өзін ғана емес,

артындағы әулетін де пұшаймандыққа ұшырататыны көрмей-білмей жүрген жайт емес. Ал ертеңге деген сенімнен айырылмай, сабырын шашпай, ынтымақ пен ыждаһатқа жүгініп, жасампаздыққа жаппай бой ұрған қауым ғана өз ұпайын түгендемей тынбайтыны тағы белгілі. Ол үшін ұлттың өткенін, бүгінін, ертеңін жан-жақты пайымдап, өз әрекетіне жарастықты мағына дарыта алатындай тарихи зердесін шыңдап, жаңа тарихи санасын қалыптастырмақ мұрат. Сондықтан да Манаш Қозыбаев қоғамдық есеюімізге өз ықпалдарын тигізе алған жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу, ұлттық тарих, ұрпақтар сабақтастығы, мәдениетті қолдау жылдарын өткізуге білек сыбана атсалысты. Мемлекетіміздің ішкі, сыртқы саясатының тереңдей, пәрмендене түсуіне қолғабыс тигізуден еш тартынып көрген емес. Оның мұндай азаматтық тұрлаулылығы ғылыми кемелдігінен өрбіп жатқаны күмәнсіз. Ол ұлттық тарих ғылымының бас-аяғын жинап, бағытын айқындап, қайта жаңғырып жатқан мемлекетіміз бен қайта жасарып жатқан халқымызға мейлінше қолғабыс жасауға күш-жігерін түгел сарп етіп келеді. Бұндай өткен мен ертеңге бірдей қызмет еткен ғұлама ғалым, көрнекті саяси қайраткер, елжанды азамат біздердің ғана емес, келешек ұрпақтың да терең құрметіне әбден лайық.

Академик Манаш Қозыбаев. Алматы, 2001. 38–41 бб.

Аманжол ҚОШАНОВ

ХАЛҚЫНА ҚЫЗМЕТ ЕТКЕН

Академик М.Қозыбаевтың ғылымдағы орны, сан салалы қоғамдық қызметі өзі дүниеден өткелі даралана түсуде. Мәкеңнің ғасыр тоғысындағы еліміз, халқымыз үшін танымды еңбегі оның шығармашылығының дәуірлеу кезеңі болды. Бұл — ақиқат. Жарты ғасырға жуық ғылымдағы өмірінің соңғы 15–20 жылы халқына тікелей қызмет етіп, сан қырлы қабілет-талантын қазақ халқының шынайы тарихын қалпына келтіруге аянбай еңбек етумен өтті. Қазақ халқының көне дәуірден бүгінге дейінгі тарихын зерттеушілерді бастап, шын мәнінде, Қазақстанның жаңа тарихын өркендет қалыбына келтіруге аянбай ат салысты. Бұл зерттеушінің пешенесіне жаңа дәуір сыйлаған, тағдыр дарытқан бақыт еді.

Осы жағдайды ғасырлар бойы армандаған елдің егемендігі туындатты. Тарихи аренаға шығып, өздерінің міндет-миссиясын орындауға дайын екенін талай зиялы қауым өкілдері, қоғам, мемлекет қайраткерлері таныта білді. Солардың алдыңғы шебінде бірегей, жарқын жұлдыздар санатында Мәкең болуының өзі де тарихи заңдылық еді дегіміз келеді. Ол кісінің бұған дейінгі арпалыс, толғанысқа толы өмір тәжірибесі, халқына қызмет етсем деген биік арманы, осы халықтың тарих жолындағы күреспен өткен ауыр тағдырын ғылыми, азаматтық елегінен өткізуі — осының бәрі біздіңше, Мәкеңді тарих ғылымындағы үлкен күрес жолына еріксіз әкелді.

Мәкең өткен ғасырдағы ұлы демократтар — Әлихан, Ахмет, Міржақып еңбектеріне көп үңілетін, жиі қолданатын, оларды қайтсек егемен халық боламыз, оның келешек тағдыры қандай жағдайда, қай жолмен өрбіп, өркениетті елдер санатына қалай қосыламыз деген сұрақтар толғандыратын. Әсіресе, халық өміріндегі жер тағдыры, бірлік, кәсіпкерлік жөніндегі пікірлерін Мәкең қазіргі өмір талабына сәйкес әрдайым алға тартатын.

Мәкең кең ауқымды, ғылыми көзқарасы, білімі жан-жақты, әрдайым, әр жағдайда жаңашылдыққа ұмтылыс жасаған, сирек кездесетін интеллектуалдар қатарында болды десек қателеспеспіз. Орталық басылымның бірінде 2001 жылы ауқымды мақаласы жарық көрді. Ол тарих ғылымындағы бүгінгі таңдағы көкейтесті, шешуді қажет ететін мәселелер жөнінде еді. Тарихшы мамандардың есінде болар – көтерілген проблемалар жалпы ТМД елдері тағдырына ортақ болатын. Батыл да дәлелді түрде тоталитарлық жүйеде қалыптасқан жалған көзқарастардан әлі арыла алмай келе жатқанымыз, Ұлы Отан соғысы тарихында стратегиялық басқарудағы, ұлттық жауынгерлер қосындарының әлі толық ашылмай келе жатқан беттері, социализмнің ұлы идеяларын жаппай қаралаудан арылып, шын мәнінде, одақтас республикалар: «кеше кім едік, бүгінгі әлеуметтік, экономикалық жетістігіміз неде» деген сұраққа бүкпесіз, шынайы жауап іздеуіміз керек екенін, жалпы Қазақстан тарихшыларының жаңа дәуірдегі міндеттері жөнінде баса айтылып еді. Бұл көзқарастар келешек ғылыми жоспар-бағдарламаларға ұласып жатқандай еді.

Академик Қозыбаевтың ғылымдағы айтулы жетістіктері Қазақстан тарихындағы егемендікке құлаш ұрған соны кезеңге сай келіп, оған үндес — рефрен іспетті әсер қалдырушы еді. Бұл жайт жалпы тарихшыларымызға тағдыр тарту еткен, қазақ халқының арман-талабына сай үлкен құбылыс еді. Мәкең университеттік жүйелі білім алып, азаматтық санасының қалыптасу жылдары Отан тарихын тоталитарлық идеология бағындырып, зорлықпен бұрмалаушылық кезеңін көзімен көріп, қолымен ұстағандай еді. Бұл көзі ашық, көкірегі

халқына теңдік аңсаған азаматқа тарихи сын, шыңдалу кезеңі еді десе де болғандай. Мәкеңнің ғылымдағы жолы университет қабырғасынан басталып, Отан соғысы, партия тарихының іс-әрекетіне терең бойлап, сан қырына үңіліп, оның талай құпияларын ашуға мүмкіндік берді. Осыған байланысты оны қатаң жүйе шындық іздедің деп соққыға да жықты. Бірақ Мәкең көзқарастары одан шыңдала түскендей еді. Оның ғылымдағы өмір жолы Қазақ энциклопедиясы басшылығында, Академияның Тарих және этнология институтын басқарған жылдары еліміздің рухани жаңғыруына байланысты сәйкес келіп, зерттеушілік таланты барынша ашылып, тарих ғылымының жаңа дәуірдегі сардары дәрежесіне дейін көтерілді.

Мәкең қабілеті ерте танылды. Бір сыр бөліскен әңгімесінде университет қабырғасына орыс тілін шала біліп, бірақ шағын уақытта меңгеріп кеткенін айтатын. Екінші курста тарих пәнінің доценті (шамасы, жер аударылғандардың бірі болса керек) реферат жазуға тапсырма беріп, Мәкеңе «Ағайынды Гракхтардың реформалары» деген тақырып тиіпті. Реферат жоғары бағаланып, ұстаз: «Бұл рефератты студенттерге оқу құралы ретінде ұсынуға болар еді» дегені жадында сақталыпты. Осының өзі талапты студенттің саралау қабілетінің деңгейін танытқандай еді.

Жас ғалым Манаш Қозыбаевты мінбеден мен алғаш рет 1965 жылы Қазақстан Ғылым академиясының үлкен залында тыңдадым. Бұл ұлы жеңістің 20 жылдығына арналған үкіметтік дәрежедегі конференция еді. Зиялылар назарында Баукеңнің (Момышұлының) өзіндік тұлғасы мен баяндамасы болды. Мәкең арындаған, бұлқынған жігер иесі, қалыптасқан ғалым ретінде танылды бізге. Әлі есімде, баяндамасын: «Дорогие соотечественники ...» деп бастады. Бұл қаһарлы соғыс кезіндегі үндеу, жарлықтардың қалыпты әсері әлі жадымыздан кете қоймаған кезі еді. Республикамыздың соғыс арсеналы ретіндегі рөлін ғылыми дәлелдеп, тыңдарман назарын баурады.

Жалпы Мәкеңнің шешендігі ерекше болатын, оның баяндамалары соны пікірлер, тұжырымдарға негізделіп, әдеби, көсемсөздік формасы ерекше өз алдына әсер ететін. Оның сыры Мәкеңнің тағы бір талантының қыры Академия қабырғасында талай үлкен ұлағатты жиындарда толығынан танылды десек қателеспеген болармыз. Ол — халқымыздың ұстамды, пайымды, керек жерінде батыл да ашық түрде паш етілетін шешендік өнері еді. Қазақ тіліндегі еліміздің көрнекті ғалым, мемлекет, қоғам қайраткерлеріне арналған баяндамаларының толғанысқа толы, сыршыл беттері ақ өлең түрінде төгілетін. Кейбір азаматтардың реті келгенде Мәкең еліктейтіндері байқалып жүрді. «Ойымды Мәкеңше жеткізгім келеді» деушілер де болды. Бұл сегіз қырлы талант иесінің төңірегіндегілерге тікелей әсері болатын. Академияның үлкен залындағы жиналыста академик Марғұлан туралы толғанысы, Республика сарайындағы көрнекті мемлекет, қоғам қайраткері Мақтай Сағдиев, халқымыздың ұлы демократтары туралы баяндамалары осындай терең де сыршыл ойымен жұрт назарын аударғаны белгілі. Осы бағытта Мәкең «ұлтжандылық», «азамат», «тұлға», «қайраткер», «отаншылдық», «отанға қызмет ету», т.б. ұғым-категориялардың тарихи негізі мен жаңа дәуірде өзгеріп отыратын заңдылықтарын ашуға мән беретін. Бұл жағынан тарихи құбылыстың фәлсәфалық негізіне үңілу — ойшыл ғалымдарға тән қасиет екені белгілі.

Академик Қозыбаев жоспарлы зерттеулерді былай қойғанда, жеке бір проблемалармен айналысқанның өзінде тың көзқарас, соны пікір айтып, осы төңіректе бөлінген қысқа мерзім ішінде жан-жақты көп ізденетін. Кезінде ұлттық тарих жылына байланысты Әбілқайыр хан тұлғасына көп үңілді. Қазақстанның Ресейге «өз еркімен» қосылуына байланысты еліміздің батыс өңірі Ресей мен Иран, Түрікмен қыспағында қалып, егемендігімізге үлкен қауіп төнгенін, Ресей елшісі Тевкелевтің айлалы, екіжүзді саясаты жөнінен маған бөлісіп сыр шерткені есімде. Осы оқиғалар әлі де кешенді, терең жан-жақты зерттеуді қажет ететінін айтушы еді. «Әбілқайырдың

жеке тұлғасына кейде жасанды айып тағудың орнына, оның айтулы мемлекет қайраткері болғандығы әлі де кемшіл зерттелуде дегенді. Осы секілді Мұхаммед Хайдар Дулати, Жалаңтөс баһадүр туралы баяндамалары, пікір-тұжырымдары кезінде ерекше назар аударған. Әсіресе академик Қозыбаевты Абылай хан тұлғасы толғандыратын. «Біздің тарихымызға халықаралық деңгейдегі, Қытай, Ресей, Орта Азия көлемінде қазақ еліне байланысты сыртқы саясатта тікелей араласып, ықпал етіп, көзге түскен қайраткерлер қажет-ақ» деп отыратын. «Бұлар тарихымыздың қадау-тіреуіштері іспетті, бізді жалпы өркениет үрдісіне апарып қосатын бағаналар деуге болады», — деуші еді. «Әттең, тарихи деректер жетіспейді, әйтпесе сонау Жошы мен Батуды да қарастырып көруге болар еді» дегені есімде. Мәкеңді Кенесары хан мен ірі мемлекет қайраткері Жұмабай Шаяхметовтың тағдыры көбіне-көп толғандырып, олардың мүшел тойларына байланысты тыңнан, соны пікірлер ұсынуға дайындалу үстінде жүрген болатын. Тағдыр оған жеткізбей кетті.

Мәкеңді бүкіл халық ризалығына бөлеген еңбегі атақты қанішер, нағыз конкистадор Ермактың жауыздығын ғылым тұрғысынан негіздеп, әшкерелеуі болды. Орыс тарихшылары, Скринников бастаған шовинистік топ Ермакты ұлттық жиһангер тұғырына көтеріп, империялық тұрғыдан мадақтаумен болды. Мәкең бүкіл Ресей тарихшыларына кереғар, соны пікірмен қарсы тұрды, ғасырлар бойы армандаған халықтың мүддесін ғылым жүзінде батыл паш етті. Соңынан академик М.Қ.Қозыбаевқа Мемлекеттік сыйлық беру шешімі қабылданғанда, комиссия мүшелері «халқымыздың мүддесіне араша түскен тарихшы-ғалым» деген пікірге сайды. Әрине бұл тұжырымда Мәкеңнің «ақтаңдақтарды» ашудағы, тағы да сан алуан ғылымға қосқан жаңалықтары ескеріліп еді. 1993 жылы Павлодар облысына ғылым күндерін өткізуге барғанымызда Ақсу ауданының әкімі Қуат Есімханов Мәкең екеуімізді қонаққа шақырып, қаланың бұрынғы «Ермак» атын «Ақсуға» ауыстырып, орталық алаңдағы Ермактың мүсінін

бір түнде ысырып тастатқанын айтып: «Мәке, бұл тарихи шындықтың орнына келуіне сіздің еңбегіңіз халық тілегіне сай келді, қазағымыздың іште ғасырлар бойы құса, шөмен болып жатқан ұтылыс кегі шешімін тауып, рухани деміміз ашылғандай болды» дегені бар.

Мәкең кабинетке ғана байланған ғалым емес еді, қызмет талабы мен облыстарға, тарихи ошақтарға жиі шығатын. 90-жылдардың аяғында, Кенесары ханның мүрдесін іздеп Қырғызстанда, Қордай асуында болғаны мәлім. Атақты Аңырақай шайқасының болған жерін төңіректен, Балқаш көлінің шығысы мен Алакөл, Жоңғар қақпасына дейін барып, жергілікті жер-су аттарына, топонимдерге үңіліп, белгі-стелла орнататын жерді анықтап қайтқаны бар. Келгеннен кейін Әбілқайыр, Абылай, Ағыбай қосындары, қалмақ қолдары жердің стратегиялық шайқасқа лайық ойпат-қыраттарын еске ала отырып, ұрыстың панорамасын көз алдына елестеткендей суреттегені бар. Шамасы, осылай пайымдауына Ұлы Отан соғысына байланысты зерттеулерінің де әсері болды-ау деймін. Соңғы кездегі бір әңгімемізде «Мәскеудің әскеритарихи мұражайымен байланысым бар еді, қаражат болса Кенесарының бас сүйегін тауып бергілері бар, осыны бір жүзеге асырсам» деп еді. Оған жете алмай кетті.

Мәкеңді Академия тағдыры терең толғандыратын, өтпелі кезең қыспағына түсіп құлдырағанын республиканың бүгінгі болмысы мен келешегіне балта шабумен тең деп есептейтін. Ғылымсыз халық — тұл, мәселені дереу шешу қажеттігін қай трибунадан болмасын батыл да баса айтатын. Соңғы жылы Академия жұмысын қайта құру жөнінен үкімет сәлааралық комиссия құрып, оның жұмысына бірге қатысып жүрдік. Талқылау үстінде талай ауытқулар болды. Соңғы бір отырыста: «Егер іс насырға шауып, мәселе дұрыс шешімін таппаған жағдайда, Сәтбаев академиясын қоғамдық негізде қайтадан құруға дейін баруға тура келер, біз Академияның құрамынан шығуға дейін барамыз» дегенді ашынған, батыл түрде айтып еді. Заман, пікір түзеліп, Ғылым академиясының

жаңғырғанын, ғылымның күш алғанын көзімен көріп кетсе, академик Қозыбаев өзін бақыттымын деп санар еді-ау деген ой көңіліме орала береді.

Мәкеңмен бірге көп жылдар тығыз аралас, пікірлес, қызмет бабында бірге болдық. Академиктің мүшел тойы Алматыда, туған елі Қостанайда өтті. Сол тойларды басқарысып, баяндамалар жасауға тура келді. Осының бәріне көңілімде разылық сезім ұялайды. Еңбегін халқы, елі бағалаған үлкен ғалымның, айтулы азаматтың мерейтойы да өз дәрежесінде өтіп жатты.

Мәкеңнің жеке басының азаматтық өресі, іскерлік қасиеті, кісіге көмекке, жақсылық жасауға әрқашан дайын тұратындығы бөлек бір құбылыс. 1989 жылдың маусым айында екеуіміз де Академияның сайлауында академик атағын алу үшін үлкен додаға түсіп, ойдағыдай сайландық. Бірақ басқа мамандықтар бойынша, әсіресе мүше-корреспондент атақтарына үлкен талас болды. Сайлау түнгі сағат 3-ке дейін созылды. Тарихшыларға берілген бір орын үшінші турға түсетін болды. Осы бір қысылтаяң жағдайда Мәкең: «Берілген орын өлейін деп тұр, Кеңестен лайық ешкім жоқ (Нүрпейісов Кеңесті айтады), берейік дауысымызды» деп жар салды. Ақырында — Кеңес мүше-корреспондент болып сайланды. Ол кісі үнемі жұмыс үстінде болатын. «Нағыз ғалымдардың қол жеткен табыстарының 99 пайызы еңбекке, 1 пайызы талантқа саяды» деген қағида Мәкең шығармашылығымен дәлелденеді десек, қате айтпаған болармыз.

Мәкең уәдешіл, дос-жаранға қайырымды болатын, қазақша жұмсақ әзілді көңілдене қабылдайтын. Қызмет бабымен, басқа жағдайда: «Осындай ұсыныс бар, қалай қарайсыз» дегенде, көбіне-көп: «Жарайды» деп, өзіне тиісті жағын толығымен орындайтын.

Академик М.Қ. Қозыбаев, біздің Мәкең, ғылымдағы үлкен ұлағатты жолымен, жеке азаматтық даралығымен әрдайым біздің жадымызда.

Кенжеғали САҒАДИЕВ

ТӘЛІМІ МОЛ ӨМІР ЖОЛЫ ЖАЛҒАСА БЕРСІН!

Мен академик Манаш Қабашұлын ертеден білемін, алыстан да, жақыннан да ағамызға қарап, ой түзеп, бой түзегеніміз рас. Пенде ретінде Мәкеңнің кемшіліктері жоқ деуге болмайды. Өйткені бәрімізде екі аяқты, жұмыр басты пендеміз. Алдағы мерейтой кезінде ойымызға түсті деген имандай сырымызбен жанашыр қауым алдында бөліскеніміз орынды сияқты.

1. Мерейтой туралы бір-екі сөз

Біз бұл күні түрлі мерейтойларды тойлаудамыз. Құдайға шүкір, жастың қайсысын болса да елемей жатқан жоқпыз.

Бірақ, ағайын, сол — мерейтойдың да мерейтойы бар.

Ең алдымен мерейтой деген не?

Адам ең алдымен ананың құрсағында жатып, пенденің жаратылу мерзімін — 9 ай 9 күнді «жас» деп санаған. Қазақ 13 жасты мүшел деп таниды.

Ата-бабамыздың пендеге арнаған мерейтой жасы 13, 25, 37, 49, 61, 73, 85, 97, ал пайғамбар жасынан — 61-ден кейінгі жасаған мүшел жасқа бір жыл қосып, 97-ге келген қарияға 100 жас деп есептеген.

Ендеше мерейтой жасы деген — тәңірдің берген сыйы; пенденің мүшел жастағы еңбегінің жемісі, сәні, салтанаты, күйі; әр адамның қадірі мен қасиетіне, отбасына, қоғамға сіңірген еңбегіне сай сол адамға деген ортаның көңіл жыры; біздің әрқайсымыздың белгілі бір межеде артымызға қарай,

шүкіршілік айтып, тәубемізге келіп, алдымызға қарап, болашақты шолып, қалған өміріміздің берерін жақсылыққа жорып, бірде шауып, бірде желіп, баратын жайды бағдарлау болса керек.

Менің түсінігімде мерейтой — тек мерейтой иесіне керек дүние емес. Егер той иесі өзі қоғам алдында, арының алдында есеп беріп жатса, қалғанымыз сол той иесінің өмірінен тағлым аламыз. Біздер де ойланамыз, толғанамыз, тебіренеміз. «Өмір» деген жалын сонда ғана маздай жанады, ілгері жылжып барады, әркім одан өзінің лайықты орнын табады. Ендеше, біз Мәкең ағаның мүшел жасқа келген тойының талғамына бір сәт үңіліп қарағанымыз абзал!

2. Ұлылардың ізбасары

Менің алдымда академик Манаш Қозыбаевтың 1994 жылы 6 қазан күні бір парақ қағазға жазған бір-екі ауыз өлеңі жатыр. Онда елге беймәлім академик-ақын былай депті:

*Жауға шаптым ту байлап,
Жорықта жазып жарамды.
Келемін сермеп семсердей,
Ұшқыр өткір қаламды.
Жауға келем дес бермей,
Қызғыштай қорғап анамды.
Күндері бір күндерде
Айналайын Отаным,
Есіңе ал Манаш балаңды!*

Осы бір өлеңдер шумағы Мәкеңнің көңіл-күйін, жүрек жарды сырын, астарлы мұңын ғана білдірмейді, сонымен бірге өмірлік мақсатын да танытады. Ол жеке бастың қамын емес, Отанды, тәуелсіз елді руханият майданында қорғауды өмірінің өзегі еткенін көрсетеді. Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынов айтқандай, ұлт намысын қорғап, Ақтамберді бабасындай ту ұстап, жауға шабады!

Әлем тарихы — табиғат тарихы, адами қоғам тарихы. Ендеше, тарих барша ғылымдардың атасы, одан сан сала бөлініп, бөлшектеніп енші алған. Сол ата ғылымның туын ұстаған, бұл күні ата жұртында қалған Мәкең академиялық ғылымның сардарларының бірі, бірі болса да бірегейі. Өткен күндегі дана Қаныш жасақтаған ұлы шоғырдың жалғасы іспетті Мәкең, даналар құрған Академия шаңырағын жанымен, арымен қорғай жүріп, Қаныш Сәтбаевты өркениеттік деңгейде жырлай, оның мұрасын түгендей, Сәтбаевнамаға өзінің қомақты үлесін қосып жүр.

Ұлы ағалардың ізбасары деп осыны айтса керек. Бұл арада мәселенің басы ашық: баршамыз да Қ. Сәтбаевтың ізбасарымыз, ал сол есімге лайықты, сол есімнің рухына сай еңбек ету биік тұғыр. Оған екінің бірі шыға алмасы даусыз, ағайын!

3. Қазақтанудың жұлдызды сәті

Сан ғасыр қазақтану — ресейтанудың бөлігі болып келді. Мырза Мұхамед-Хайдар Дулати, Қадырғали Жалаири, Шоқан Уәлиханов, Ә. Диваев, С. Асфендияров, Ә. Марғұлан, А. Нүсіпбеков, Е. Бекмаханов т.б. тарихшылар әулетінің көшін бастаған ғалымдар, орыс шығыстанушылары қазақ халқының тарихын бір ізге түсірді.

Алайда, ұлт тарихы кешегі тәуелсіздікке дейін орыс империясының, одан қалды жеке басқа табыну идеологиясының қанды шеңгелінен шыға алмады.

Қазақтанудың жұлдызды сәті — тәуелсіздік заманасы. Елбасы Н. Ә. Назарбаев тәуелсіздікті тарихи негіздеу керектігін жанымен де, тәнімен де түсінді, тарихшылар әулетіне өзі болып көш бастады, мүмкіндік туғызды. Ұлттық тарихи сана тәрбиесін негіздеу күн тәртібіне қойылды.

Біз отаршылдық тепкісін көрген халықпыз. Осы тұста тарихшылардың бір бөлігі ашынған халықтың намысын жырты. Абай дананың прогрестің үш қайнар бұлағы санаған орыс-батыс мәдениеті, шығыс мәдениеті, төл қазақ мәдениетінен нәр алудың орнына олар рухани дамудың тек ұлттық негізіне ғана сүйенуді қалады. Таза «Қазақ» боламыз деп ұлт атына

«шылықты» қосып былықты. Енді біреулері тәуелсіздік берген еркіндіктен есі кетіп, қазақ халқының тарихын қиянға шығаруға ұмтылды. Елбасының «солшылдықтан», «оңшылдықтан», «рушылықтан», «жүзшілдіктен» аман болуға айтқан аманаты тарихи объективтік, диалектикалық принциптеріне сай келетінін академик М. Қозыбаев басшылыққа алып, Отан тарихын зерделеудің парасатты жолын ұсынды. Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік саясат комиссиясы академик Манаш Қабашұлының басшылығымен жасалған тарихи сананы қалыптастыру бағдарламасын қабылдады. Ең алдымен ғалым тарихта орын алып келген қанды ақтаңдақтар беттерін жоюды алға тартты.

Академик ағамыз «менің қалап алған проблемам – Ұлы Отан соғысының тарихы» деп қол қусырып отырмады. Өзі ең алдымен ту алып, баскесер қарақшы Ермакқа қарсы соғыс ашты. Ол кезде әлі Кеңес өкіметі бар болатын. Жекпе-жекке шыққан қазақтың Манашы отаршылдық туын тіккен Ермакты құлатты. Ақсу қаласының тарихи аты ұлт тарихына оралды, Ертіс өңірінің ұлттық негізде түлеуі басталды.

Кеңес заманасы дәуірлеп тұрған кездің өзінде-ақ М. Қозыбаев Орта Азия мен Қазақстан, Кавказ тарихшыларының басын қосып, Ресейдің отаршылдық саясатын талдап, ұлт-азаттық қозғалысының ортақ заңдылықтарын ашты. Оларды әлемдік ұлт-азаттық қозғалысының құрамды бөлігінде қарау ұсынылды. Кенесары Қасымов бастаған ұлт-азаттық қозғалысына отаршылдар позициясынан берілген бағаны қайта қарау басталды. Тарихшылардың алқалы жиынында орыс империясының ұлт саясаты геноцид - халықтарды тұтас не бөлігін құрту саясаты екендігі батыл айтылды.

80-жылдардың аяғында Тарих және этнология институтына жаңа ғана директор болған ғалым ағамыз Ресей академиясының тарих институтымен бірігіп, Орта Азия мен Қазақстанда күштеп ұжымдастыру саясатын қайта қарады. Бұл ұзақ жылдар бойы жаңадан жүргізілген зерттеу жұмысының нәтижесі «Вопросы истории» журналында «Казахстанская трагедия» деген айдармен (1990, № 7) М. Қозыбаев бастаған авторлық топтың мақаласы жарық көрді. Алайда, М. Қозыбаев бұл ғылыми

нәтижемен шектелмей, күштеп ұжымдастыру, байларды тәркілеу, ұлы аштық кезеңіндегі берілген субъективтік жеке басқа табыну идеологиясынан туындаған бағаларды қайта қарауды Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңес Президиумының алдына қойды. Өзі арнайы құрылған мемлекеттік Комиссияны басқарып, құжаттарға негізделген қорытынды қабылданды. Тұңғыш рет Кеңес елінің тарихында Сталиннің, Кеңес өкіметінің күштеп ұжымдастыру кезіндегі саясаты этноцид саясаты деп бағаланды.

Қазақ сахарасындағы Ұлы аштық сол саясаттан туындағаны дәлелденді, 373 шаруалар көтерілістері, толқулары сол саясатқа қарсыласу қозғалысы деп табылды, аштықтан қырылған қазақтың, басқа халық өкілдерінің саны анықталды, сол кезеңде репрессияға ұшыраған мындаған адамдар ақталды. Бұл болса Отан тарихын зерттеудің жаңа белесі еді. Өйткені бұрын-сонды өткенді зерделеуде мемлекеттік деңгейде тарихи проблемалар қаралмаған еді.

Академик-тарихшы «Голощекин және Қазақстан», «Сталин және Қазақстан», «Хрущев және Қазақстан», «Брежнев және Қазақстан» атты топтама мақалаларында, біріншіден, ғұмырнама жанрын дамытты, екіншіден, бүкіл социализм кезеңінің өзекті мәселелеріне жаңа тұрғыдан баға берді.

Мәкең жеке басқа табыну, социализмнің мәні мен сыры, тоталитарлық жүйенің қалыптасуы, қуғын-сүргін саясаты проблемаларына қалам тартты. Бұл проблемаларды жан-жақты қарап, тарихшы ғалым, біріншіден, қуғын-сүргінге ұшыраған млн.нан астам адам тағдырына байланысты мәселелерді шешті. Ең алдымен қуғын-сүргінге ұшыраған тұтас халықтар ақталды, парламент арқылы арнайы құжаттар қабылданды. 1937–1938 жылдары атылғандарды ақтау жұмысының қарқыны күшейтілді, «Қасірет кітаптары» шықты. Екіншіден, бұл мәселелерді әділетті шешу Қазақстанды отан еткен халықтардың тәуелсіздік кезіндегі рухани ортасы қалыптасуына әкелді. Елбасының халықаралық «рухани келісім, бейбітшілік» сыйлығын Мәкеңе тапсыруы да ғалымның тәуелсіздікті баянды етуге сіңірген еңбегін ескергені хақ.

Академик ағамыздың үлкен ғылыми табысының бірі – Қазақстанның Ресейге қосылуын жаңа тұрғыдан зерделеу дер едім. Бұл проблеманы шешемін деген талай тарих тарландары қудаланғаны мәлім, тәуелсіздік рухына сүйенген ол бұл проблемаға қалам тартқан тарихшылардың еңбегін зерделеді. Осы тұста ол өзінен бұрынғы әріптестерінің ұшқынды ойларын нақтылай түсті және проблеманы зерттеудің теориялық негізін байытты. Ол Ә. Бөкейхановтың патшалық Ресей қорғандар салып, қазақтардың қонысын шектеді, қазақтар амалсыздан орыс елінің билігін мойындауға мәжбүр болды деген тезисін қолдай отырып: а) орыс елі ол қорғандарды, қорғаныс шептерін қазақтың ата-қоныстарынан ойып алған жерге салды деп көрсетті; ә) отаршылдық түр-түрімен жүргізілді – әскери жаулап алу, қара шекпенді шаруаларды қоныстандыру, дипломатиялық саясат арқылы, экономикалық байланыстар арқылы, казактардың, ресей боданындағы башқұрттардың, құба қалмақтардың қазақ жеріне сұғанақтық жасап, соғыстар жүргізуі, экономикалық блокада, қазақтарды өзен, орманды жерлерден ысырып, шөл далаға көшіру арқылы 282 жылға созылған халықты бодан қылу саясаты жүргізілгенін көрсетті.

Ендеше, М. Қозыбаев бастаған тарихшылар бұл тарихи процеске өте кешенді, парасатты қарағаны байқалады.

М. Қозыбаев «қосылу» деген ұғымның өзінде астарлы сыр бар екеніне үңілді. Академик 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысының концепциясын қалыптастыруға сүбелі үлес қосты. Мәкең ұлт-азаттық қозғалысы – тек көтеріліс қана емес, ол көтерілген елдің қарсылығы, ереуіл, манифестация, қарулы қақтығыс, қанды соғыс, дипломатиялық келіссөз, патша ағзамға делегациялар жолдау, т.б. түрлерде өткенін жан-жақты зерттеді. Ендеше ол қозғалыс тұтас халық қарсылығына, халық майданына, ұлт-азаттық соғысына ұласты деп өзінің әділ бағасын берді.

М. Қозыбаев Т. Рысқұловтың, Сармолдаевтың т.б. естеліктері мен зерттеулеріне, М. Әуезовтің әдеби шығармаларына сүйеніп, қозғалыстың үшінші орталығы барлығын пайымдады: Торғай орталығына, Жетісу орталығына енді Есіккел – Шу алқабы қосылды.

Ғалым Есіккөл – Шу алқабындағы қозғалыс қазақтың шұрайлы жерлеріне орналасқан қара шекпенділермен ұлт-аралық қақтығысқа әкелгенін, бұл өңірдегі қозғалыс бүкіл Орта Азияға ұласқанын, қазақ-қырғыз халқының патшаның жазалау экспедициясы, геноцид саясатына ұшырағанын тұтас алып қарады.

Мәкең көтерілістің Торғай орталығы көсемдерінің бірі болған Әмір Әбдіғарды тарихқа қайта оралтып, аруағын тірілтті.

Академиктің басшылығымен институт ғалымдары ұлт-азаттық қозғалысын терең саралап, үш ғасырдан астам созылған қазақ-қалмақ соғыстарының Ұлы Отан соғысына ұласқанын жан-жақты дәлелдеді.

Манаш ағаның қайта құру және тәуелсіздік кезінде жазған еңбектері одан бұрынғы 33 жыл бұрын жазған еңбектерімен саны жағынан тең. Ал сапасы жөнінен бұл тұстағы еңбектер автордың ашылып та, кесіліп те жазғандығын байқатады. Бұл еңбектер тың идеяларға толы, концептуалды толыққанды туындылар. «Ақтаңдақтар ақиқаты», «История и современность», екі томдық «Тарих зердесі», «Жауды шаптым ту байлап», екі томдық «Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски» т.б. еңбектері осының айғағы.

Ол өзі, өзінің қаламдас замандастары коммунистік жүйеден шығып, сол жүйеге қолбала, насихатшы болғанын талай рет жазды да. Бірақ Мәкең мен оның тұтастарына ортақ заңдылық барлығы байқалады. Олардың қызметі жеке басқа табыну идеологиясын КОКП-ның XX съезі әшкерелеген тұсына дәл келді. Шығармашылық ізденіске аз да болса мүмкіншілік туды.

Брежневтің «жылымық заманасы» атанып, догматизм бұғауды қыса бастаған кезеңде Горбачевтің «қайта құру» саясаты ғылыми ізденіске кеңшілік әкелді, ал ол болса тәуелсіздікке тірелді. Ендеше академик Қозыбаевтың замандастары тәңір берген әлеуетін іске асыруға аға буынмен салыстырғанда әлдеқайда мүмкіндігі мол ұрпақ еді. Жаратқан иеміз оларға бар нұрын төгіп, жылдар бойы жинақтаған тәжірибені пайдалана отыра, опырып-жапырып еңбек етуге жазыпты. Сол ұрпақтың көрнекті өкілі ағамыз Мәкең.

Мәкеңнің осы тәуелсіздік кезіндегі еңбегін қалай бағалаған жөн?

Біз бәріміз де социализмнен шықтық. Жаңа заманда жаңғыру процесі бар салада жүріп жатыр. Мәкең осы тұста ең жаңғырған, бойын да, ойын да, еңбегін де тәуелсіздік рухына сай түзеген жан.

Оның ашықтан-ашық бұрып қате пайымдалған, идеологиялық сарынға салынған өз еңбектерін сынауы да осыдан.

Академик М. Қозыбаев осы жылдары Дала өркениеті туралы көп жазды, қазақ халқының өркениеттегі орнын көрсетуге атсалысты, ұлтымыздың тарихын өркениетінің құрамды бөлігі ретінде қарастырды. Ол өзі қазақ өркениетінің перзенті екендігін танытты. Академик ағамыз Манаш Қабашұлының ғылыми табыстары Отандық тарих ғылымының жұлдызды сәтіне айналды.

Ғалым тойының ең басты тағылымы – жаңғырған еліміздің жаңғырған тарихын, жаңғырған талантты ғалымның қатысуымен тарихшылар қауымының жазуы болса керек.

Бұл болса тәуелсіздік рухының арқасы, өркениетті орта, оның төріне ұмтылған халқымыздың рухы екендігі аян.

Әдебиетте дарын туралы, даналық туралы, талант туралы, талап туралы көп жазылды. Таланты бар адам талабына сай еңбек етсе, талант пен еңбек біте қайнап, кіріксе, біріксе, тұтасса, ол даналыққа ұласады. Қандай талантты, дарынды болса да еңбек етпесе шөп өспейді, егін көктемейді, тек еңбек, үздіксіз ізденіс, өзіне де, өзгеге де талап қоюшылық, өмір бойы үйренушілік, қарапайымдылық, ұлт мүддесіне еңбек етушілік азаматтың талантын өсіріп, талабына нұр жауғызады. Мәкеңнің өмір жолы осындай тағылымға кез жеткізеді. Ізденген жан қалмас ұятқа, еңбек еткен жетер мұратқа, ағайын!

Мәкеңнің тойы тойға ұлассын.

Ұлағатты өмір жолы жалғаса берсін!

Жақып МЫРЗАХАН

ҚАЗАҚ ТАРИХЫНЫҢ ҚАРА НАРЫ

Академик Манаш Қабашұлы есіме түссе болды, ол кісімен танысқан күндерім тайға таңба басқандай болып көз алдыма келе қалады. Манаш ағаның қазасы туралы хабарды естіген күні қайғы-қасірет кеудемді қара таспен басқандай болып, қатты күйзеліс үстінде Қазақстан Ұлттық Ғылым академиясына және Манаш ағаның сүйікті жары Сара Пішенбайқызына телефон соғып, көңіл айтқан болатынмын. Қазақстан Республикасына еңбегі сіңген көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, академик, тарих ғылымының докторы, профессор Манаш Қозыбаев сынды ғұлама ғалымнан айырылу Қазақстан халқы үшін ғана емес, бүкіл дүние жүзіндегі қазақ халқы үшін орын толмас ауыр қайғы еді. Манаш ағаның қазасына бір жыл толуына байланысты 2003 жылы көктемде Алматыдағы «Атамұра» баспасынан шыққан «Жұлдызы жанған ғұлама» атты естеліктерге менің «Ақыл-парасатын қазақ тарихын зерттеуге арнаған адам еді» атты эссем енген болатын. Абзал ағадан, жұлдызы биік ғұлама ғалымнан айырылған уақытымыз алыстаған сайын оның қадір-қасиеті, құрметі терең сағынышпен бірлесіп, еселеп асып бара жатқандай. Оның мен сияқты шетелдегі әріптес бауыры жүрегінде өшпестей болып қалған жарқын бейнесі биіктеп, шешендігі мен көсемдігі, біліктілігі мен кісілігі бірдей асыл аға жөнінде және біраз сыр шерткім келді.

Қазақстан Ұлттық Ғылым академиясы мен ҚХР Қоғамдық Ғылым академиясы арасындағы ғылыми барыс-келіс жиілеген 1992–93 жж. ҚХР Шыңжан Қоғамдық Ғылымдар академиясы президентінің орынбасары міндетін өтеп жүрген мен

қазақстандық сыйлы қонақтарды Үрімшіде күтіп алып, ол кісілерді Бежін, Шанхай қалаларына және Алматыға апару, шығарып салу жұмыстарын атқардым. Екі елде тұрсақ та қазақ тарихын зерттеу сынды ортақ міндет тіл табыстырған аға – бауыр едік, оңаша қалған тұстарымызда қазақ тарихына қатысты келелі мәселелер туралы ұзақ әңгімелесетінбіз.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері Қытайға туысшылай келген немесе сауда - саттық, саяхат жұмыстарымен келген адамдар молайды, солардың кейбіреулерінің аузынан «туған елге, атамекенге қайтпайсыздар ма?!» деген сөздерді жиі еститін болдық. Әрине, олардың көбінің ата тарихымызбен, әсіресе қазақ халқының тегі және ұлт болып қалыптасуымен тығыз қатысты ертедегі рулар, ұлыстық елдер мен олар қоныстанған, билік жүргізген (дәурен деген) өңірлермен онша таныстығы жоқ (немесе білмейтін) еді. Адамдардың атамекен туралы артық-ауыз сөйлейтіні мені қатты ширықтырып жүрген. Алғаш көргеннен мені өзіне жақын тартып, ақ жарқын мінезі, кішіпейілдігі, кісілігі, шешендігі, білімі және мол ғұлама, ғалымға тән қасиетімен баурап алған Манаш ағаға осы үлкен ғылыми мәселе (атамекен) туралы көзқарастарымды бүкпесіз баяндадым. Өйткені, Қытай мен Қазақстанда, жалпы халықаралық дәрежеде қазақ тарихын шын мәнінде беріле зерттеп жүрген ғалымдардың Қытай қазақтары қоныстанып отырған қазіргі солтүстік Шыңжан (Тянь - Шань тауының солтүстігі - Еренқабырға, Боғда Алтай, Тарбағатай таулы өңірлері Жоңғар ойпаты, Іле, Еміл, Ертіс өзені аңғарлары) және Шығыс Шыңжанға, жалпы қазақтың шығу тегіне тығыз қатысты ертедегі Сақтар, Ғұндар, Үйсіндер, Иүзилер (Нүкістер) Түріктер, Түркештер, әсіресе Орта жүз бен Ұлы жүз құрамына енген Наймандар, Керейлер, Арғындар, Қыпшақтар, Уақтар, Қоңыраттар, Үйсіндер, Жалайырлардың ежелгі атамекендері туралы бір ортақ пікір, көзқарас болса деген мәселелер қатты толғандыратын еді. Бұл мәселеде моңғолдардың (Шыңғысханның) тегеурінімен, кейінтінде олардың бір тармағы болған Ойрат жоңғарларының шапқыншылығымен өз атамекендерінен ілгері-кейін қазіргі Қазақстан жерлеріне қарай ығысып, жоңғарлар жойылғаннан кейін қайта оралған қазақтарды ешқашандай жат жерге емес өзінің ежелгі ата мекеніне оралды деп қараған жөн. Мен Манаш ағаға өзімнің осы көзқарастарымды сол кезге дейін жариялаған «Қазақ

халқы және оның салт-санасы» атты кесек монографиялық еңбегімде және «Тарихи-этнографиялық зерттеулер» атты ғылыми мақалалар жинағымда жан-жақты дәлелдегенімді айттым. Есімде қалғаны академик Манаш Қабашұлы Қозыбаев «Менің атамекен» туралы көзқарастарымды қуана құптады. Мені қапсыра құшақтай тұрып: «Қытай ұлы ел, оның ұшан-теңіз тарихи жазбаларында біздің ата-бабаларымызға қатысты мол тарихи деректер бар екенін білеміз. Нығмет Мыңжанұлымен, өзің сияқты Қытайдағы қазақ тарихшылары және Сұбихай қатарлы Қытай тарихшыларының еңбектерімен тезірек көбірек танысуды ойласудамыз. Біз өздеріңді Қазақстанға ғылыми сапарда болуға шақырамыз» деді. Екі елдегі әріптес әрі аға – бауыр болған біздер өте тез тіл табыстық. Қытайдағы бір миллионнан артық қазақ халқының басым көпшілігі Орта жүзге қарасты Керей (негізінен Абақ – Керей) және Найман тайпаларына қарасты рулар және бір бөлім Ұлы жүз – Үйсін (негізінен Албан, Суан т.б.) және ішінара Жалайырлар, Уақтар, Арғындар екені елге аян. Дүниеге әйгілі «Монғолдың құпия шежіресі» және «Алтын шежіре» қатарлы еңбектерінде өз кезіндегі ірі тарихи оқиғалар жазылған. Бұл кітаптарда қазіргі Монғол Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасының шығысы және Қытайдың солтүстік Шыңжанға қарасты өңірде дәурендеген Керей, Найман, Меркіт, Татар, Қоңырат, Жалайыр қатарлы Түркі тілдес ұлыстық елдердің (тәуелсіз хандықтардың) Шыңғысхан жетекшілігінде біртіндеп күшейген монғолдармен ілгері-кейін жүргізген соғыстары (XII ғ. соңы, XIII ғ. басында) айдан анық жазылған емес пе?!

Жоңғар хандығы жойылғаннан кейін XVIII ғ. ортасынан бастап Найман, Керей қатарлы Орта жүзге Албан, Суан қатарлы Ұлы жүз Үйсінге қарасты бір бөлім рулардың Іле, Тарбағатай, Алтай қатарлы Қытайдың Шыңжан өлкесінің солтүстігіне қарасты өңірге оралуы ешқашан да жат мекенге емес, өздерінің ежелгі атамекеніне оралуы еді. Манаш аға екеуімізді де табыстырып, тоғыстырып отырған дәл осы әлемге әйгілі тарихи оқиғалар болды ғой. Академик Манаш Қозыбаев 1993 ж. бастап Қазақстан Ұлттық ғылым академиясы мен ҚХР Шыңжан Қоғамдық ғылымдар академиясының арасындағы ғылыми барыс-келісті күшейтуді, әсіресе Нығмет Мыңжани, Сұбихай, мен (Жақып Мырзахан) және Нәбижан Мұхаметханұлы қатарлы Қытайдағы қазақ тари-

хын зерттейтін ғалымдармен қатынасты жиілетуді дәріптеді. Ол Нығмет Мыңжани жазған «Қазақтың қысқаша тарихы», Сұбихай жазған «Қазақ мәдениетінің тарихы», мен жазған «Қазақ халқы және оның салт-санасы» атты монографиялардың Қазақстанда басылуына ерекше көңіл бөлді. Менің «Қазақ шежіресінің жазба, тарихи деректермен байланысы жөнінде» атты көлемді ғылыми мақаламды «Қазақстан Ұлттық Ғылым академиясының хабаршысы атты» журналын 1993 ж. бірінші санында жариялатты. Болашағынан үлкен үміт күттіріп жүрген жас зерттеуші Нәбижан Мұхаметханұлын шәкірттікке қабылдап, оның алдымен ғылым кандидаты, одан соң тарих ғылымының докторы болып жетілуіне жол ашты. Сол кездегі Қазақстан Ұлттық Ғылым академиясының президенті Кенжеғали Сағадиевтің Қытайдағы Шыңжан Қоғамдық Ғылым академиясының президенті Яң Фарын мырза екеуіміз бастаған үйірменің Қазақстанда ғылыми сапарда болуға шақыруын қызу қолдап қана қоймастан, екі академия арасындағы ғылыми қарым-қатынастарды күшейтуге қатысты келісім шарттар жасалуына тікелей араласты. 1994 жылы сәуірдің соңы, тамыздың басында болған осы ғылыми сапар екі академия арасында қазірге дейін жалғасып отырған барыс-келісті негіз қылады деп айта аламыз. 1995 жылы, тамызда Қазақстан Республикасында ұлы Абайдың туғанына 150 жыл толуына байланысты халықаралық деңгейде дүбірлі мерейтой өткізілген тұста мен Қытай мәдениет өкілдер үйірмесінің мүшесі қатарында осы мерейтойға қатынасуға бардым. Қазақстан Ұлттық Ғылым академиясы ашқан ұлы Абай жөніндегі халықаралық ғылыми конференцияда мен Қытай ғалымдарының өкілі ретінде төрағалар мінбесінен орын алдым. Сол күні менің қасымда отырған Манаш ағаның өте бір әсерлі сезім құшағында болып, маған арнау өлең жазып ұстатқанын мәңгі ұмыта алмаймын.

Ғұлама ғалым ағамыз Манаш Қозыбаевпен бірге болған күндерімнің ең бір ұмытылмас кезеңі 1998 жылы, шілдеде Алматы қаласында «Отан тарихының тағылымдары және Қазақстан қоғамының қайта жаңғыруы» деген атпен Халық бірлігі және ұлттық тарих жылына арнап өткізілген халықаралық ғылыми сессияға қатысқан күндер еді. Қазақстан Республикасының Ғылым министрлігі мен Ғылым академиясы жағынан ұйымдастырылған бұл ғылыми конференцияға дайындық жұмыстары мен оны

басқарып ашуға академик Манаш Қозыбаевтің бастан - аяқ тікелей болып отырғаны бізге анық еді. Қытай, АҚШ, Жапония, Ресей, Түркия, Өзбекстан қатарлы елдерден келген ғалымдар арасында Қытайдан профессор Сұбихай екеуіміз болдық. Өмір бойы қазақ тарихын, мәдениетін зерттеген және қыруар ғылыми еңбек жазған профессор Сұбихайға Манаш ағаның құрметі бөлекше болды. Ғылыми сессияның ашылған күні үлкен жиында профессор Сұбихайдың «Қазақтар құрған Түркеш қағандығы» деген тақырыпта баяндама жасауын ұйымдастырды. Ал ғылыми сессияның дөңгелек үстел жиынында мен «Қазақ тарихын Қытайдағы зерттелу ахуалы» деген тақырыпта сөйледім. Сол ғылыми сессия барысында Қазақ тарихының тарланы, академик Манаш Қозыбаев өте рухты сергек болды. Кімдер елден келді, олар қазақ тарихы жөнінде қандай тақырыпта баяндама жасайды, оған қандай орайда, қай мазмұнда лебіз білдіру немесе не деп алғыс айтуға болады деген мәселелерге Манаш аға әбден дайындалып алған сияқты. Оның білімпаздығы, шешендігі және кісілігі әр елден келген ғалымдарды тегіс баурап алды. Қазақ тарихын зерттеудің осы қара нары бұл ретті ғылыми сессия барысында өзінің ұйытқы екендігін барынша әйгіледі. Өте-мөте әр елден келген Қазақ тарихын зерттейтін әйгілі ғалымдарға Қазақстан Республикасының Ғылым министрлігі мен Ғылым академиясы атынан Құрмет грамотасын тарту еткен күні, академик Манаштың әр адамға арнаған қысқа лебізінен, оның ғұламаға тән жайсаң қасиеті, кемеңгерге тән кеңдігі, білімпазға тән тереңдігі мен мұңдалап тұрды. Қазақстан Республикасының сол кездегі Ғылым министрлігінің министрі, Ұлттық Ғылым академиясының президенті В.Школьниктің қолынан Құрмет грамотасын алып тұрған маған ерекше ыстық мейіріммен күлімдей қараған Манаш аға: «Ата тарихымыздың ашылмаған сырлары Қытайдың телегей теңіз тарихнамаларында жатыр. Қазақтың нағыз төл тарихы жазылу үшін сіздер ол жақта, біз бұл жақта ортақ күш салатын болайық» деген үміт айтты. Осы реткі халықаралық ғылыми сессия тұсында менің тікелей жетекшілігімде Қытайдағы атақты Қытай тіл мамандарынан ұйымдасқан ғылыми тапсырмалық топтың «Қытай тарихнамаларындағы қазаққа қатысты деректер» деген атпен төрт немесе бес том болатын күрделі ғылыми аударма еңбек істеліп жатқанын, бірінші томы таяуда баспадан шығатынын

айтқанымда академик Манаш Қозыбаевтың қуанышында шек болмады.

Бұл туралы «Жұлдызы жанған ғұлама» атты кітапқа енген естелігімде біршама толық жазылғандықтан қайталамаймын. Манаш аға екеуіміздің арамыздағы аға-бауырлық, достық, сыйластық барған сайын тереңдеп кеткен еді. 2001 жылдың соңында академик ағамыздың 70 жасқа толған мерейтойы тұсында қызмет жағдайымен Алматыға келе алмаған мен арнаулы құттықтау хат жолдап, ағамызға ат мінгізетінімді айттым, бұл менің жұлдызы жанған, ғұлама ғалым ағаға деген ең үлкен құрметім еді. Өйткені, мен оның Қазақстанда көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, Қазақстан тарихының «Ақтаңдақтарын» зерттеуге көшбасы болған әйгілі тарих ғалымы болуы салауатымен Президенттің Бейбітшілік және рухани келісім сыйлығының, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының және Ш. Уәлиханов атындағы сыйлық иегері бола тұра ҚХР Шыңжан Қоғамдық Ғылымдар академиясындағы кәсіптес бауыры маған таяуда ғана «Шығыстағы тарих жұлдызымыз» деп жоғары бағалап, сәлем жолдағанын Солтан Жанболаттан естіген болатынмын. Қазақ тарихын зерттеудің қара нары болған ғұлама ғалым ағаның бұл ағалық қамқорлығына, кішіпейілдігіне ата дәстүріміз бойынша сый - құрмет көрсетуді өзімнің өтеуге тиісті борышым деп білген едім. Амал нешік, сұм ажал менің осы сый - құрметімді Қазақстанға қайта бір барғанымда өз қолыммен орындауыма үлгіртпеді. Келесі жылы (яғни, 2002 жылы қазан айында) Түркістан қаласында ашылған Дүние жүзілік қазақтардың екінші құрылтайына қатысуға жіберген Қытай өкілдері үйірмесінің мүшесі болып барған тұсымда Манаш ағаға арнаған атымды академик ағамыздың өмірлік сүйген жары Сара Пішенбайқызына табыс еттім. Оның суреті алдында тұрып Қытай мен Қазақстан сынды екі ұлы елдегі қазақ тарихын зерттеу саласындағы селбестіктің жалғасты күшейуіне екі ел ғалымдарының ғылыми барыс-келістері мен достығының тереңдеуіне күш салатынымды білдірдім.

Набижан МҰҚАМЕТХАНҰЛЫ

ТЕКТИ КІСІ, ҒҰЛАМА ҒАЛЫМ

(Ұстазым Манаш Қабашұлы Қозыбаев туралы үзік сыр)

Қытай Халық Республикасынан келген ғалымдар Манаш ағаймен кездесіп, әңгімелесіп шыққаннан кейін маған: «Сенің ұстазың текті кісі, ғұлама ғалым екен», – деп әсерін айтып жатады. Мен ұстазыма айтылған осындай бағалы сөзді естігенде, әсіресе, бұл сөзді Қытай ғалымдарының аузынан естігенде іштей бір мақтанып қаламын. Өйткені, мен Қытай ғалымдарының мінез-құлқын жақсырақ білемін. Олар әдетте өздерін жоғары санайды, сырт елдегі әріптестеріне жеңіл-желпі, асыра баға айтпайды, олар қашан да өздерінің айтқан әрбір сөзінің дәл, дұрыс және салмақты болуына көп көңіл бөледі. Сондықтан олар бейтаныс әріптестерімен алғаш кездескенде өздері аз сөйлеп, басқаларды көбірек тындап, сынаумен болады. Олардың эмоциядан гөрі интеллектуалдығы басым келеді де, шынайы болмысқа дұрыс қарауға тырысады. Егер оның әріптесі өзін мойындата алатын болса, онда олар оған мәңгі қол қойып, табынып, оны құрмет тұтып өтуге бейім келеді. Олардағы бұл әдет — конфуциялық этикадан қалыптасқан ұлттық дәстүр.

Мен соңғы сегіз-тоғыз жылдан бері Манаш ағайдың Қытайдан келген қонақтарды қабылдауының басы-қасында болып, олардың Манаш Қабашұлының білімділігі мен кісілігіне бас иіп, ағайды ұлы тұлға ретінде құрмет тұтатындықтарының куәсі болып келемін.

Өзім болсам, Қытай Халық Республикасында туылып-өсіп, Қытайдың Гуаңжу қаласындағы Сунь Ятсен атындағы мемлекеттік университетін бітіріп, ғылыми зерттеу жолымды

Шыңжан Қоғамдық ғылымдар академиясы Орталық Азия зерттеу институтында зерттеуші болудан бастаған болатынмын. Кейін институт директорының ғылымға жауапты орынбасары міндетін атқаруыма тура келді. Сөйтіп мен ғылыми жұмыстардың қажеттілігі бойынша Қазақстандағы тарихшылармен сол жақта жүріп-ақ таныса бастаған едім. Ал Манаш ағайдың фамилиясы маған, яғни Қытайдағы оқырмандарға алғаш рет ол кісі бас редактор болып шығарған Энциклопедия арқылы белгілі болды. Кейін Мәкең ағайдың Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры болып тағайындалғанын баспасөз бетінен көрдім де (ол кезде Қазақстаннан шығатын газет, журналдардың көбін және анықтамалық кітаптарды Шыңжан Қоғамдық ғылымдар академиясы алдырып тұратын-ды), бұл кісі Қазақстанның тарих ғылымы саласындағы маңызды тұлға екен деген ойға келдім. Бірақ ол кезде менің Мәкең ағайға шәкірт болам, ол кісімен кездесем деген үмітім жоқ еді. Қытайдағы қазақтардың Қазақстанға келіп оқуынан гөрі Жапонияға баруы әлдеқайда оңайлау еді.

Қытайдағы қазақтардың Қазақстанға келіп оқуына Қазақстан Республикасы дербестік алып, ҚХР мен тең дәрежелі дипломатиялық қатынас орнатқаннан соң, яғни 1992 жылдан кейін ғана мүмкіндік туылды. Сол жылы екі ел арасында жоғары дәрежелі дипломатиялық делегациялар сапары жиіледі. 1992 жылы мамыр айында сол кездегі Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының вице-президенті, академик Жабайхан Әбділдин бастаған, құрамында академиктер Аманжол Қошанов, Кенжеғали Сағадиевтер бар Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының делегациясы Қытайға ресми сапармен барды. Сол жылдың күзінде құрамында Сағындық Сатыбалдин, академиктер Манаш Қозыбаев, Серік Қирабаев және археолог Жәкен Таймағамбетовтер болған делегация Қытай Қоғамдық ғылымдар академиясына ресми сапармен барды. Мен Құдай қолдап, Қытай Ғылым академиясының жарлығы бойынша, Шыңжан Қоғамдық ғылымдар академиясының вице-президенті Лю Жычаомен бірге осы делегацияны әуежайда қарсы алып, Үрімжі, Пекин және Шанхай қалаларындағы сапарына атқосшы және тілмаш ретінде қызмет көрсету міндетін

атқаратын болдым. Сөйтіп Мәкеңді алғаш рет Үрімжі әуежайында қарсы алдым. Алдын-ала белгіленген сапар бағдарламасы бойынша, Шыңжан Қоғамдық ғылымдар академиясы және Шанхай Қоғамдық ғылымдар академиясына жол бастап барып, кездесулерде аудармашылық қызмет атқардым. Арада бос уақыт бола қалғанда, Мәкең ағайдың қасына барып, ол кісімен көбірек әңгімелесіп тұрдым. Әңгімелескен сайын Мәкең ағай мені өзіне баурай түсті. Сол кезде маған бір түрлі Мәкеңмен бірге болған өмір қызықты, бірге жасаған жұмыс жемісті болатын сияқты сезім, сенім пайда болды. Сапар аяқталар тұста мен Мәкеңе шәкірт болсам деген талабымды айттым. Ағай қызу ынтамен маған: «Талабың орындалады, қайтып бара салып шақырту жіберемін» деді. Айтса айтқандай, содан көп өтпей Мәкең ағайдың мені өзінің докторанты етіп қабылдаған бұйрығы келіп жетті. Сол кездегі менің қуанышымда шек болған жоқ. Өйткені, мен егеменді Қазақстанға академик Манаш Қозыбаевтың шәкірті болып баратын болдым ғой, қалай жүрекжарыла қуанбасқа. Мен соған дейін жапониялық әріптестеріммен Токиоға барып, олармен бірлесіп екі жыл ғылыми жұмыс жасауға келісім-шартқа отырған болатынымын. Мәкең ағадан келген шақыртуды алған соң, «Қазақстан дербес мемлекет болып құрылып жатқанда Жапонияға барып қайтейін» дедім де, дайындығымды жасап, 1993 жылы сәуір айында Алматыға келдім. Содан бері Мәкең ағайдың шәкірті болып, қол астында жұмыс істеп келе жатқан жайым бар. Сондықтан ұлағатты ұстазымның асыл қасиеттеріне аз-кем тоқталуды өзіме парыз санаймын.

Манаш Қабашұлы Қазақстан дербестік алған алғашқы жылдарда, Қытайда болған сапарында немесе ол жақтан келген қонақтарды қабылдағанда дербес Қазақстан Республикасының жалпы жағдайын және ішкі-сыртқы саясаттарын көбірек түсіндіріп, оларда Қазақстан жөнінде дұрыс көзқарас қалыптастыруға атсалысып жүрді. Өйткені ол кезде дүние жүзіне дербес Қазақстанның ұстанған бағыт-бағдарын дұрыс таныстыру аса маңызды еді. Мысалы, 1994 жылы ҚХР Шыңжан Қоғамдық ғылымдар академиясының президенті, экономист ғалым, Шыңжанның саяси саласында ықпалды тұлға Яң Фарын бастаған, құрамында вице-президент, тарихшы Жақып

Мырзахан қатарлы төрт кісі бар делегация Ұлттық ғылым академиямызға ғылыми сапармен келді. Осы делегациямен ресми кездесуде болсын, кешкі қонақасыда болсын, әлде қонақүйдегі жай кездесуде болсын, бәрінде Мәкең ағайдың Яң мырзаға айтқандары мемлекетіміздің ішкі-сыртқы саясатының басты бағдарлары, Қытай мен Қазақстан арасындағы тарихи байланыстар және қазіргі кездегі ортақ мүдделердің көп екендігі, екі ел арасында жоғары деңгейде ғылыми ынтымақтастық орнатудың қажеттіліктері мен мүмкіндіктері болды. Ғалымның бір тақырыпта ой қозғаса, ағыл-тегіл, жүйелі сөйлейтіні, арасына әзіл-қалжыңын қосып, күлдіріп отыратыны, тыңдаушысын сөзіне иландыра алатын ерекшелігі, әзіл-қалжыңға сараңдау, тұңғыықтау келетін қытайлықтарды да мәз-мейрам ете отырып, өзіне баурап әкететіндігі ерекше еді. Яң Фарын мырза сапардан қайтарында Мәкең ағайға: «Мың естіген бір көргенге жетпейді» дегендей, елдеріңізге келіп біраз жерлерді көріп, өзіңіздің Қазақстан қоғамын және ғылыми ортаны таныстыруыңызды естіп, көптеген жаңа түсініктерге ие болдық. Сіз энциклопедист ғалым екенсіз, кісілігіңіздің жоғарылығын да байқадық. Қайтып барған соң екі академия арасындағы өзара ынтымақтастықты дамытуға күш саламын» деп ағынан жарылған-ды. Сол сапардан қайтып барған соң, Яң Фарын мырза Үрімжіде өткен алқалы мәжілісте баяндама жасап, Қазақстанды объективті түрде таныстырғандығын сол жиналысқа қатысушы қандастарымыздан естідім. 1996 жылы Үрімжіде өткен «Евразия — құрлық көпірі» атты халықаралық конференцияда жасайтын баяндамасында Яң Фарын мырза шетелдік ғалымдардан Мәкең ағайды өзіне рецензент етіп шақыруы — оның Манаш Қабашұлын әлемдік деңгейдегі ғалым ретінде бағалайтындығын аңғартса керек.

1998 жылы күзде Нанкин университетіндегі Ұлттар зерттеу институтының директоры, әлемге әйгілі ғалым, профессор Лю Иншың Орталық Азия елдерінің жоғары оқу орындарына ғылыми сапармен келіпті. Ол Алматыға келіп орналасқан соң, маған телефон шалды. Мен дереу оған сәлем бере бардым (мен 1985—1987 жылдары Пекин университеті Тарих факультетінде стажировкада жүргенде ол сонда докторантурада

болған. Содан екеуіміз жақсы таныс едік). Ол өзінің Алматыдағы іссапары кезінде Манаш Қозыбаевпен кездесуді жоспарлап отырғандығын айтып, менің байланыс жасауға көмектесуімді өтінді. Мен одан «Сіз Қозыбаевты қайдан танысыз?», — деп сұрадым. Ол ағылшынша жазылған бір кітаптың арасын ашып: «Ол кісіні осы жерден білдім», — деп, кітапты қолыма ұстатты. Ол кітап АҚШ Гарвард университетінде басылып шыққан «Орталық Азиядағы әйгілі тарихшылар туралы анықтама» екен. Сонда Мәкең ағайды кеңінен таныстырып, «М. Қ. Қозыбаев ағылшын тіліндегі кітаптарды оқи алады, бірақ ағылшынша сөйлей алмайды» деген мәліметтерге дейін беріліпті. Лю Иншың мырза осы «анықтамадан» алған ақпары бойынша ағайды құрмет тұтып, ол кісіге сәлем беруді жоспарлаған екен.

Лю Иншыңды ағайға ертіп барып, кездестірдім. Ағай онымен Шағатай ұлысы кезіндегі Қазақстан тарихына қатысты мәселелер жөнінде көп әңгімелесті. Өйткені, Лю мырза осы саланың Қытайдағы ең білгір маманы еді. Сондай-ақ оған екі институт бірлесіп «Шоқан Уәлихановтың Қашқарияға барған жолы бойынша экспедиция» ұйымдастырсақ» деген жоба ұсынды. Лю Иншың өзінің қайтып барған соң, өз университеті басшыларының шешімі бойынша ғана жауап бере алатындығын айтты. Кездесуден соң ол маған өзінің Қозыбаевпен кездесуден үлкен әсер алғандығын айтып, ортада дәнекер болғаным үшін ризашылығын білдірді.

1998 жылы сәуір айында Алматыда «Отан тарихының тағлымдары және Қазақстан қоғамының қайта жаңғыруы» атты халықаралық ғылыми сессия өтті. Оған ұсыныс бойынша Қытайдан Шыңжан Қоғамдық ғылымдар академиясының вице-президенті тарихшы Жақып Мырзахан және Шыңжан университетінің профессоры, белгілі қазақтанушы Су Бәйхай келіп қатысты. Осы бас қосуда ағай арнайы Су Бәйхай мырзамен бірнеше рет ғылыми әңгіме өткізді. Оған Қытай жазбалары негізінде «Қазақтың тарихи тұлғалары» атты көлемді еңбек жазып беруді ұсынды. Су Бәйхай қызу ынтамен қабылдады. Ол Үрімжіге бара салысымен жазуға кірісіп, ақтық демі үзілгенше (1999 ж. көктемде дүние салды) қалам тербеп, «Қазақтың тарихи тұлғалары» деген 73 адамның ғұмырнамасын қамтыған

қолжазбаны (Дариға Қалиқызымен бірлесіп жазып) ұсынды. Оның кейбір тараулары Мәкеңнің тапсырмасы бойынша, менің қазақшаға аударуыммен «Отан тарихы» журналында жарияланды.

«Отан тарихы» демекші, ағай өзі басқарып отырған осы журнал мен Шыңжан Қоғамдық ғылымдар академиясында, Жақып Мырзахан және Қаһар мен Мұқандар басқаруындағы «Шыңжан қоғамдық ғылымы» (қазақ тілінде) журналының екі ел ғалымдарының ғылыми ақпарат алмасуына ерекше дәнекер болып отырғандығын айтпай кетуге болмайды. Шыңжан Қоғамдық ғылымдар академиясындағы ғалшадар, тіпті Қытайдағы қазақ зиялылары Мәкең ағайды пір тұтып, құрметтейтіндігін аса мақтаныш сезіммен айта аламын. Бұл сөзіме дәлел ретінде бірекі мысал келтірейін.

Шыңжан Қоғамдық ғылымдар академиясының ғалымдары «Жүнго (Қытай) жылнамаларындағы қазаққа қатысты деректер» деген көп томдық тарихи материалдар жинағының 1-томын баспадан шығарған еді. Олар Мәкең ағайдың ұсынысы бойынша осы еңбектерді Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Қазақстанда басып шығаруына баспа құқығын тегін беруімен бірге, бұл жақтағы басылымның ғылыми сапасын көтеру үшін екі мәрте ғалымдарын өз қаражаттарымен Алматыға жіберіп, аудармадағы термин мәселесін ақылдасып қайтты. 2001 жылы мамыр айында, ҚХР Құлжа қаласындағы Іле педагогикалық институтының профессоры, тарихшы Жақып Жүнісұлы Қызай руының тарихын зерттеу үшін Алматыға тарихи материалдармен таныса келіп, алғашқы жұмысын Мәкең ағайға сәлем беріп, ақыл-кеңес алудан бастағанына куәгер болған едім.

Міне, осындай мысалдар Манаш Қабашұлының арғы беттегі қандас ғалымдардың жүрегінен қаншалықты терең орын алғандығын көрсетеді. Жақып Жүнісұлы Алматыдан қайтарында ағайға қайта барып: «Өзіңіздің қарбаластығыңызға қарамастан, мені ыстық ықыласпен қабылдап, маған ақыл-кеңес айтып, жөн сілтегеніңізге көп рақмет айтамын!» дегенде ағай сөзін жұлып әкетіп: «Алыстағы ағайын, сіздерді қабылдамағанда кімді қабылдаймыз? Сіздерге көмектеспегенде кімге көмектесеміз?»

деп өзінің ағалығын аңғартып, Қазақстанның барлық қазақтарға қара шаңырақ, Ұлы Отан екендігін осылай қарапайым сөзбен сездірді. Жақаң катты тебіренді, Мәкеңнің қолын қысып: «Аман-сау болыңыз, аға!» — деп қоштасты.

Мәкең ағай шетелдік ғалымдарды қабылдағанда, қашан да ұлттық мүддені алға қояды, Қазақстан ғылымының дамуын үнемі назарында ұстайды, олармен жоғары ғылыми деңгейде әңгіме өткізеді, әріптестеріне дәл қазір өзіне аса қажетті адам екендігін сездіре отырып, екі жаққа бірдей пайдалы зерттеу жобасын ұсынады. Осындайда шетелдік әріптестер ең алдымен Манаш Қабашұлының ой-пікір, ұсыныстарын жеке басындағы қасиеттерін құрметтеу тұрғысынан қабылдайды. Мен өзім куә болған жоғарыдағыдай нақтылы мысалдардан Мәкең ағайдың халықаралық жоғары деңгейдегі ғалым, болмысы бөлек ғылыми дипломат, шебер ұйымдастырушы, ұлт қайраткері, ұлтжандылығын жүрегімен сезініп, іштей сүйініп жүремін.

Мәкең ағайдың алдына жұмыс сұрап келетіндер де аз емес. Бірақ ағай жұмысқа маман кадр қабылдауда қашан да мемлекеттің мүддесі мен ғылыми зерттеу жұмысының қажеттілігін алға ұстайтын принципін ауытқымайды. Мәкең ағайдың соңғы жылдары ғылыми қызметкерлер санының жыл сайын қысқарып жатқанына қарамастан, шетелден тарихи отанына оралған оншақты тарихшы этнографты жұмысқа қабылдағанына куәгермін. Бұлай істеудегі ойы анық: біріншіден, олардың Қазақстанда орнығып, орын теуіп қалуына жағдай жасау болса; екіншіден, олардағы артықшылықтарды Отандық ғылымды дамыту үшін пайдалану. Ал шетелден «Қазақстан — Отаным менің» деп еміреніп келіп жатқан зиялылар кісілігі жоғары, адамның жан дүниесін түсінетін Мәкеңдей тұлғаны қара тартып келіп, қол астында жұмыс істеп, өздерінің ақыл-парасаттарын Отан үшін сарқа жұмсағысы келеді. Осындай көңіл-күймен келген оралман мамандарды Мәкең ағай демеп, қашан да олардың көңілін жылы сөзімен жылытып, жігерін қайрап, қиыншылықтарын шешуге тырысып отырады. Мен өзім Алматыға алғаш келген жылдары тұрмыста қиналыққырап жүрдім. Сол кездерде Мәкең ағай кездескен сайын сәлемнен кейін: «Қарның ашып жүрген жоқ па?» деп сұрайды. Мен: «Жоқ аға, Құдайға шүкір», — деп қоямын.

Мәкеңнің осы сөзін естігенде, менің орталау жүрген қарным тойынып, жігерім тасып кеткендей болады. Мәкең ағайдың маған пәтер мәселесін шешу үшін институт атынан да, жеке өз атынан да хат жолдамаған мекемесі мен шенеунігі қалмады-ау деймін. Мәкең ағайдың маған жасаған осындай қамқорлығын, мен Отаным жасап жатқан мейір-шапағат қой деп қабылдап, Отанға деген, ұстазыма деген өз борыштылығымды терең сезіне түсемін.

Мәкең ағай тек маған ғана емес, төрткүл дүниеден келіп жатқан оралман зиялыларға осылай мейірімділік танытып, қамқоршы болып келеді. Бұған мысал ретінде Қазақстанға ғылыми дәреже қорғау үшін шетелден келген қазақ талапкерлердің барлығы дерлік Манаш Қабашұлы басқарып отырған Ғылыми кеңестен докторлық, кандидаттық диссертацияларын сәтті қорғап жатқанын айтуға болады. Егер Мәкең бас пайдасын күйттейтін, кісілігі кемшіндеу, пендешілігі басымдау адам болса, қанша ғалым болса да, өздері шетелден қара шығынға батып келген зиялы қандастар ол кісінің қасына жуымаған болар еді.

Манаш Қабашұлы өзінің ғұлама ғалымдығымен, тектілік қасиетімен, шебер мәмлегер ұйымдастырушылығымен Қытай елінде, жалпы диаспора әлемінде зор беделге ие, халықаралық деңгейдегі ірі тұлға деп санаймыз. Мәке аға! Біз – шәкірттеріңіз сізден үлгі-өнеге алып, сізге ұқсап бағуға тырысамыз! Шәкірттеріңіз сізді 70 жылдық мерейтойыңызбен құттықтай отырып, ұзақ ғұмыр, мол бақыт тілейді!

Академик Манаш Қозыбаев. Алматы, 2001. 109–115 бб.

Биқұмар КӘМӨЛӘШҰЛЫ

ҚИЫРДАҒЫ ҚАНДАСТАРДЫҢ ШЫНАЙЫ ҚАМҚОРШЫСЫ ЕДІ

Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарынан жаңарудың желі есіп, еркіндіктің пердесі ашылды. Бұрынғы бұғаудағы, отаршылдықтың құрбаны болған елдер бостандыққа бет бұрды. Қазақ ұлты да сол кезде басқалардың басшылығында еді. Түркінің қара шаңырағы, ата мекені саналатын қазақ елі – Қазақстан да Кеңес Одағының темір құрсауында болды. Қазақтар тарих тәлкегімен, әлемнің 44 еліне тарыдай тарап кетті. Ұлы Алтай төртке бөлінді. Ежелден Алаш елі мекен еткен Алтай өлкесінен қазақ ұрпағы үзілмеді. Қытайдағы Өр Алтайда 2 млн, Ресейдегі Таулы Алтайда 10 мың, Монғол еліндегі Малды Алтайда 150 мыңдай қазақтар Қазақ елі, атамекенді қанша армандағандарымен, олардан ешкімді қазақ еліне қия бастырмады. Бұған арадағы Кеңестік Ресейдің «темір қақпасы» бөгет болған-ды. Бір қазақ Алматыға барып келсе, біздің ел оны Меккеге барғандай құрметтеді. Қазақстанға барып келген кісіден «Атамекендегі ағайындардың халі қалай екен. Алматының алмасынан жедің бе?» деген сияқты сұрақтарды сұраушы еді. Осы бір демократиялық (бұқарашылдық) дәуір басталған шақта, монғол елі 1990 жылы монғол халқының әдеби-тарихи мұрасының «Үш шыңының» бірі (Моңғолдың құпия тарихнамасы, Монғолдың құпия шежіресі) жазылуының 750 жылдық тойын ел көлемінде атап өтпекші болып жатты. Үш шыңға: Жесір жыры, Жаңғыр жыры, Монғолдың құпия шежіресі жатады. Еліміздегі бұл мерейтойды, Монғолиядағы ат төбеліндей қазақ халқы және оның зиялы қауымы кең көлемде тойлады.

Монғол елінің жаңа ғана жеке шаңырақ көтерген Ғылым Академиясының Баян-Өлгей аймағындағы ғылыми-зерттеу орталығы «Монғолдың құпия шежіресіне 750 жыл» атты халықаралық ғылыми мәжіліс ашты. Бұған ата мекен Қазақстаннан мүйізі қарағайдай екі бірдей академик шақырылды. Олар академик, тарихшы Манаш Қозыбаев және академик, тіл зерттеуші Әбдуали Қайдаров ағаларымыз еді. Сондай-ақ қырғыз елінен тарихшы-ғалым (доктор) И.Молдабаев, Ресей елінің Тува республикасынан тарихшы-ғалым (академик) Ю.Араншын, Таулы Алтай республикасынан ғалым, тарих ғылымдарының кандидаты А.Сатылаев және Моңғол елінің астанасы Ұланбатыр қаласынан көптеген тарихшы ғалымдар қатысты. Аймақ жұртшылығы Қазақстаннан белгілі ғалым, академиктері келіпті десіп дүрлігісіп қалды. Көптеген зиялы адамдар Манаш Қозыбаев, Әбдуали Қайдаров сынды белгілі академиктерге арнайы жолығып, сол кісілермен қазақ халқының тарихы, келешек тағдырлары туралы ақылдасқан еді. Ол кісі «Монғол, қазақтардың тегі бір, ал Монғолиядағы қазақтар біртұтас қазақ халқының бір бұтағы, атамекендегі қазақтар біздер шет елдегі қазақтарға көмектесіп, қол ұшымызды беруіміз керек» деген-ді.

Ғылыми мәжілістен кейін Манаш ағаймен ғылыми орталықтың ғылыми қызметкерлері жолығып әңгімелесті. Сонда Мәкең: «Жас ғылыми қызметкерлерді біздің институтқа жіберіндер, аспирантурада оқитын қаржысын біз көтерейік», – деді. Мәкеңнің қамқорлығымен сол жылы бірнеше жас мамандар Алматыға бет бұрды. Біздің ғылыми орталыққа сол кезде ауадай қажет кадрларды Мәкең дайындатып берген еді. Ол кісінің тікелей қамқорлығы және қолдауымен Монғолия қазақтарын 4 ғылым докторы, 5 ғылым кандидаты ғылыми диссертацияларын қорғады. Қысқасы, Мәкең сол жылы жаңа құрылған орталықтың шаңырағын көтеріп берген еді. Ол кісі аймақтық ғылыми орталыққа өзімен бірге арнайы шашуын ала келді. Қазақстан Ұлттық Ғылым Академиясының ғылыми кітапханасынан екі жүздей ғылыми әдеби кітаптарды ғылыми орталыққа тарту етті. Бұл кәдені Мәкең бірге еріп келген адамдарымен орталық ұжымына табыс етті. Кітаптарды Қазақстан ҰҒА-ның ғылыми кітапханасының директоры Күлжихан Құлшәріпқызы табыстап берді. Ғылыми орталықты

қажетті кітаптармен қамтамасыз етуді де Мәкең күні бұрын ойласа керек. Бұл қиырдағы қазақ ғалымдары үшін зор қамқорлық еді.

Алматыдағы Мәкең басқарған Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтына барғанда, ол ең алдымен бізден ел жағдайын сұрайтын-ды. Бұдан Мәкеңнің шет елдегі қазақтардың қамын жейтінін аңғаруға болатын. Монғолияның Баянөлгейінен келген ғалымдар, сондай-ақ жоғарыда аталған институтта оқып жүрген біздің аспиранттар, докторанттар, ізденушілер, үміткерлердің әрқайсысына Мәкең жолыққан сайын олардың хал-жағдайын сұрап, танысып, сырттай қамқорлық жасап отыратын. 1997 жылы Мәкең маған: «Кешікпей Монғол еліне барамыз, дайындал» деді. Мен әзірлік жасадым. Біраз күннен кейін Қазақстан Республикасының Үкімет өкілдері монғол еліне ұшақпен ұшып келді. Бұл делегацияны сол кездегі Қазақстан Республикасының Министрлер Кеңесінің бірінші орынбасары, қазақ ұлтының салт-дәстүр, мәдениетінің жанашыры, ұлтжанды ұлы Иманғали Тасмағамбетов басқарып келген еді. Жалпы, оның құрамында Қазақстан Республикасының беделді де білгір ғалымдары, қоғам қайраткерлері, зиялы қауым өкілдері көп болды. Делегацияның басты мақсаты монғол жеріндегі көне Түркі ескерткіштерін алдағы уақытта зерттеу, олардың көшірмесін түркінің қара шаңырақ иесі – Қазақстанға жеткізу еді. Бұл тұрғыда монғол елі басшыларымен Иманғали Тасмағамбетов мырза батыл келісімдер жасап, білікті түрде қаражат мәселесін шешіп, маңызды келісім шарттар жасап қайтты. Бұл іске де Манаш аға көп көмек жасап, ақыл-кеңес беріп, құлшына кіріскен еді. Олар Қазақстанға қайтар жолда Баянөлгей аймағына аялдады. Осы сәтте Манаш аға аймақтағы қоғамдық, экономикалық ғылыми-зерттеу орталығының ғалымдарымен жолығып, өзі уығын шаншысқан орталықтың өркендеп үлкейгенін естіп, масайрап қалған еді. Бұл жолы да Мәкең аймақ басшыларымен кездесіп, Монғолиядағы қазақтардың хал-жайын сұрап танысқан-ды.

Осы бір мәңгі ұмытылмас ерекше оқиғалардан кейін Мәкеңнің қайда жүрседағы қазақ ұлтының тағдырына алаңдап, қамын жейтінін аңғарасыз. Мәкең тек ғана Монғолиядағы зиялы қауым емес, Ш. Уәлиханов атындағы өзі басқарған Тарих және этнология институтына Қытай, Түркия, Германия, Венгрия

сияқты тағысын тағы басқа елдерден зиялы қауымдардың ба-сын қосты. Сол кезде Тарих және этнология институтына шет елдік қазақтар көптеп келіп, шүйіркелесіп жататын-ды. Бұл да Мәкеңнің арқасы, сол кісінің қамқорлығы – ұлт үшінгі ұлылығы болатын. Аймағымыздан бір зиялы адам Алматыға бара жатса, «Мәкеңе жолығайын деп едім, мекен-жайын айтып берші» деп жататын. Осыдан да Мәкеңнің қазақ баласына деген ықылас, қамқорлығын айқын сезінетінбіз. Мәкеңнің кеңсесіне келгенде, ол кісінің әрдайым үлкен бір тақырыпта ұлты үшін ірі көлемді еңбек жазып жататынын көретінбіз. Үнемі қолынан қаламы түспейтін, шет елден келген қандастарына назар сала, олардың мұң-мұқтажын зер сала тыңдайтын. Көбінде шет елдерде жүрген қазақтардың басынан өткен нәубет, ақтаңдақтарға көңіл қоятын. Ол кісі қазақ тарихының білгірі болатын. Бірде біреу: «Монғолдың Қобдасында» деп қалып еді оған: «Неге Монғолдың Қобдасы, біздің Қобда емес пе, кезінде жоңғарларды Қобда асырып тастадық емес пе» – деп күлгені бар. Жай бір сөз болғанымен, Мәкеңнің қазақтың ұлтарактай жері үшін қам жейтін, ұлты үшін толғанатын абыз екенін іштей сезінетінбіз. Мәкең бүгіндері тірі болса, қазақ елінің зайырлы мемлекет болып қалыптасуына, оның тез дамып өркендеуіне және қазақ тарихын жан-жақты жетілтуге үлкен үлес қосар еді. Мәкең дархан мінезді, қоңыр дауысты, тілге шешен ғұлама еді. Ол кісіге қарасақ, біздер үшін мықты қорған іспетті көрінетін. Біреуден жәбір көрсең, Мәкеңді аңсайсың. Мәкеңнің шет елдегі қазақ тарихшыларына, жалпы қазақ зиялыларына жасаған қамқорлығы өте көп. Сол себепті Мәкеңнің тікелей қамқорлығын көп көрген шет елдегі зиялылар «Манаштану» тақырыбын зерттеп, Манаш аға бастаған іргелі зерттеу жұмыстарын одан әрі қарай Монғолияда, Қытайда, Түркияда, Ресейде және тағы басқадай елдерде жалғастырса құба-құп, нұр үстіне нұр болар еді демекпіз. Бұған қазақ еліндегі Мәкеңнің шәкірттері қол ұшын берерді деп сенеміз. Мәкеңнің рухы жасай берсін. Ол кісінің өнегелі өмірі бәрімізге үлгі бола бермек.

Зардыхан ҚИНАЯТҰЛЫ

МӘКЕҢНІҢ МЕН БІЛЕТІН ҚАСИЕТТЕРІ

1990 жылдары шет елдегі қазақтардың алғашқы легі ата-жұртқа оралғанда, алдымыздан құшақ жайып қарсы алған, қолынан келген көмегін аямаған азаматтардың бірі Манаш Қозыбаев еді.

Мен ол кісі туралы сонау Моңғолияда жүргенде-ақ естігенмін. Дүниежүзі қазақтарының алғашқы Құрылтайына (1991 ж.) қатысқан азаматтар құрылтайда Мәкеңнің жасаған баяндамасын ала келіпті. Шет елдегі қазақтардың жай-күйі жайлы алғашқы жүйелі мағлұматты біз осы баяндамадан алған едік. Ташкентте қызметте жүргенімде (1993 ж.) Манаш Қозыбаевтың «Қазақ тарихының ақтаңдақтары» атты еңбегі қолыма түсті. Қазақсырап жүргендіктен бе екен, әйтеуір осы бір еңбек маған жақсы әсер қалдырды. Атажұртқа оралғасын, сәті түсіп 1997 жылы Манаш Қозыбаев басқаратын Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтына жұмысқа орналастым. Сөйтіп, қызмет бабындағы етене таныстығымыз осылайша басталып, төрт жыл бойы бірге қызмет атқардық. Мен Манаш Қозыбаевты гуманитарлық білім саласын универсалдық деңгейде меңгерген, тартымты да ұтымды пікірлерімен өзін де, өзгені де үнемі алға сүйреп отыратын алғыр ғалым ретінде танимын. Әрине, адам әркімге әр қырынан танылады ғой. Манаш менің жадымда төмендегі үш түрлі қасиетімен қалды. Біріншісі, азаматтық нағыз ұлтжандылығы. Мен мұны «ұлтжанды» делінетін жалпақ ұғымның деңгейінде айтып отырғаным жоқ. Олай дейтінім, ұлтжандылықтың да өзіндік қырлары (standartes) болады. Мы-

салы, қайсыбіреулер ұлтының қалқасында жан бағып жүргенін «ұлтжандылығымнан» деп санайды. Кейде тіптен ұлтының абыройын өзінің бас пайдасына жегіп, өз басын күйтейтін жандар да кездеседі. Олар да бұл әрекетін «ұлтжандылығымнан» деп есептейді.

Ал, Манаштар — ұлтын жан-тәнімен сүйгендер. Менің пайымдауымша, мұндай тұлғалар ортамызда тым көп емес. Бірде Мәкең: «Ахмет Байтұрсынов және Мағжандар ұлты үшін басын нағыз бәйгеге тіккендер ғой. Сол ағаларымыздың басынан кешірген қасіреті біздің буынды сәл-пәл сақтандырып тастаған жәйі бар. Ол үшін бір буын ұрпақты қалай кінәлаймыз. Тәуелсіздік жаңа мүмкіндік беріп отырған мына заманда ұлт үшін аянып қалатын неміз бар», — деген еді. Ғылым, білім жолымен шет елден келіп-кетіп жатқан азаматтарға ерекше мән беруші еді, қолынан келгенін аямайтын. Тек Моңғолиядан үш азамат докторлық, үш азамат кандидаттық диссертация қорғады. ҚХР-дан келген кәсіби тарихшы Нәбижан Мұқаметханұлының докторлық диссертациясына кеңесші болды.

Азаматтың жұмысбастылығын қастерлеп алдына көп бара бермейтінмін. Барған күнде бір де бір ісімді кейін қайтарып көрген емес. Мен онысын алыстан арып-талып келген қазақ азаматына деген жанашырлық деп танитынмын.

Екіншісі, сезімтал да алғырлығы. Соңғы жылдары тәуелсіздікпен бірге келген еркіндіктің арқасында ел, ұлт тағдырына байланысты талай-талай өткір мәселелер алға шықты. Ұлт тарихына байланысты тұстарды қайта қарауға тура келді. Мұндай мәселелер ең әуелі Тарих институты, оның директорының жауапкершілігі мен іскерлігіне келіп тірелетін. Мәкең мұндай әрбір мәселеге алғырлықпен қарайтын. Бірде мен институттағы бір ғылыми жиында «Ақ Орданы қазақ мемлекеттігінің бастауы деп таныған жөн сияқты» деген пікір айтқан едім. Мұндай бағыт тарихи әдебиеттерде бұрын ауық-ауық кездесетін. 1998 жылы жаздың бір күні шақырғасын кеңсесіне бардым. «Актуальные проблемы изучения отечественной истории» деген материал дайындау үстінде отыр екен. «Сіз өткенде Ақ

Орданы қазақтың алғашқы мемлекеті деп қалдыңыз. Мұнда бізге бұрыннан белгісіз қандай жаңа деректер айта аласыз?» деген сауал қойды. Мен өзіме белгілі бірер дерек және аргументтер келтірдім. Ойланып қалғандай сезілді маған. Кешікпей бір конференцияда жасаған баяндамасында «Ак Орда в сущности была казахским государством» деген түйін айтты. Мені ол кісінің сезімталдығы таңғалдырды. Қазір де жазып бітіріп қалған «Жошы хан және қазақ мемлекетінің бастауы» атты еңбегімде Манаштың сол ресми ұсынысын Ақ Орда жайлы концептуалдық негізгі пікірлердің бірі ретінде алып отырмын.

Үшіншісі, әр қилы пікірлерді ұштастырып, ұтымдысын анықтап, қарсы жақтарды ымыраға келтіре білетіндігі. Мұндай тұстарда ол кісінің алғыр саясаткерлігі де байқалып қалатын. Кімнің кім екендігін әркімнің қас-қабағынан танитын. Адамдарды тындай да, өзін тыңдата да білетін. Мұндайда марқұмның жан-жақты білімділігі мен ұрымтал шешендігі көмектесетін. Кейде абзал жанның ортамызда жоқтығы байқалып қалғанда, іштей іздеп тұрғандай сезінемін.

Жұлдызы жанған ғұлама. Алматы, 2003. 136–138 бб.

Қайдар АЛДАЖҰМАНОВ

ТӨТЕДЕН ЖОЛДЫ САЛҒАН, ТАУДЫ ТЕСІП

Уақыт білінбей өтіп жатыр. Аяулы Манаш Қабашұлының арамыздан кеткеніне де жылға жуық уақыт болып қалыпты. Қадірмен ұстаздың әр жылдардағы ғылыми еңбектерін, кітаптарын, мерзімді баспасөз беттерінде еліміздің тағдырына, келешегіне байланысты жариялаған мақалаларын қайта қарай отырып, осынша дүниелерді қалай жазып үлгіргеніне еріксіз таңғаласың.

2001 жылы күзде шыққан «Дала өркениеті», «Жұлдызым менің» кітаптарында басылған зерттеулерін, публицистикалық мақалалары мен толғауларын, естеліктерін оқи отырып, ол тек тарихшы ғана емес, дана философ екенін де айқын байқауға болады. «Дала өркениетіндегі» ғалымның ел, жер тағдыры, тарихымыздың әр замандағы бетбұрыс оқиғалары туралы өткір де ұтқыр мақалалары бүгін мен келешектің келелі міндеттерін алға тартады, қоғамдық ой-пікірді алға жетелейді. Осының бәрі — оқырманның, барша қауымның санасына жетіп, жүрегіне берік ұялаған дүниелер. Себебі ол барша жұртшылықтың көкейіндегі мәселелерді дер кезінде айтып, соларды іске асыруға жан-тәнімен қызмет етті.

Ғалымның зерттеулері мен көсемсөздері неліктен бүкіл жұртшылық ілтипатына ие болғанына оның бүкіл өмір жолы, ғылыми және қоғамдық қызметі дәлел. Манаш Қабашұлымен ұзақ жылдар шәкірт және қызметтес іні ретінде араласа жүріп, көңілге бір түйгенім — ол кісі шәкірттік сатыдан өтпегендей,

бірден біз бәріміз білетін атақты ғалым Манаш Қозыбаев болып қалыптасқандай көрінетін. Әсіресе Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтында жеті жыл оның орынбасары болып, күнделікті қарбалас қызмет барысында ғалымның жұмыс режимі мен жазу қарқынына, қуанышы мен күйініш сәттеріне куә бола жүріп, талай қызық әңгімелерін де естідім. Қазір ой елегінен өткізіп қарасам, солардың бәрі ұлағатты әңгімелер, өмірден туған шынайы толғамдар екен. Мендіқарадағы педучилищені үздік бітірген Мәкең ҚазМУ-дің тарих факультетіндегі ең жас және ең алғыр студенттердің бірі болғанын замандастары да, бүгін бірен-саран көзі тірі ұстаздары да айтады. Ал өзі оқу бітірген соң, Қостанай педагогикалық институтында жас оқытушы бола жүріп, зерттеуші ғалым ретінде де бірден көзге түседі. Осының нәтижесінде көп ұзамай Алматыға Партия тарихы институтына қызметке шақырылады. Мұнан кейінгі Манаш Қабашұлының ғылыми қызметінің нәтижесі оны замандастары мен шәкірттеріне ғұлама ғалым ретінде танытқаны даусыз.

М.Қ. Қозыбаев – ғұлама ғалым ретінде ғана емес, елінің, халқының алдында өзінің азаматтық парызын терең түсінген, осы жолда халқына қалтқысыз қызмет еткен тұлға. 1990 жылдардың бас кезіндегі Қазақстан Республикасының балама негізде сайланған алғашқы Жоғарғы Кеңесінде халық депутаты Манаш Қозыбаевтың атқарған қызметі әлі күнге дейін ел аузында. Еліміздің келешек тағдырына қатысты заң жобаларын талқылауда, әсіресе, қазақ тілінің мемлекеттік мәртебеге ие болуына аянбай қызмет еткен ол мемлекеттік деңгейде ойлап, тұжырым жасайтын қоғам қайраткері ретінде танылды. Оны тәуелсіз Қазақстанның идеологі деп атаған Мәскеу басылымдарының, шетел ғалымдарының пікірі ғалымның зерттеулері мен мемлекеттік және қоғамдық қызметінің нәтижесі еді.

Депутат болған жылдары, онан кейінгі кезеңде де «академик Қозыбаевқа келіп едім» деген адамдардың легі азаймайтын. Тіптен алыстағы ауылдардан да, басқа қалалардан да келген адамдардың ешқайсысын бос сөзбен қайтарған емес. Бәріне қолынан келгенше жәрдем ететін, ақыл-кеңесін беретін. Әсіресе саяси қуғын-сүргін жылдары қорлық көргендерге,

олардың ұрпақтарына деген ықыласы ерекше болатын. Осының нәтижесінде кейбірі баспанаға ие болып, Манаш Қабашұлының арқасында басқа да қиындықтарды шешуге мүмкіншілік алды. Солардың бірі Қытайдағы атақты қазақ тарихшысы, марқұм Нығмет Мынжанидың баласы Сырым Алматыға көшіп келіп, пәтер алғаны үшін Мәкеңе дін риза.

Осыны білетін, естіген кейбір адамдардың тым асыра сілтеп те кететін кездері болатын. Манаш Қабашұлы соншама биік лауазымына қарамай, өте кішіпейіл, қарапайым еді. Бірде мені шақырған соң барсам, кабинетінде бір егде адам отыр екен. Мәкең: «Мына кісі пенсиясы өте аз, қиналып жүр екен, қаржылай көмек бере аламыз ба?» – деп сұрады. Институттың өзінің жағдайы белгілі. Ақыры Мәкең өз жанынан ақшалай көмек беруге мәжбүр болды. Осындай бірнеше жағдай болғанына мен өзім куәмін. Енді бірде алыстан келген бір адамның баласы оқи алмай қиналып жүр еді деп, Алматыдағы бір университеттің ректорына «жәрдемдессеңіз» деп телефон шалды. Әлгі адам кеткен соң: «Бұл кісіні танысыз ба, кім еді?» – деймін. «Жоқ, танымаймын. Мені арқа тұтып келген соң; қалай бетін қайтарамын. Азамат қой», – деді ойға батып.

1980 жылдардың екінші жартысы ғылымда да, қоғамда да үлкен өзгерістер болатынын аңғартқаны мәлім. Манаш Қабашұлының қарымды ғылыми қызметі осы кезден бастап тарихтың ақтаңдақтарын ақтаруға, тәуелсіз елдің шынайы тарихын пайымдап, қайта жазуға арналды. Оның ғылыми-ұйымдастырушылық қызметінің ең көзге түскені де осы кезең еді. Шынында да, тыңнан жол салып, қазақ тарихының көне заманнан бүгінге дейінгі проблемаларын сараптау, оны ұйымдастыру оңайға түскен жоқ. Бірақ соның жемісі айқын нәтиже бергені баршаға аян. Бір ғана мысал: отаршылдардың дәріптеп келген Ермак сынды жаулап алушылары туралы ең алғаш мәселе көтеріп, соны бүге-шігесіне дейін талдап берген, кім екенін дәлелдеген Мәкең болатын. Осының нәтижесінде Ермактың атындағы қала өзінің тарихи атауына ие болды. Немесе қазақ жоңғар соғыстары, ХХ ғасырдың қасіреті — 30 жылдардағы жаппай ашаршылық сияқты проблемаларды зерттеу Манаш Қабашұлының тікелей қатысуымен, ұйымдастыруымен

жүргізілді. Бұл ізденістер оны көп томдық «Қазақстан тарихын» жазуды ұйымдастыруға мүмкіндік берді. Оған өзі тікелей автор болды.

Мәкең талантты публицист болғанын айттық. Ол кісі көсемсөз шебері де еді. Жиналыстарда, ғылыми конференцияларда сөйлеген сөздерінде жұрттың көкейіндегі ойын дөп басып, толғандыра білетін. 1998 жылы 4–6 шілдеде Семей университеті халықаралық конференция ұйымдастырып, жолға шықтық. Ертеңіне конференцияға жиналған университет залында ректор Ерлан Сыдықов Манаш Қабашұлына сөз бергенде: «Армысыздар, қазақтың Санкт-Петербургі аталған Семей халқының өкілдері!» деп сөзін бастағанда, ду қол шапалақтаған жұрттың көңіл толқуы ерекше болды. Кейбір орта жастағылардың көзіне жас үйірілді. Себебі Семей облысы таратылып, шаруашылығы қиын жағдайдағы қала тұрғындарының еңсесі жаңағы сөзден кейін бір көтеріліп қалғандай еді. Мәкеңнің ақындығы да өз алдына бір әңгіме.

2001 жылы шыққан «Жұлдызым менің» кітабында белгілі қаламгер, журналист, профессор Әбілфайыз Ыдырысовқа арналған «Ботқалас досыма» деген өлеңінде «Өмірдің өткелдерін өттік кешіп, төтеден жолды салдық тауды тесіп» – деп жазыпты. Бұл оның өзі туралы айтқан ақиқаты. Шынында да, төтеден жолды салып, тауды тескен ғұлама ғалым, мемлекет және қоғам қайраткері Манаш Қабашұлы Қозыбаевтың өмір жолы да, еңбегі де осыған саяды.

Жұлдызы жанған ғұлама. Алматы, 2003. 122–125 бб.

Тоқтар БЕЙІСКҰЛОВ

ЖҮЗІНЕН ЖЫЛЫЛЫҚ ЕСІП ТҰРАТЫН

Мен Манаш Қозыбаевты өткен ғасырдың елуінші жылдарынан, студент кезімнен білемін. Ол кезде Мәкең тарих факультетінде, мен филология факультетінде оқимыз. Екі курстай жоғары оқыды. Сол уақыттың өзінде есімі белсенділігімен естіліп жүретін. Басқа факультеттерде оқысақ та, атына қанық болатынымын. Тегі, тумысынан еті тірі, пысық, еңбекқор қасиет дарыған болуы керек, менде ол туралы сондай пікір қалыптасты.

Қызмет, жұмыс бабымен әр жақта жүріп көпке дейін қоян-қолтық араласа алған жоқпыз. Тек 1980 жылдары Қазақстан Орталық Партия Комитетінің телевизия және радио секторының меңгерушісі болып жүргенімде, түрлі жиналыстарда жүздесіп, пікір алысатын мүмкіншілік туды. Сол кезде де жоғарыдағы пікірім көкейіме нық орнығып, оған деген құрметім арта түсті. Неге дейтін болсақ, оның сабырлы, ұстамды, қызбаланып күйінбейтін, білімдар жақтары алаулап, ұшқын шашып тұрғандай көрінетін.

Сонғы жылдары, ол өмірден бақилық болып кеткенше, жиі араласып тұрдым да, оны бұрынғыдан да жақсы біле бастадым.

1991 жылдың аяғында, алпысқа толуыма бір ай қалғанда, ерте зейнеткерлікке шығып кеттім. Соның ақысы күн көріске жетер, саулығым жетсе, ендігі өмірімді қаламгерлікке арнайын деп түйдім. Әр түрлі қызметтер істедім, бастықтардың баяндамалары үшін көптеген материалдар дайындап, қағаз жаздым, сонда рахмет естігем жоқ, енді өзім үшін жазайын дедім. Кейде «Маркстен, Лениннен, партия басшыларының сөзінен таңғалдыратын цитата неге таппадың» деген жәбірді де көрдік-ау. Осындай қиянаттан

да құтылсам-ау деген де ойым болды. Соным дұрыс болған екен, 1986 жылғы желтоқсандағы көтеріліс жөнінде мол деректер жинап, «Желтоқсан ызғары» атты зерттеу-толғау кітабымды жазып шығардым. Кім не дер екен деп толқып жүргенімде «Егемен Қазақстан» газетінің бірнеше санына Мәкеңнің «1986 — желтоқсан: дақпырт пен шындық» атты мақаласы жарияланды. Бұл сол көтерілістің 10 жылдығына орай жазылған еді. Мақалада менің атыма да жылы лебіздер айтыпты. Қоңылтақсып жүрген көңілім бір көтеріліп қалды.

М.Қозыбаев — кісі еңбегін бағалай білетін әділ азамат. Кейбіреулер сияқты іреп-сынап, түкке алғысыз етіп жатпайтын, әркім әліне қарай шабатынын түсіне білетін.

Осы мақаласынан кейін менің тарихқа қарай пейілім молырақ ауып, оның жазғандарын қалт жібермей оқып жүретін болдым. Мәкең сергек те сезімтал ғалым еді. Республикада, бұрынғы Одақта қандай да бір оқиға, құбылыс аталып өтіп жатса, ол кісі дереу үнін қоспай, салиқалы, білікті ой-пікірін ортаға салмай отыра алмайтын. Еске түсірейік: Аңырақай шайқасы, А.Байтұрсыновтың юбилейі, егеменді Қазақстанның он жылдығы, тағы басқа маңызды кезеңдер аталып жатқанда зерделі талдаумен жазған мақалалары мен кітаптары жарық көріп жатты. Қазақтың ұлы классик жазушысы «Б. Майлинді әлем деңгейінде көрсете алмай келеміз» дегені құлағымызда. Оны Бейімбеттің 100 жылдығы кезінде айтқан еді. Ол сөзінде еш жалғандық жоқ. Менің Мәкеңнің бұл ойын осы уақытқа дейін санамда сақтап жүруімнің себебі мынада. Б. Майлиннің тақсыретті өмірі мен қаламынан туған мол рухани қазынасын көп жыл зерттеп, бірнеше кітаптар шығарған маған ол түсінікті еді: «Бейімбетті атқан кім?» деген кітабымды жазып шығуға аз уақыт кеткен жоқ. Оның алдында КГБ архивіндегі Б.Майлиннің ісімен танысу мүмкіншілігін алу біраз жүйкені тоздырды. Ақыры ол да жүзеге асқаннан кейін әлгі еңбекті жазып шықтым. Бір баспаға ұсынбас бұрын ғалымдардың біріне көрсетіп алсам деп ойладым. Еңбек кезендермен астастырып жазылғандықтан М.Қозыбаевқа беріп, оқытып алайын деген тоқтамға келдім. Бірақ ол кісі уақытым жоқ, жұмысым көп деп жүре ме деп қобалжығаным рас. Хабарласып, жұмысына барып, жөнімді ай-

тып едім, қиналған, тыжырынған, шытынған мінез көрсетпей, бірден қолына алды да, бір-жар бетін ашып, «жарайды, қарап шығайын» деді. Көңілім орнына түсті. Қанша мерзім кететінін мен де сұрағам жоқ, ол да айтпады. «Тез оқып беріңіз» деуге ауызым бармай, этика сақтадым. Тықаңдап жатуды өзім де жарата бермеуші едім. «Қанша уақытқа созылар екен, ұзақ ұстар ма екен» деп, жүрегім алып-ұшып, тықыршып жүргенімде бір күні телефон шалып, келіп алуымды өзі хабарлады. Не бәрі бірақ жұма өтті. Дегбірім кетіп, ұшып жеттім. Не дейді екен, кем-кетікті көп тапты ма екен, жаратты ма, жоқ па? - деп мазасызданып келдім. Онымның бәрі бекер екен. Кітапты қолыма ұстатып жатып, «мынау менің пікірім» деп машинкаға басылған екі-үш беттік қағазды қоса берді. Ешқандай кейістік білдірген жоқ, ана жерің дұрыс емес, мына жерін алып таста деген сөз де естігем жоқ, ешбір жерін сызбапты да, түзетпепті де. Жазған пікірінде мені артығырақ мақтап та жіберген сияқты. «Бейімбетті атқан кім?» атты сол кітабым М.Қозыбаевтың баталы сөзімен 2000 жылы жарыққа шықты. Осы бір жайды тәптіштеп босқа айттып отырғам жоқ. Бұл жерде Мәкеңнің қарапайымдылығы, менмендігі жоқ, кішіпейілділігі, адамға деген мейірбандылығы, әсіресе басқа кісінің еңбегіне мұқият болып, бағалай білетіндігі айқын көрінеді. Академикпін деп шекесінен шекірейгенді білмейді екен.

Зейнеткерлікке шыққаннан кейін тұрмыс-жағдай қиындай түсті. Ақшаның құны кете бастады. Алатын зейнетақы бірте-бірте үйдің төлемдері мен азық-түлікке жетпейтін болды. Сондайда кеңес кезіндегі алатын зейнетақының артылып та жататыны ойға орала беретін. Енді жұмыс істемеймін деген пікірімнен айни бастадым. Бірақ екі өкпеден қысып бара жатқан нарық заңы да қатал келді. Жұмысты қайдан табарсың, зейнеткерді кім мүсіркеп ала қояды деген алаң көңіл тежей берді. Сонда да бір қарекет жасау керек.

Салып ұрып М.Қозыбаевқа бардым, жағдайымды айттым. Көп сөзге келген жоқ, «жарты ставкаға алайын, кейін тағы көрерміз» деп кесіп айтты. Менің тарихшы емес, филолог екеніме де қараған жоқ, анау-ақ, мынау-ақ дейтін көп сылтауларды да көлденең тартқан жоқ. Сөйтіп, Ш. Уәлиханов атындағы Тарих

және этнология институтына ғылыми қызметкер етіп алып, жаңадан қазақ, орыс, ағылшын тілінде шығатын «Отан тарихы» журналының қазақша материалдарын қарайтын редакторы етіп белгіледі. Кереметі сол, көп сөзге келген жоқ, Мәкең істі қолма-қол шешетін, реті келмесе, бірден болмайтынын айтатын бейнесі бөлек жан. Бұл 1998 жылдың көктемі еді, ол сол институттың директоры еді.

Институтта алты-жеті айдай жұмыс істедім. Тегі, жаңадан келген қызметкерді бастықтардың бағалап, осы істі алып кете ала ма деп күдіктеніп қарайтын әдеттері бар. Ал Мәкеңнен мен соны сезбедім. Сенім артып жұмысқа алған соң өзі ойлансын дегендей, кірген-шыққан ізіңді бақылап отыра бермейді екен. Ал сеніммен қарау — үлкен қасиет. Мен Мәкеңнен соны байқадым.

М. Қозыбаевтың жұмыс стилі де қызық. Түрлі жиындарға кеткенде болмаса, басқа уақыттарда сағат тоғыздан қалмай жұмысына келіп отыратын. Шұқшия жазуға кірісетін. Басқалардың келген-келмегендігін тәптіштеп сұрап, түгендеп жатпайды. Соның өзінде кім қандай іспен шұғылданып жүргенін білетін. Қызметкерлерді де, кейбір аяқ астынан керек болмаса, шақырып, зерттеуің не болып жатыр деп мазалай бермейтін. Тек ғылыми кеңестің отырыстарында, жұмыстың барысын қарап, талқылайтын жиындарда талап қойып, анықтап, өз пікірімен қорытып отыруға үлкен мән беретін. Қалай болғанмен де қызметті бірге істеуге жайлы, түсінісуге бейім адам еді.

Осы пікіріме бір дәйек келтірейін. Сол жылдарда ғылымның көп саласы бойынша қазақша-орысша сөздіктер шығару керек болды да, Мәкең тарих жөніндегі сөздерді теріп, оларға түсініктер жазуды маған тапсырды. Тарихшыға жүктемегеніне іштей таңырқадым. Тағы да сенгені ғой деп түсіндім. Соны ақтау керек қой.

Сонымен ғылыми кітапханаға барып, тарихи кітаптар мен материалдарға, алуан түрлі сөздіктерге көміліп кеттім. Тапқандарымды алфавит бойынша тізе бердім. Бірнеше ай өтті. Мәкең шақырып сұрайтын емес. Төрт жүзге жуық сөз жиналғанда, өзім барып жайды айттым. «Жинағаныңды қарап шығайын, жұмысты ары қарата жалғастыра бер» деп алып қалды. Артық ауыз сөз жоқ. Көп ұзамай қайтарып берді. Тағы да ләм деген жоқ. Алып

кетіп қарасам, кейбір түсініктерді түзетіпті, кейбір сөздерді сызыпты. Жалпы барлық дерлік сөз сол қалпында қалыпты. Жақсы не жаман, мынау жарайды, мынау жарамайды деп жүйкеге тиген жоқ. Мен жаратқаны, қабылдағаны деп түсініп, ісімді ары жалғастырдым. Қара суық күзде басқа жұмысқа ауысып болып, тағы бардым. Бұл кезге дейін тергенім 900-ге жетті.

Кететінімді айтқанда оған таңғалған жоқ. «Ақшасы көбірек жер табылды ма?» деді. Шын көңілден рахметімді айтып, жиналған сөздерді кімге тапсыратынымды сұрадым. «Өзіме қалдыр, қанша болды?» деп сұрады. Санын айтып едім: «бірсыпыра болыпты, мыңнан асырсақ» деп маған қарады. Көзінен ризалық көңілі білініп тұрды. Мен ойладым: басқа бастық болса, ренжіп, «келерің бар, кеткенің қалай?» деп қабақ шытар ма еді, қайтер еді? Мәкенді жайлы бастық дейтінім осы мысалымнан да байқалады. Осыдан екі-үш жыл бұрын тарих жөніндегі сөздік шыққан еді. Құрастырушы ретінде онда менің де атым жазылыпты. Кетіп қалды деп сызып тастамай, қалдырған Мәкеңе қалай разы болмайсың.

Мен нақты өзім көрген-білген, басымнан кешкен жайларға байланысты Мәкеңнің көп қырлы қасиеттерін ғана әңгімелеп өттім. Ал оның республикамыздағы белді, беделді бірегей ғалым екендігі, тарихымызды тереңінен қазып, өркениетті ел екенімізді дәлелдеп, шетжұртқа таныта білгең ғұлама екендігі көңіл түпкірінде сақталатыны сөзсіз.

Жұлдызы жанған ғұлама. Алматы, 2003. 128–133 бб.

Тұрсынбек КӘКІШЕВ

ҒҰЛАМА ҒИБРАТЫ

Манаш Қозыбаевтың «Тұлғалар тұғыры» атты кітабының ерекшелігі – біріншіден, тарихшының көзімен қарап, заман, уақыт, кезең шындықтарын жеке тұлғалардың іс-әрекеттерін нақты деректерге сүйене отырып ой толғау болса, екіншіден, шын публицистке тән машықпен оқушы зердесіне жеткізу мақсаттарын көздейді. Үшіншіден, тарихшының өрнегі мен әдебиетшінің ой-қиялы нақты мәселені баяндауға келгенде үлкен әлеуметтік арнаға бұрылып, философиялық түйін жасайтыны Манашты ғалым ретінде ерекшелендіретін сипатқа ие болады екен.

Әуелі жинақтың мейлінше жүйелі жасалғандығын айрықша атау қажет. Тіпті өзің жазғандарды оқушыға түсінікті де ыңғайлы деңгейде жеткізу үшін талай ойланасың ғой. Ал «Тұлғалар тұғырын» жүйелі де мәнді құрастырған Ілияс Қозыбаев өзінің балалық парызын ғана орындап қоймай, әкесімен бірге мектеп оқулығын жазып жүргенде алған тәжірибесі болсын, әдетте тірлікте көргені болсын барынша ықтияттық көрсетіп, жақсы үлгі-өнегені бойына сіңіре білгендігін мықтап танытыпты. Әкесінің мұрасын білгірлікпен жеткізуге кім болса да талпынады ғой. Сонда да Ілияс, шын мәнінде, әкесіне жаны ашитындығын ғана емес, мықты маман, шын тарихшы екендігін дәлелдепті. Оны кітапты талдау барысында аңғарып отыратындарыңызға кепілдік бере аламын.

Сонымен, «Тұлғалар тұғыры» не, қандай ғибраты бар? Жинақ үлкен төрт бөлімнен тұрады. Әсіресе, «Арыстары қазақтың» және «Замана перзенттері» атты екінші және үшінші тараулары тарихи тұрғыдан да, эстетикалық таным арнасынан да мәнді де сәнді,

алымды да ажарлы, түсінікті де тағылымды. «Ой толғау» тарауына кірісерде Манаш «Өлім екі түрлі. Бірі – табиғи өлім, екіншісі – рухани өлім. Біздің мақсатымыз шын мәніндегі тарихи тұлғаларды рухани өлтірмеу» деген сүбелі ойдан бастайды да, ғұламалығын таныту мақсатымен емес, негізгі әңгімелерге апарар арналарды анықтау үшін «Ғұмырнама жанрын зерттеу мәселелеріне» әрі тарихшы, әрі әдебиетші ретінде назар аударады.

Мәскеудің атақты «Тамаша адамдардың өмірі» сериясынан қазақ қайраткерлеріне, атап айтқанда, Сәкен, Шоқан, Қаныш жайындағы ғұмырнамаларды атай отырып, «болашақта мұндай кітаптардың көбейгені жақсы болар еді» деген игі тілекті іші елжірей отырып жазады да, қазақ тіліндегі газет-журналдарда түркі тектес қайраткерлерге арналған жариялымдарды түгелге жақын шолып шығады.

Манаш Қозыбаев осы еңбегінде ғұмырнаманың талай шарттарын жеке-жеке мақалаға, ой-тұжырымға айналдырып отырыпты. Ғұмырнамасы жазылар кезде әуелі Азамат болуы шарт, ал оның көрікті, жарқырар қасиетін аңғартар, ел тілегін орындар, кісілік келбетін көрсетер сәттерін тәптіштеп баяндайды да «әрбір отбасы, мектеп, қоғам балаларды азамат етіп тәрбиелесе ғана еліміздің болашағы жарық. Әрбір перзентіміз құлқынның құлы болмай, Отанның ұлы болса қандай бақыт» деген игі тілекті айтудан жалықпайды. Бұдан кейінгі «Батыр – ел қорғаны», қазақ зиялылары хақындағы толғаулар ғұмырнамасы жазылар қайраткерлердің сипатын айқындайтын қасиеттерді еске түсіріп, түсіндіріп, ұғындырып отырады.

Ал «Бізде ұлттық элита бар» деген тұжырымын қазақтың өткен кеткен, бүгінгі тарихымен дәлелдеуге ұмтылады. Әрі-беріден соң элита қатарына қосылу үшін нендей қайраткерлік қажет екендігін бажайлап, тарамдатып айтып та береді. Мәселен, «ұлт элитасы деп ұлтына сенетін, оның басына түскен қиындыққа, өз мүддесіне жететін, тығырықтан жол тауып, әлемдегі 2000-нан астам ұлт пен ұлыстардың ішінен «қазақ» деген ұлттың өркениеттік орнын тауып қана қоймай, оны өркениеттік талдаудың даңғыл жолына салып беруге өнерін, білімін, күш-қайратын, ар-намысын жегетін, керек кезде ең қымбатты – өмірін беретін ұлт асылдары» деген түйіндеуінде Азаматтықтың ең биік өресін көреміз. Осы

теориялық ойларды Манаш «Арыстары қазақтың» деген екінші тарауда нақты тұлғалардың іс-әрекеттерімен дәлелдеуге көшеді.

«Мырза Мұхамед Хайдар Дулати дала өркениетінің шежіресі» деген бірінші мақаласының өзінде теориялық баяндауға көбірек ден қояды. Ең алдымен, әлемнің бар жақсылығы Еуропадан тарды деген жалған еуроцентризм қағидаларының арамза сырын ашып, кейінгі кемел ойларына жол ашып алыпты. «Шын мәнінде, Орталық Азия халықтары өркениетінің әлемдік өркениеттегі мәртебелі орнын тұңғыш дәлелдеген Мырза Мұхамед Хайдар Дулати» болғандығын, осы көзқарастан айнымау қажеттігін дәлелдей келіп, Тарих-и-Рашиди өткенімізді зерттеудің методологиялық негізіне айналып, Дала өркениеттеріне негіз болған түркі тектестердің бірнеше ғасырлық тарихына үңіліп, азамат мәдениетіне қосқан үлестерін тарамдата баяндайды. Және бұл ғылыми толғаудың бір ерекшелігі, Манаш басқа тарихшылардай деректерді көзге көлбеңдете бермей-ақ мәселенің ішкі сыр-құпиясын ашуға көп көңіл бөліпті. Соның арқасында ел билеушіге қажетті он шартты баяндап, әр мұсылманның 17 күнәдан ада болуына назар аударады, әр мемлекеттің этно-территориялық болмысын, шарттарын білгірлікпен әңгімелейді.

Мұнан кейін тікелей қазақ тарихына қатысты ойларын тарамдатып, Қазақияның мән-жайына, жаңа ұлттардың қалыптасып, мемлекеттері шаңырақ көтергенін, 92 баулы қыпшақ болмысының моңғол тектілерді жұта бастағанын, шынтуайтына келгенде, Шоқан айтқандай, Алтын Орданың негізгі жері мен елін қазақтың Ақ Ордасына айналдырып жібергенін мықтап еске салады. Олай болса, – дейді автор – «Қазақ хандығы – ата тарихымыздың асқар белесі, заңды жалғасы. Мырза Мұхамед Хайдар Дулатидың «Тарих-и-Рашидиін» ата-баба тарихының толыққанды шежіресі» дегенді нығарлай жазады да, әлі күнге дейін еуроцентризм түсінігімен келе жатқан әріптестерін, тарихшыларды, зиялыларды шынайы ғылым жолына түсуге шақырады.

Осы ойын ғана емес, бүкіл қазақ тарихының даму ерекшеліктерін аңғарту үшін ұлы тарихшы Қадырғали Қосымұлының ерен еңбегін санаға сіңдіре баяндайды. «Қадырғалидің «Шежірелер жылнамасы» өзінің деректілік дәлелдігі мен байлығы жөнінен

сол заманның биік туындысы. Қазақ халқының тарихы туралы ең бай, ең негізгі дерек көзі» деген түйін де бір жолға аздық жасамайды. Бірімізді-біріміз тыңдап, айтылған ойды әрі қарай жалғастырып әкетсек, бұрмаланған қазақ тарихы тез-ақ жөнге түсер еді. Өкінішке қарай, орысша оқып, еуропаша ойлап қалғандар әлі де кес-кестеп алдымыздан шыға береді және білгірсіп солай ғой деп түсіндіруге бейім тұрады.

Әлі күнге дейін анықталмай келе жатқан қазақ этнонимі жайында Қадырғали айтқанды Манаштың бүгінгі біздерге түсін өзгертіп беруі де қызғылықты ғана емес, терең ойланатын мәселе. «Қадырғали қазақты шежіреде «Алаш», ал мемлекеттік одағын «Алаш мыңы» деп атайды» деп, Р. Сыздықова, М. Қойгелдиев және Ө. Қопабаев айтып жүрген пікірлерге назар аудару қажет екендігін ескертеді.

Манаштың тағы да бір құнарлы ойына, яғни «Шежірелер жинағы» қазақ әдебиеттану ғылымының да қайнар көзі іспетті дегені де еленуге тиіс. Қадырғали жинағында халық шығармаларынан үзінділері бірқыдыру беріледі. Мысалы, «Тоқтамыс хан туралы дастаннан» үзінділер бар. Бұл мысалдардан біз қазақ поэзиясы жазбаша түрде XVI ғасырдан бұрын хатқа түскенін байқаймыз» деген ойына мен еріксіз іш тартамын. Себебі, Мұхтар Әуезов 1923 жылы «Шолпан» журналында «бұл күнге шейін қазақтың жазба әдебиеті жайынан сөз жазушылардың көбі біздің жазба әдебиетіміздің басы Абайдан басталады деп есептейді. Бұл пікір суретті художественная литература ретінде қарағанда дұрыс болса да, әдебиет тарихы ретінен қарасақ, үлкен адасқандық» (М.Әуезов. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. «Ғылым», 1998) дегенін 1924 жылы Сәкен Сейфуллин «қазақ арасына жазба әдебиет таратқан Түркістаннан шыққан қожалар. Ол кезде қазақ арасына көп тараған Қожа Ахмет Йассаuidің кітабы. Біздің қазақ ақындары соны еліктеп кеткен» («Еңбекші қазақ», 19.02. 1924) деген ойға қарсы «Ақ жол» газеті дау-дамай айтқан болатын. Коммунистік идеологияның күшеюіне және шовинистік көзқарастың өріс алуына байланысты «қазақта мәдениет түгіл тарихы жоқ нәндан халық» деген жалғандыққа қарсы өнімді ойды әрі қарай өрбітпей, әлі күнге дейін далақтаумен келеміз. Манаштың осы

кітабын оқып отырғанда талай сүбелі ойларға бастайтын пікірлер кездесіп жататыны осының өзіне дәлел болса керек.

Жинақты құрастырушы Ілияс Манашұлы әкесінің тарихшылдығы мен сөзге шеберлігін қатардағы оқушы болсын, зерттеуші болсын, атағы мол академик болсын, бәріне бірдей ұсынар ойларды сатылап жеткізгені, оқушы танымын молайтқаны өте орынды болған. Мәселен, Абылай ханмен қазақ тарихында болған басқа тұлғаларды тұйықтап тастаса, кейінгі тарихи шындықтарға зияны тиер еді. Абылай ханды айтқаннан кейін оны оң жолға салып, ақылын айтып отырған «Дала данасы – Бұқар жырауды» айтпай, жазбай кетсе, көп мәлімет пен шындық көрпе ішінде қалып қояр еді. Міне, осы тұста Манаштың тарихшылығы ғана емес, әдебиетшілдігі, көркем сөздің қадірін түсіне білетіндігі бірден көрініп, Бұқар жыраудың көмекей әулие екендігі, кейінгілерге қалдырған тағылымы өзінен-өзі андыздап оқушы санасына жетеді.

Манаштың Бұқар жырауға байланыстыра қазақ елінің халықтық гимнін (Елім-ай) жасаған Қожаберген сынды дауылпаз дарынға айрықша тоқтағаны жөн болған. Академияның, қазақтың талай ғалымдары бас болып ғылыми конференция өткізгеннен кейін де филология ғылымдарының кандидаты Серікбай Қосанов сынды зерттеушілер Қожабергенді «аңыздық тұлға», яғни қолдан жасалған мүсін дегендей қысас пікір таратып жүр. Осы тұрғыда ғұламаның сезімі хабар берді ме екен, Манаш Қозыбаев «Елім-ай» әдеби тұрғыдан алғанда теңдесі жоқ туынды. Онда тек халық мұңы ғана емес, оның сыры, рухы бар. Автор егіліп те, төгіліп те жырлайды. Бірде тарихи тереңдікпен бойласа, бірде бүгінге қайғырып, болашақты ойлайды, философиялық пайымдармен орағыта толғайды. Ендеше, Қожаберген бабамызды қол бастаған батырдан өтіп, ғасырлар қойнауына мұра етіп келе жатқан асылымыздың авторы – Дауылпаз жырау деп атау орынды» деген ойын әсіресе әдебиет тарихын зерттеушілер қатты ескеруге тиіс. Түсіне алмағандар кездессе, Манаштың «Дауылпаз баба – Қожаберген» деген тарихи-әдеби эссесінен оқып алсын. Өйткені, «Қожаберген есімі Өз-Тәуке хан, Абылай хан, Әбілқайыр хан, Бұқар жырау, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би сияқты ұлтымыздың ұлыларының қатарында Отан тарихында

хатталады» деген шешімді ойы тарихи шындықпен дәлелденген тұжырым.

Рухани күштің мықтылығын, айрықша пәрменділігін Манаш енді ел тірегі Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шапырашты Наурызбай, Шақшақ Жәнібек, Керей Ер Жәнібек, Жәуке, Исатай-Махамбет, Сырым, Қарасай, Кенесары-Наурызбай батырлардың ел үшін, халық қамы үшін бастарын оққа тіккендерін нақты мұрағат деректерімен оқушыға жеткізіп, тарихи таным-біліктерін молайтып тастайды.

Қазақ тарихының арғы белестерін қасиетті тұлғалармен көрсете келіп, енді қазақ мәдениеті батыс, орыс мәдениеттерінің игі ниетпен не зорлық жүйесімен тоғысқанын көрсету үшін әңгімені «Шоқан шоқыларынан» бастайды.

Отаршылардың негізгі мақсаты жаулаған бодан елдердің мысын басып, қанау-тонау әрекеті болса да, объективті түрде басқа да ықпалы тиетінін жоққа шығармау керек. Осыны біз Ресей империясының ұзын қолы қазақ даласына жеткен кезден анық аңғарамыз. Қазақ байлары мен төрелері балаларын орысша оқытуға құмарлануының өзі нәпақадан құр қалып қоймаудың амалы еді. Ал оқу-білімге араласу, сөз жоқ, өзінің игі ықпалын жасамай қоймайды. Олардың ішінен Шоқан, Ыбырай, Абай сынды ағартушы-демократтармен қатар кешегі алаш қозғалысын бастаған ата-ағаларымыздың шыққанын айтуымыз парыз. Игі мәдениет араласқан тұста игілікті істер болмай қоймайды. Міне, осыны ескерген Манаш Қозыбаев «Шоқан шоқыларын» даралай әңгімелеуі әбден заңды.

Ал осы ойларға қосыла отырып, Шоқан көзқарасын баяндауда ескерілмей жүрген үлкен бір мәселеге назар аударыпты. «Шоқанның көзқарасына әсер еткен факторлардың тағы бір саласы марксизм идеяларымен таныстығы деп ойлаймын. Шоқан Чернышевскийдің «Современнигін», А.Герценнің «Колоколын» оқығанын замандастары сол кезде-ақ айтып кеткен еді. Ал Шоқан маркстік әдебиетті оқыды, онымен таныс еді деген дерек жоқ» дей тұра, оның әдеби мұрасына көз қырын салу керек деп бірден-бір дұрыс жолды көрсетіпті. Және адамды сендірерліктей деректерді келтіріпті. «Шоқанның көзқарасы ағартушылықтан асып, революционер-демократ аясына бейімделумен танылады»

деген қорытынды жасапты. Тап осындай ойдың шеті «Абай және оның заманы» деген толғауында да бар. Тегінде, тарихшының көзқарасы әдебиетшілдігі жәрдемге келер сәті осыдан-ақ байқалса керек.

Ағартушы-демократтардан кейін Әлихан Бөкейхановқа арнап «Тағдыр: түнек пен шырақ» деген мақаласы 1995 жылы «Ақиқат» журналына басылған нұсқасымен беріліпті. Онда «Әлихан Бөкейхан есімі алаш, қазақ ұлы, қазақ мәдениеті, оның тарихы, қазақ мәдениеті, шығыс мәдениеті түбірлі де дүбірлі проблемалармен байланысты. Кешегі казармалық социализм заманында біз оның есімін, тек қана «буржуазиялық ұлтшыл», «алашордашыл», «халық жауы» деген сияқты құбыжық ұғымдармен байланыстырып, қалың елді, оның ішінде зиялылар қауымын үркітіп келдік. Не жасыратыны бар, үркіп қана қоймай, үріп келгендердің қалың ішінде біздің ұрпақ та бар» дегені Манаштың парасаттылығын айқын танытады.

«Ахмет Байтұрсынов – ХХ ғасырдың ұлы реформаторы», «Ұлт перзенті Смағұл Садуақасов хақында», «Өмір Әбдіғалар», «Тағдыр тәлкегі (Аманкелді батыр туралы ізденіс)», «Ғасыр тауқыметін арқалаған арыстар» атты толғаулар мен мақалалар негізінен алаштың ардақтыларының толқылмалы тағдырларына арналып, талай соны пікірлерді айтқан. Осы жөнінде тарихшының көзімен көргендерді, түйінделген ойларды біздің әдебиет зерттеуші ғалымдар ойлана оқып, толғана тұжырым жасаса қазақ ғалымына едәуір олжа болар еді.

Сәкенге арналған «Халықтың еркесі, көш бастар серкесі» эссесі, Жүсіпбек Аймауытовтың «Қабырғалы қаламгер», Ыбырай Алтынсариннің дәстүрін жалғастырған «Спандияр Көбеев тағылымы» ұласып, Қаныш Сәтбаевтың қазақ тарихында алатын орны мен даңқына сүбелі сөздер арнапты.

«Тұлғалар тұғыры» жинағының үшінші тарауы «Замана перзенттері» деп аталады да, қазақ тарихының пірәдары Әлкей Марғұланға арналады. Бұдан кейін Ғабеңнің – Ғабит Мүсіреповтің адамгершілігін, пендешілігін, майталман жазушылығын сөз етіп, халқымыздың аяулы ұлы Ілияс Омаровтың өмір тынысына үңіледі.

Бұл үшінші тараудың екінші бөлігі естелік іспеттес ой-тұжырымдарын жеткізген екен. Оған өзі аралас-құралас болған қазақтың ірілері мен жайсаңдары топтасып, қазақтың ғылыми-әдеби элитасы кескін-келбетін, әдет-ғұрпын, іс-әрекетін аңғарарлықтай деңгейде баяндайды. Оның әрқайсысына мінездеме беріп сипаттасақ, рецензиямыз шұбатылып кетері сөзсіз. «Халқының Мәлігі» деп қазақтан шыққан Кеңес Одағының Батыры М. Ғабдуллин жөнінде ұзақ толғанса, «он екі мыңға жуық Кеңес Одағының батырлары қатарынан Бауыржан Момышұлы орын алуға тиіс» деп шамырқанғаны 1990 жылы шамырқанғаны періштенің құлағына шалынды ғой.

«Димекең туралы естелік жазамын деп кім ойлапты» дегеннен басталатын «Өтті, кетті сол заман» толғауы 70–80 жылдардағы жағдайды көзге елестетеді. «Кеңес режимінің дәуірлеген тобы. Бәрін өзі шешіп, өзі билік айтатын партияның заманы. Адам өмірі, еңбегі ойыншыққа айналған кез» деп өз басынан өткен оқиғасын былай жалғастырады. «Белгілі антрополог О. Смағұловтың кітабы өртенді. Содан кейін кезек М. Қозыбаев, З. Голикова бірігіп жазған «Золотой фонд партии. Из истории кадровой политики КПСС» деген кітапқа жетті. Бір сағатта бірнеше жылғы еңбек күлге айналды. Бес жыл «жер ауып», Алматы мал дәрігерлік институтында өксік өмір өтіп жатқанда» құдай беріп, Д. Қонаев шақырып, «Қазақ энциклопедиясының» бас редакторы етіп тағайындағаны өрбітер ойға тиек болыпты. Сол сияқты «Өрге баста еліңді» деген тілекті Н. Назарбаевқа достық ниетпен айтыпты. Сондай-ақ, Шахмардан Есенов, Өмірбек Жолдасбеков, Өмірзақ Сұлтанғазин, Сақтаған Бәйішев, Қалтай Мұхамеджанов, Өзбекәлі Жәнібеков, Салық Зиманов, Евней Бөкетов, Батырбек Бірімжанов тағы басқа қайраткерлер жөніндегі естеліктер мен көргендері оқушыға ой салатын ғибратты дүниелер.

Көзі көріп, аралас-құралас болған қайраткерлердің ішінен екі пендеге, атап айтқанда, Ілияс Есенберлин мен Ермұқан Бекмаханов жайлы толғамдарына тоқтау қажет. Өйткені, олар бір-бірімен байланысып жатуымен, тағдыр талқысымен бауырлас болуымен ғана емес, қазақ еліне сіңіріп кеткен еңбектерімен қадірлі екені еске алынған.

«Илияс Есенберлин есімін атағанда қазақ әдебиетінің, қазақ мәдениетінің алып тұлғаларының бірі көз алдыма келеді. Ұлы жазушының мен өз басым ерлігіне тәнтімін. Кешегі атақты ғалым Е.Бекмұхановтың итжеккенге айдалуының басты себебі, ұлт-азаттық қозғалысының ең бір жабық тақырыбы Хан Кене бастаған қаһарман халқымыздың бостандық күрес тарихын зерттеуі емес пе еді?! Міне, осы бір «жабық», басқаша айтқанда, «абақты», «итжеккенге» айдауы мүмкін тақырыпқа оралу үшін қандай жүрек керек десеңізші! Ілекең империялық қаһардан қорықпады, зиялы қауым ішінде Хан Кенедей батырлығын танытты, заманнан ширек ғасыр озып, арттағы ұрпаққа өлмес мұра, Ә.Кекілбаев, М.Мағауин, С.Сматаев сияқты талантты тарихи романистер мектебін қалдырды» деген кесек ой әділдігімен құнды. Ал өзінің ұстазы, үлгі алған ғұлама ағасы Ермұқан Бекмұханов жайындағы «Тағдыры күрделі қайсар талант», «Ұстазым туралы бір-екі сөз» толғаулары шынайы сезіммен, ғибратты ойларымен құнды. Ұлы тарихшы мен жазушының артында қалған орасан зор мұраларын білуге, оқуға еріксіз жетелейді. Бұдан кейін әңгімеленетін көп есімдердің атын біліп, бұл жалғанда қалған іздерін, өнегелерін аңғарып, ғибрат аламыз.

Ал тәуелсіздік келгеннен кейін жазған «Сталин және Қазақстан» немесе Голощекин, Хрущев, Брежнев тұсындағы Қазақстанның шындықтары барынша дәлелді де, ашық баяндалған уақытта пенделік пиғылымен қатар қазақ халқының рухын сындыру, басып-төстеу үшін ойына келгендерін істегендерін ішкі дүниесі қан жылай отырып баяндауы да, бар ойын емеурінмен білдіруі де, әбден қысастық жеңген сәтте ашына да ащы айтатындары да осы кітаптың өн бойынан анық аңғарылады. Өтпелі осы дәуірді басынан кешірген, шын мәніндегі, тарихшы қай кезеңде мақала жазбасын, жан-сырын толғанысын, өзінің адами позициясын аңғартып келгені үшін қадірлеуге тиістіміз. Ондайды істемей, кімнің тарысы піссе, соның тауығы болып шығатындардың, әсіресе, қазақ зиялыларының психологиясынан жиі кездесетін аярлықты Манашта аз екенін аңғарып, шын мәнінде ғұлама тарихшы екендігіне ден қоямыз.

*Мейір ЕСКЕНДІРОВ,
Мұхтарбек КАРИМОВ*

МАНАШ ҚОЗЫБАЕВ КӨРСЕТКЕН ЖОЛМЕН

Халқымыздың ардақты перзенті, көрнекті ғалымы Манаш Қабашұлы Қозыбаев отандық тарихтың құрамдас бөлігі саналатын өңірлер тарихын жан-жақты зерттеудің қажеттігін күн тәртібіне қойып кетті.

Манаш Қабашұлы Қазақстанның өзіндік тарихқа бай өлке-леріне де ерекше ілтипатпен қарағанын ел біледі. Соның бір көрінісі, оның өңірлер тарихына байланысты ұстанымдары мен көзқарасы болатын.

Ол өлке тарихын зерттеуге барынша қолдау көрсете отыра, сонымен бірге отандық тарих ғылымының регионоведение сияқты саласының, еліміздегі іргелі зерттеулердің орталығы – Шоқан Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ұстанатын концептуальді бағыттарына сай зерттелуі қажет деп есептеді.

Манаш Қабашұлы өмірінің соңғы кезеңінде Семей жеріне екі рет, дәлірек айтқанда, 1998 және 2001 жылдары ат басын тіреген еді. Ол алғаш 1998 жылы Семейге келіп, сол кездегі Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университетінің ұстаздары және студенттерімен кездесуінде «Қадірлі қауым! Семей жерінің тарихы бай. Ол сонау көне дәуірлерден бастау алады. Семейдің Ертіс өңірі бір кездердегі ер түрік пен жауынгер қыпшақтың кіндік жері емес пе еді? Бұл жер тұнып тұрған шежіре. Мына қарт Семейдің көшесінде кешегі Әлихан, Ахмет, Міржақып, Райымжан, Халел сияқты Алаш арыстарының іздері сайрап жатыр. Міне, сіздер бағытты түрде өңір тарихын зерттеулеріңіз керек. Бұл отандық тарихқа қосқан сүбелі еңбек болар еді. Сол сияқты, Семей жері

мына көрші Ресеймен де ежелден тығыз байланысты болды. Сібірде небір тамаша бізге ниеттес тарихшы әріптестер бар. Солар мына күрделі кезеңде материалдық қиындықтар көріп жүр. Соларды бірігіп жұмыс істеуге тартса, артық болмас еді...» деп, айтқаны есімізде.

Сол жолы ерекше бір тебіреністе болған Манаш Қабашұлы Қазақстанның шығыс өңірі өзіне ерекше ыстық екенін де шәкірті Ерлан Сыдықовқа сыр ғып айтқан. Сөйтсек, ол кісінің ұлы аталары шамамен, XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың басында отарлық саясаттың қысымымен Қара Ертістің бойынан сонау қиырдағы Қостанай өңіріндегі Обаған бойындағы керей ағайындарына көшкен көрінеді. Бір қызығы, біз Моңғолияның Баян-Өлгей аймағында болып жүргенімізде, абақ керейлердің бір тармағы болатын «қарақастардың қара шаңырағының Торғай жаққа көшкен елмен бірге кеткенін, содан қарақастардан бақ тайғанын» айтқан өлеңдерін жазып алдық. Бұл сол кездердегі оқиғаларға қатысты әңгіме емес пе екен, кім білсін? Осы жолы Манаш ағаға Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университетінің Құрметті профессоры атағы берілген болатын. Сонымен бірге, ол кісі Университеттің құрметті меймандары аллеясына пирамида тәріздес теректің жіптіктей көшетін отырғызған еді. Бүгіндері бойын көкке созған сол терек, ағаның біздің жерге келуінің үнсіз белгісіндей желге тербеліп, жайқалып тұр.

Манаш Қабашұлының Семей жеріне екінші келуінің алдында, ғылыми зерттеулерді бағытты және жүйелі жүргізу үшін Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университетінде Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 25 наурыздағы арнайы қаулысымен «Тарихи зерттеулер ғылыми орталығы» құрылды.

2004 жылы наурызда Семей мемлекеттік педагогикалық институтының өз алдына шаңырақ көтеріп, Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университетінен бөлініп шығуына байланысты академик Манаш Қозыбаев атындағы Тарихи зерттеулер ғылыми орталығы жаңадан құрылған осы оқу орнының құрамына енгізілді.

Көп ұзамай, 2004 жылдың 5-сәуірінде Семей мемлекеттік педагогикалық институтының Ғылыми кеңесінің қаулысымен

Тарихи және әлеуметтік-саяси зерттеулер ғылыми орталығына тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясының академигі Манаш Қабашұлы Қозыбаевтың аты берілді.

Қазіргі таңда Манаш аға атындағы ғылыми орталық аса көрнекті ғалымның атына сәйкес ғылыми ізденістерді іске асыруда. Манаш Қозыбаев атындағы тарихи және әлеуметтік-саяси зерттеулер ғылыми орталығының зерттеу жұмыстарына Семейдің, Өскеменнің, Павлодардың және т.б. жерлердің жоғарғы оқу орындарының тарихшы және қоғамтанушы ғалымдары тартылған. Олардың арасында тарих ғылымдарының докторлары, кандидаттары, ғылым магистрлары, магистранттар және студенттер бар. Сол сияқты, ғылыми орталық зерттеу аясын кеңейте отырып, Ресей Федерациясы Ғылым Академиясының Сібір бөлімінің Тарих институтының, Барнаул мемлекеттік педагогикалық университетінің, Таулы-Алтай мемлекеттік университетінің және Моңғол Ұлысы Ғылым Академиясының Баян-өлгей қаласындағы Әлеуметтік-экономикалық ғылыми-зерттеу орталығының ғалымдарымен де кең ғылыми байланысқа түскен. Ғылыми орталық оқтын-оқтын болса да, Қытай Халық Республикасының Шыңжан аймағының ғалымдарымен де байланыс орнатып отыр.

Құрылғанына 11 жылдан асып бара жатқан уақыттың ішінде 9 монография, 8 мұрағат құжаттары мен материалдарының жинағы, 500-ге жуық ғылыми мақалалар жарық көрді. Ғылыми орталықтың ұсынған тақырыптары бойынша 7 тарих ғылымдарының докторы, 15 ғылым кандидаттары дәрежесіне диссертациялар дайындалып, негізінен қорғалды. Олардың ішінде, Ресей азаматтары да бар. Мәселен, ресейлік тарихшы М.П. Малышева ғылыми орталықта докторлық диссертациясын дайындады. Оның «Казахи в период демографических кризисов (1919–1934 гг.)» деген тарих ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертациясы Шоқан Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтында ойдағыдай қорғалды.

Профессор Е.Б. Сыдықовтың «Российско-казахстанские отношения на этапе становления тоталитарной суперэтнической державы», «Высшая школа: современный взгляд и подходы к реформи-

рованию», «Тәуелсіздік танымы», профессор В.С. Познанскийдің және доцент М.П. Малышеваның «Казахи – беженцы от голода в Западной Сибири (1931–1934 гг.)», «Национально-территориальное размежевание Сибири и Казахстана (1919–1922 гг.)», профессор М.Ф. Ескендіровтің «Восток Казахстана на стыке столетий (вторая половина XIX – начало XXI вв.)», «Восточный Казахстан в годы силовой модернизации (20–30 гг.)», профессор Ж.О. Артықбаевтың «Эрчисын-сумэ – храм на Иртыше (Загадочные истории XVIII в.)» монографиялары, доцент А.И. Исиннің «Әділ сұлтан» эпикалық жыры, Семей мемлекеттік педагогикалық институтының құрылғанына 75 жыл толуына арналған «Еліміздің шығысындағы ұстаздар дайындау ордасы» және «Мақтанышымыз-түлектеріміз» атты ұжымдық монографиялары осы орталық құрылғаннан бергі кезеңде жарық көрген еңбектер болып табылады. Сол сияқты, қазақ халқының даңқты перзенті Бауыржан Момышұлының туғанына 100 толуына орай оның 1944 жылы Қаз ССР Ғылым Академиясында оқыған «Соғыс психологиясы» деп аталатын дәрістерінің жинағын қайтадан бүгінгі талаптар негізінде басып шығару орталықта іске асырылды.

Ғылыми орталықта Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың тәуелсіз еліміздің аяққа тұруынан және дамуынан жан-жақты мағлұмат беретін, еліміздің осы заманғы тарихы іспеттес «Казахстанский путь» еңбегін «Қазақстан жолы» деген атпен тәржімалау ойдағыдай іске асырылды.

Манаш Қабашұлы бір кездерде бізге айтқан «Ресей ғалымдарын бірлескен зерттеулерге тарту керек» деген ұсынысы бұл күндері іске асуда. Орталық Ресей Ғылым Академиясының Сібір бөлімінің Тарих институтымен «Жоғарғы Ертіс XVII–XXI ғғ.: ұлттық-мемлекеттік, этно-мәдени, экологиялық өзара байланыс» тақырыбында бірлескен жобаны Ресей грантының негізінде іске асыруда. Бұл бойынша Новосібір қаласында екі ғылыми конференция өткізілсе, осындай конференцияны күзде Семейде өткізу көзделуде. Аз ғана уақыттың ішінде «Верхнее Прииртышье в XVII–XXI вв. Национально-государственное и этнокультурное взаимодействие. Новосибирск, 2009» ғылыми мақалалар жинақтары, «Сибирские переселения. Освоение Верхнего Прииртышья во

второй половине XVII – начале XX вв. Новосибирск, 2010» деп аталатын XVII–XVIII ғасырдағы Қазақстан және Сібір аймағын қамтитын аса қызықты саяси жағдайларға қатысты мұрағат құжаттарының жинағы және «Социально-экономические и этнокультурные процессы в Верхнем Прииртышье в XVII–XX веках. Новосибирск, 2011» тақырыбындағы ғылыми конференцияның материалдарының жинағы жарық көрді.

Академик Манаш Қозыбаев атындағы тарихи және әлеуметтік-саяси зерттеулер ғылыми орталығы Ертіс, Алтай, Тарбағатай өңірлеріне қатысты мұрағат материалдарын іздеуде және оларды жүйелеуде Ресей, Қазақстан мұрағат мекемелерімен бірлесіп іс-қимылдар жасауда. Нәтижесінде, «Неизвестные страницы истории Семипалатинского Прииртышья (20–30 гг. XX в.)» және «К истории российской колонизации Восточного и Северо-Восточного Казахстана». Сборник документов и материалов (XVIII в. – 1917г.), «Развитие горного дела в Восточном Казахстане (XVIII в. – 30 годы XX века)», «Административно-территориальное управление в Восточном Казахстане (XVIII в. – 30 годы XX века)», «Из истории величайшей трагедии казахского народа 1932–1933 гг.», «Переселенческая политика царского правительства и ее осуществление в Восточном Казахстане, XVIII – нач. XX вв.» 2 томдық құжаттар мен материалдар жинақтары дүниеге келді.

Сонымен бірге, ғылыми орталықтың негізінде ғылыми конференциялар өткізіліп отырылады. Мәселен, 2002 жылы Императорлық Ресей географиялық қоғамының Семей бөлімшесінің 100 жылдығына, ал 2004 жылы ұлы ғалым Әлкей Марғұланның 100 жылдығына, 2008 жылы қазақтың ұлы ақыны, ойшылы Шәкәрім Құдайбердіұлының туғанына 150 жыл толуына арналған «Қазақ және Әлем мәдениетіндегі Шәкәрім шығармашылығы» және Алаш Автономиясы үкіметі – Алашорданың құрылғанына 90 жыл толуына орайластырылған «Алаш қозғалысы идеясының Еуразия кеңістігіндегі ықпалы: тарих және қазіргі кезең» атты конференциялар болып өтті. 2009 жылы Моңғолияның Баянөлгей аймағының әкімшілігімен және ондағы Моңғол Ғылым Академиясы Баянөлгей қаласындағы Әлеуметтік-экономикалық зерттеу орталығымен бірлесіп, Баянөлгейде «Қазақ диаспорасы: кешегісі, бүгіні, ертеңі», Жәнібек батырдың туғанына 300

жыл толу қарсаңында ұйымдастырылған «Қазақ халқының жауынгерлік дәстүрі және ұлттық құндылықтарды қалыптастыру», 2010 жылы Шығыс Қазақстан облысының қазіргі заман тарихын құжаттандыру орталығының құрылғанына 90 жыл толуына арналған «Еліміздің әлеуметтік-саяси және мәдени дамуын зерттеудегі мұрағат құжаттарының рөлі» және Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің 20 жылдығына орай «Қазақстан және қазіргі әлем: тарихы және қоғамдық-саяси дамудың өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциялары өткізілді.

Ғылыми орталық этно-мәдени саладағы зерттеулерге үлкен маңыз беруде. Ғалымдарымыз бен студенттердің күшімен Қазақстанның Ертіс өңірінің және қазақ халқының мәдени мұраларын жинауға қатысты кең көлемдегі бағытты және жоспарлы түрде археологиялық және этнографиялық зерттеулер іске асырылуда. Жыл сайын институттың «Тарбағатай» археологиялық экспедициясы Әлкей Марғұлан атындағы археология институты және әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің археология және этнография кафедрасы жүргізетін археологиялық қазба жұмыстарына кең қатысуда.

Археологиялық, этнографиялық, фольклорлық бағыттағы ізденістер болашақ мамандардың тарихи саналарын кеңейтіп, болашақта тарихты оқытуда ғылыми-зерттеудің әдістерін кең пайдалануға, әсіре идеологияландырудан, әсіре саясаттанудан шығуға жол ашады, өткендегіге шындық көзімен қарауға мүмкіндік береді. Ғылым мен білім арасындағы тығыз байланыс, студенттің өзін, өткен ұрпақтың құндылықтарын келер ұрпаққа жеткізуші ретіндегі сезімін қалыптастыратыны анық.

Ғылыми орталықта «Еуразия орталығы» ғылыми журналы шығарылады. Журнал таяу және алыс шетел мемлекеттерінің әр түрлі мектептері мен бағыттары өкілдерінің теориялық және эмпирикалық зерттеулерін жарыққа шығарып отырады.

Манаш аға көрсеткен жолмен жүріп келе жатқан академик Манаш Қозыбаев атындағы тарихи және әлеуметтік-саяси зерттеулер ғылыми орталығын, отандық тарихқа қомақты үлес қосуға, тұрақты демократиялық қоғамды қалыптастыруға, азаматтылық пен Отан тағдырына жауапкершілікті нығайтуға негіз болатын жаңа ашылулар күтіп тұр.

Кәкімбек САЛЫҚОВ

МАНАШТЫ ОҚЫ

Беу, қазақтар, қойыңдар көп таласты,
Бет тырнасу кімге, қашан жарасты.
Кім екенін Шыңғыс ханның білмекке,
Тереңірек оқу керек Манашты.

Ол – тарихшы әділетті, ең бапты,
Елдің мұңы, оған қалың шер батты.
Үңілейік жазғанына Манаштың,
Айқындауға алабүлік Ермакты.

Озбырлықтың оған зілі бататын,
Шырмауықта білгір басы қататын.
Манашты оқы
білгің келсе дұрыстап,
Отыз екінші жылдың аштық апатын.

Байрағы еді, барлаушысы оң істің,
Білді сырын қытайдың да, орыстың.
Манашты оқы
Тереңірек білуге,
Зар-зардабын қан шеңгелді соғыстың.

Көзі күліп,
Кеңдеу ашып қабағын,
Бұрқыратты асау тарих сабағын.
Енді қайда барамыз? – деп ойлансақ,
Қозыбаев Манашты оқы, қарағым.

2002 ж.

Сведения об авторах

Зиманов Салык Зиманович – действительный член (академик) Национальной академии наук Республики Казахстан, доктор юридических наук, профессор.

Ахметов Канапия Габдуллинович – кандидат философских наук, профессор.

Сужиков Бахыт Мухамбеткалиевич – руководитель отдела Института истории и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова Национальной академии наук Республики Казахстан, кандидат исторических наук, доцент.

Мажитов Саттар Фазылович – руководитель отдела Института истории и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова Национальной академии наук Республики Казахстан, доктор исторических наук, профессор.

Алимова Дилором Агзамовна – директор Института истории академии наук Республики Узбекистан, доктор исторических наук, профессор.

Дервянко Анатолий Пантелеевич – действительный член (академик) Российской академии наук, академик-секретарь Отделения историко-филологических наук РАН, директор Института археологии и этнографии Сибирского отделения РАН, доктор исторических наук, профессор.

Ламин Владимир Александрович – член-корреспондент РАН, директор Института истории Сибирского отделения РАН, доктор исторических наук, профессор.

Плоских Владимир Михайлович – действительный член (академик) Национальной академии наук Кыргызской Республики, вице-президент НАН КР, доктор исторических наук, профессор.

Бельгер Герольд Карлович – писатель, переводчик и публицист.

Маляр Иосиф Исерович – заслуженный работник культуры Казахстана, кандидат исторических наук.

Гуревич Леонид Яковлевич – генеральный директор Центра бизнес – информации, социологических и маркетинговых исследований BISAM Central Asia, профессор кафедры социологии и права Казахского экономического университета им. Т. Рыскулова, доктор исторических наук.

Пирманов Адильхан Батырханович – главный редактор корпорации «Атамұра», кандидат исторических наук.

Капаева Айжан Токановна – руководитель отдела Института истории и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова Национальной академии наук Республики Казахстан, доктор исторических наук, профессор.

Кайдар Абдуали – действительный член (академик) Национальной академии наук Республики Казахстан, доктор филологических наук, профессор.

Султангазин Умирзак Махмутович (1936–2006) – действительный член (академик) Национальной академии наук Республики Казахстан, доктор физико-математических наук, профессор, экс-президент Национальной академии наук РК.

Кекильбаев Абиш – народный писатель Казахстана.

Кошанов Аманжол Кошанович – действительный член (академик) Национальной академии наук Республики Казахстан, доктор экономических наук, профессор.

Сагадиев Кенжегали Абенович – действительный член (академик) Национальной академии наук Республики Казахстан, доктор экономических наук, профессор.

Мырзахан Жакып – профессор Академии общественных наук СУАР Китайской Народной Республики.

Мухаметханулы Набижан – профессор Казахского национального университета им. аль-Фараби, доктор исторических наук.

Камалашулы Бикумар – доктор исторических наук, профессор (Монгольская Республика).

Кинаятулы Зардыхан – руководитель отдела Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова Национальной академии наук Республики Казахстан, доктор исторических наук, профессор.

Алдажуманов Кайдар Сейсембаевич – ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова Национальной академии наук Республики Казахстан, кандидат исторических наук, доцент.

Бейскулов Тохтар – писатель и публицист, кандидат филологических наук.

Какишев Турсынбек – писатель, доктор филологических наук, профессор.

Ескендиров Мейыр Гариполлаевич – ректор Семейского государственного педагогического института, доктор исторических наук, профессор.

Каримов Мухтар Карпыкович – директор Центра исторических и социально-политических исследований имени академика Манаша Козыбаева при Семейском государственном педагогическом институте, кандидат исторических наук, доцент.

Салыков Какимбек – поэт.

Содержание

Вместо предисловия.....	3
<i>Зиманов С.</i> Феномен академика М.К.Козыбаева.....	4
<i>Ахметов К.</i> Историк и его интеллектуальное влияние на общество (Заметки неисторика).....	10
<i>Сужиков Б.</i> Академик Манаш Козыбаев и культурно-нравственный потенциал исторического знания.....	20
<i>Мажитов С.</i> Академик М.К.Козыбаев – основатель историософии независимого Казахстана, ученый-гуманист.....	31
<i>Алимова Д.</i> Образ историка Центральной Азии.....	41
<i>Деревянко А., Ламин В.</i> Рецензия на книгу М.К.Козыбаева «Проблемы методологии, историографии и источниковедения истории Казахстана (Избранные труды)».....	45
<i>Плоских В.</i> М.К.Козыбаев: монолог об Отчизне.....	51
<i>Бельгер Г.</i> Он называл меня «бауырым» – «брат мой».....	56
<i>Маляр И.</i> Полководец военной истории Казахстана.....	59
<i>Гуревич Л.</i> Историк Отечества.....	72
Постановление Правительства Республики Казахстан №134 от 5 февраля 2003 года «Об увековечении памяти академика Манаша Козыбаева».....	81
Дополнения к указателю «Манаш Кабашевич Козыбаев: Материалы к биобиблиографии ученых Казахстана».....	83
<i>Пірманов Ә., Қапаева А.</i> Алғысөз орнына.....	117
<i>Қайдар Ә.</i> Тарихтың ауыр жүгін арқалаған азамат.....	162
<i>Сұлтанғазин Ә.</i> Асыл аға, әріптес дос туралы сөз.....	166
<i>Кекілбаев Ә.</i> Бүгін мен ертеңге бірдей қызмет еткен ғұлама.....	168
<i>Қошанов А.</i> Халқына қызмет еткен.....	173

<i>Сағадиев К. Тәлімі мол өмір жолы жалғаса берсін!</i>	180
<i>Мырзахан Ж. Қазақ тарихының қара нары</i>	188
<i>Мұқаметханұлы Н. Текті кісі, ғұлама ғалым</i>	194
<i>Кәмәләшұлы Б. Қиырдағы қандастардың шынайы қамқоршысы еді</i>	202
<i>Қинаятұлы З. Мәкеңнің мен білетін қасиеттері</i>	206
<i>Алдажұманов Қ. Төтеден жолды салған, тауды тесіп</i>	209
<i>Бейісқұлов Т. Жүзінен жылылық есіп тұратын</i>	213
<i>Кәкішев Т. Ғұлама ғибраты</i>	218
<i>Ескендіров М., Каримов М. Манаш Қозыбаев көрсеткен жолмен</i>	227
<i>Салықов К. Манашты оқы</i>	233
<i>Сведения об авторах</i>	234

На клапанах обложки книги представлены фотографии:

- зала музея СКГУ имени Манаша Козыбаева;
- памятника на центральной площади университетского городка в Петропавловске;
- мемориальных досок на доме, где жил М.К.Козыбаев, и на улице его имени в Алматы;
- стандартных почтовых марок из серии «Юбилейные и памятные даты» - «75 лет Манашу Козыбаеву» Марки отпечатаны офсетным способом в одну краску на РГП «Банкнотная фабрика (филиал) Национального Банка Республики Казахстан». Оформление Р. Жапалова. Тираж марки номиналом 30 тенге - 2,4 млн штук, номиналом 20 тенге - 5,52 млн штук.

Ғосмеңі

**СЫЙЛЫҚ ДАНА
ДАРСТВЕННЫЙ
ЭКЗЕМПЛЯР**

Қазақстан
Ұлттық кітапханасы

2 100115 187134

МАНАШ КОЗЫБАЕВ:
КОЛЬЦА ЖИЗНИ
Сборник воспоминаний

Генеральный директор *З. Тен*
Редактор *А. Даткин*
Дизайн и компьютерная верстка *Н. Раймкуловой*
Технический редактор *О. Пегова*
Корректор *С. Ибраева*

Подписано в печать 22.08.11.
Формат 60x84¹/₁₆. Бумага офс. Печать офс. Усл.п.л. 13,95.
Тираж 1000 экз. Заказ № 5892.

Издательская компания «Раритет»
г. Алматы, ул Масаңчи, 98
Тел./факс: 8(727) 292-88-36, 260-67-08
e-mail: rarity_pc@mail.ru
www.rarity.kz

Отпечатано с файлов заказчика в ТОО «Полиграфкомбинат»
Республики Казахстан, 050002, г. Алматы, ул. Макаатаева, 41

Бұл үйде 1971-2002 жылдары
көрнекті мемлекет,
және қоғам қайраткері,
тарихшы-ғалым,
Қазақстанның еңбек сіңірген
ғылым қайраткері,
Қазақстанның Мемлекеттік,
Президенттің Бейбітшілік
пен рухани татулық
сыйлықтарының лауреаты
академик

Манаш Қабашұлы тұрған

ҚОЗЫБАЕВ

В этом доме с 1971-2002 годы
жил видный государственный
и общественный деятель,
ученый-историк, заслуженный
деятель науки Казахстана,
лауреат
Государственной премии
Казахстана,
Президентской премии
Мира и духовного согласия,
академик

Манаш Кабашевич

Бұл көше
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ ПРЕЗИДЕНТТІҢ
БЕЙБІТШІЛІК ПЕН РУХАНИ КЕЛІСІМ
СЫЙЛЫҚТАРЫНЫҢ ЛАУРЕАТЫ,
АКАДЕМИК
МАНАШ ҚАБАШҰЛЫ
ҚОЗЫБАЕВТЫҢ
ҚҰРМЕТІНЕ АТАЛДЫ

М. ҚОЗЫБАЕВ
көшесі